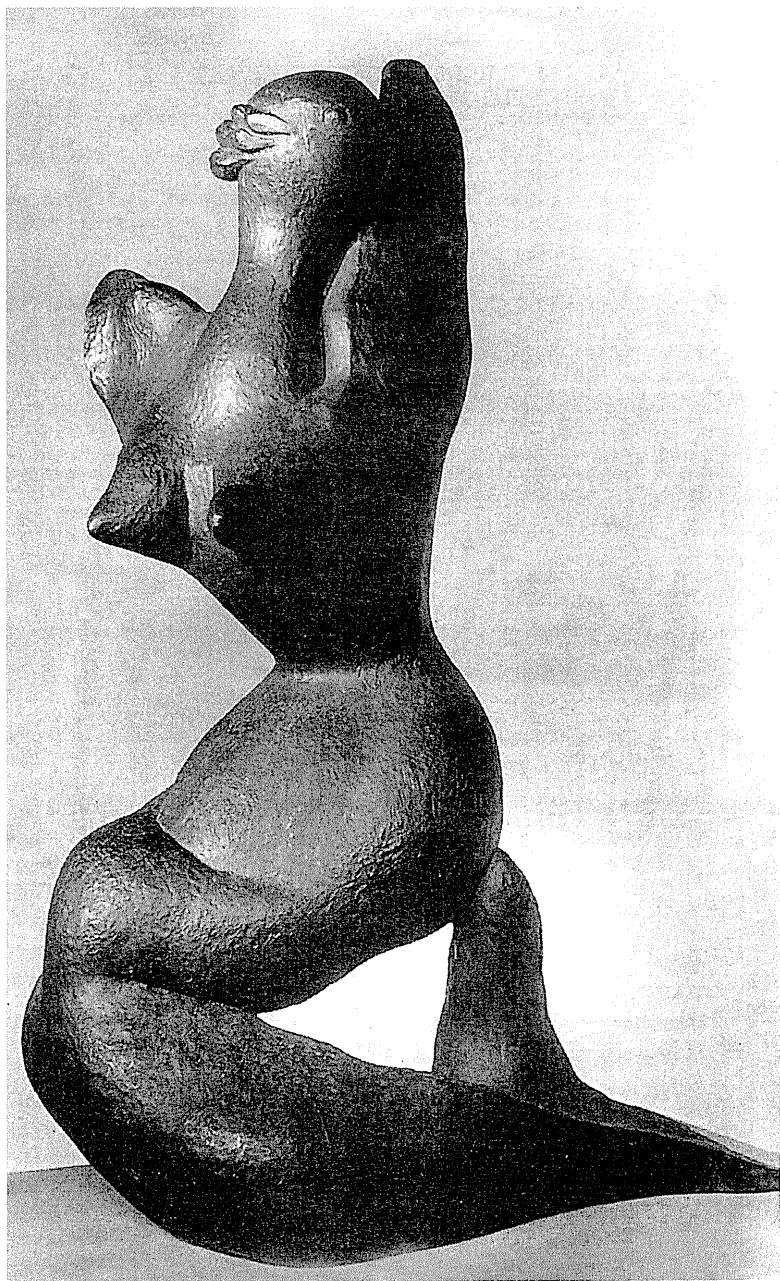

Raymond Duchamp-Villon: **Kůň**, 1914

Henri Laurens, *Siréna*, 1945

Ženy a sport

ALEŠ SEKOT

Vztahy mezi pohlavími patří k neaktuálnějším tématům soudobé sociologie sportu. Sport totiž, jako institucionalizovaná aktivita vyžadující systematické fyzické úsilí motivované zvýšením celkové kondice, osobním prožitkem či cíleným výsledkem, výkonem nebo odměnou byl a v mnohém ohledu je stále vymezován jako převážně maskulinní aktivita. Kritická feministická sociologie, zajímající stále silnější pozici v širším kontextu globálně orientované sociologie sportu, reaguje na tuto skutečnost zdůrazňováním takových témat, jako je „produkce a reprodukce rodové logiky na půdě sportu“, „překážky rodové rovnosti“, a zdůrazňuje imperativ „kulturních změn jako předpokladů dosahování rovnosti pohlaví na všech úrovních světa sportu“. Přitom systematický badatelský zájem o problematiku účasti žen ve sportu na sebe upozorňuje formou „gender studies“ převážně anglosaská badatelská fronta. V samotném centru pozornosti téma postavení žen ve sportu přirozeně zaznívá na půdě kritické feministické sociologie. Součástí této diskuse jsou i analýzy statistických údajů prezentujících soudobé postavení žen ve sportu v širším kontextu historické perspektivy.

Kritická feministická sociologie: odmítnutí mužské dominance ve sportu

Kritická feministická sociologie jako speciálně rozvíjená forma kritických teorií spočívá na tezi, že sociální uspořádání je primárně založeno na mocenských zájmech mužů a že sociální život je tudíž z hlediska imperativu rovného vztahu pohlaví principiálně nespravedlivý. Feministické teorie aktualizují zejména otázku, do jaké míry je organizace sportu jako sociálně kulturního fenoménu odvozována od kritizovaného principu mužské dominance. Přitom tvrdí, že sport doposud v mnohém ohledu přímo produkuje mužskou dominanci ve společnosti, když zde rozvíjí různé formy útlaku, diskriminace a arogance. Je i místem pro šíření netolerance vůči jinakosti sexuální orientace a základem mužského *sexismu*, tedy přezírání úlohy a postavení žen ve společnosti. Právě z těchto důvodů kritická feministická teorie zejména z pera renomovaných autorek jako *Hargreaves*, *Hall* či *Burstyn* by ráda viděla, aby sport byl využíván jako místo pro transformaci utlačovatelských forem ve vztazích mezi pohlavími cestou důrazu na harmonizující úlohu partnerství, vzájemného pochopení, spolupráce a zdůrazňování solidarity nad účelovou soutěživou dominancí.

Liberální feminismus usiloval o možnost seberealizace žen v placeném zaměstnání, ve svobodném podnikání a v oblasti vzdělání: dnes v souladu s těmi-

to principy na půdě sportu akcentuje *komplementaritu mužských a ženských rolí*. Sociologie tak v posledních desetiletích v souladu se zvýšeným významem sportu ve společnosti historickým ohlédnutím hodnotí postavení žen na sportovní scéně, mediální obraz sportovkyň, palčivé otázky rasových vztahů v kontextu ženské emancipace, hodnocení sportu jako prostředku zvyšování sebeuvědomění žen či prezentuje pozoruhodné analýzy vstupu žen na půdu „neženských sportů“, jako je kupř. lední hokej. Stranou pozornosti nestojí ani problematika vztahu veřejného mínění k lesbickým sportovkyním a otázky fyzických a psychických předpokladů žen k vrcholovému provozování alternativních sportů.

Feministická kritika soudobého sportu je kritikou světa, ve kterém dominují muži. Sociologický pohled na vzájemné vztahy sportu a společnosti pak dokládá, že *sport* jako významný sociokulturní fenomén je *takový, jaká je společnost*: Odráží její dominantní hodnoty a základní cesty dalšího směřování. Postavení žen na půdě sportu reflektuje tedy obecnější charakteristiky postavení žen ve společnosti. Je stále zřejmější, že právě ve světě sílící interkulturní komunikace půjde na půdě vědy i praktických opatření o pluralistický přístup adekvátně zhodnocující existující rozdíly mezi muži a ženami, koncepce směřující k naplnění principu vyvážené rovnosti šancí a příležitostí společenského ocenění.

K nejnovějším *mezinárodním projektům* zkoumajícím specifické vazby žen na půdě sportu nepochybně patří i výzkum zabývající se *sexuálním zneužíváním sportovkyň* jejich trenéry. Dvě významné socioložky *Kari Fastingová* z Norska a *Ceila Brackenridgeová* z Velké Británie cestou kvalitativní analýzy interview takto postižených devatenácti norských vrcholových atletek došly k závěru, že muže – trenéry je možno z tohoto hlediska rozdělit do tří kategorií: 1. flirtovníky snažící se okouzlit své svěřenkyň, 2. svůdníky, 3. autoritativní kouče.

Když dnes navštívíme dobře zásobenou knihovnu a probereme se knížkami zabývajícími se sportem zjistíme, že většina z nich se týká mužských sportů či mužských sportovních hvězd. Pustíme-li si televizi v době sportovních programů, pak s největší pravděpodobností shlédneme některý z typicky mužských sportů. V hospodských diskusích na téma sport také nejčastěji padají jména mužských sportovních hvězd. Vzdor zvyšující se participaci žen ve světě sportu stále ještě převládá hodnotové spojování divácky lukrativní sportovní podívané se světem mužů.

Dějiny myšlení upozorňují na to, že problematika ženství může být prezentována přístupem *asimilačním, neutrálním* či *komplementárním*. První postoj zdůrazňuje přirozenou tendenci žen přizpůsobovat se mužům, ve druhém je zdůrazňována neutralita mužských a ženských rolí a třetí hledisko akcentuje vzájemnou provázanost mužů a žen ve smyslu tvorby dokonalého a komplexního jedince. Platí to přirozeně i pro zkoumání vztahu žen a světa sportu. Přitom feministická perspektiva sociologii obecně vyčítá marginalizaci ženské zkušenosti zejména tím, že historie sportu reflektuje převážně mužskou domi-

nanci na půdě moderní sportovní scény. V této souvislosti je předmětem snah feministické kritiky kontroverzní argument, podle kterého „sport je přirozenou doménou mužů, kteří jsou vrozeně biologicky a psychologicky odlišní od žen; tyto rozdíly legitimují odlišné postavení ve světě sportu“. Dnes je tento biologický determinismus většinou sociologů již překonán, značné rozdíly však zůstávají v pohledu na možnosti a meze organizační angažovanosti žen ve sportu. V tomto ohledu máme před sebou v zásadě tři názorové postoje:

1. chápat svět sportu jako prostředí primárně mužské;
2. diskutovat ženský sport jako separátní, leč svébytnou oblast globální sportovní scény, která je jinak převážně mužskou záležitostí;
3. zaměřovat se na ženské sporty – zejména z pozic feministické perspektivy – v úsilí odstranit dělicí čáru mezi rodovými rozdíly ve sportu a ve snaze nahradit kategorii *rozdíly* relevantnějším a méně kontroverznějším pojmem *vztahy* mezi muži a ženami ve světě sportu.

K významným argumentům dokumentujícím diskriminaci žen ve sportu patří zejména:

1. omezené finanční zdroje a zařízení pro sportování žen,
2. nižší zájem masových médií a trivializace ženských sportů v médiích,
3. marginální zastoupení žen v trenérských, manažerských a rozhodovacích pozicích.

Těž v emancipovaném světě evropského kulturního prostředí je proporce žen, které zaujímají vlivné postavení v organizovaném sportu, nepřiměřeně nízká i vzhledem k poměru ženských reprezentantek. Není pochyb o tom, že uskutečňování politiky rovných šancí žen na půdě sportu předpokládá i zaujímání takových pozic, které byly tradičně záležitostí mužů. Běžně se ukazuje, že ačkoli na nižších stupních řízení sportu je mnohdy až 50% proporce žen, s vyššími pozicemi jejich zastoupení klesá až pod 10%. Tato skutečnost odráží i běžně sdílenou domněnku, že muži mají lepší manažerské předpoklady než ženy, že se lépe osvědčují ve vedoucích rozhodovacích pozicích, zatímco ženy jsou spíše kooperativnější a pečlivější.

Vzdor kritickým poznámkám o postavení žen ve sportu je však zřejmé, že problematika ženské emancipace již letným pohledem do minulosti dokládá prokazatelně rostoucí spektrum příležitostí uplatnění žen na scéně sportu v posledním století. Pro některé ženy tak přínos sportu zejména v poválečném období byl zcela bezpříkladný. Vedle zkušeností přinášejících pocit nezávislosti, sebevědomí a hrdosti pak zejména na poli profesionálního sportu rostoucí počet žen dosahuje bezprecedentní úrovně finančních odměn a vysoké úrovně společenské prestiže. Stávají se vedle svých mužských protějšků významnými společenskými celebritami a mnohdy vstupují na dříve nedosažitelný Olymp společenské elity. Přitom *progressivní emancipační rysy* historie *ženského sportu* jsou výrazně relevantnější v zemích s vysokou úrovní demokratických tradic, kde právě důraz na ženská práva sehrával důležitou roli na poli společen-

ských změn. Ve Spojených státech, Velké Británii, v skandinávských zemích či v naší společnosti tak postavení žen ve sportu je tradičně na vyšší úrovni než v zemích běžně podřízeného postavení žen, jako jsou zejména islámské země, kde inferiorní status žen je umocňován celkovou chudobou, politickou nestabilitou a tradičními vlivy náboženství. Stejně i v některých ekonomicky rozvinutých zemích je postavení žen ve sportu komplikováno rasovými, etnickými, sociálními a politickými specifiky.

Žena a sport – historické ohlédnutí

Postupný rozvoj *moderního sportu* přináší ze sociálního hlediska sílení rovností sportovní participace, rozvoj sportovní specializace a oceňování pozitivního vlivu sportovních pohybových aktivit na všestranný rozvoj jedince. Poloovina devatenáctého století pak přináší v širším kontextu rozvoje jednotlivých evropských tělocvičných systémů i důraz na hodnotu zdraví, a tedy i *pěstování tělesné zdatnosti*. V našich podmínkách tak vzniká v roce 1862 proslulé sokolské hnutí se svými slety, podněcujícími pohybové aktivity a tělesná cvičení i ženské části populace. V roce 1869 byl v Praze založen Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. Ve dvacátých letech 20. století dochází k rozmachu ženských sportů, které se postupně vymaňovaly z předválečné dominance mužské sportovní nadvlády. Československá republika tak iniciovala samostatnou mezinárodní federaci ženských sportů a házené, která už v roce 1922 uspořádala *I. ženskou olympiádu* v Paříži, později přejmenovanou na *Ženské světové hry*. Ty se vedle Göteborgu a Londýna konaly v meziválečném období v roce 1930 právě v Praze.

Významným indikátorem na poli ženských sportovních pohybových aktivit v českém kontextu je jejich aktivní účast na již zmiňovaných *tělovýchovných sletech Sokola*, které přitahovaly k pravidelné cvičební činnosti masu lidí a položily tak základ naší světově proslulé tradice tělovýchovných vystoupení. I na jejich historickém vývoji lze dobře dokumentovat postupnou emancipaci žen. Jestliže v letech 1882 a 1891 na I., resp. II. všesokolském sletu v Praze vystoupili pouze muži, pak v roce 1895 byli přizváni i dorostenci, aby konečně – jakoby symbolicky v novém století – na IV. všesokolském sletu v roce 1901 cvičilo v rámci 10 000 cvičenců poprvé i 887 žen! Jejich podíl na počtu cvičenců se postupně v průběhu dalších sletů zvyšoval zprvu na třetinu (2504 cvičenek a 500 žaček) v roce 1907 a dále až na 23 472 žen, 10 112 dorostenek a 4 920 žákyň na sletu v roce 1920 – prvním v samostatném Československu. Celkově rostoucí emancipace žen se odrazila i ve zvyšující se náročnosti a rytmičnosti jejich cvičení. Ve třicátých letech pak vedle postupného vyrovnávání poměru mužů a žen na cvičišťích všesokolských sletů dochází k početní převaze žákyň a dorostenek nad mužskými protějšky. Poslední všesokolský slet před zrušením Sokola v komunistické éře naší republiky v roce 1948 pak prezentoval dokonce jasně více žen (98 000) než mužů (80 000).

Období jednotné tělovýchovy symbolizované *spartakiádami* let 1955 až 1985 bylo charakterizováno vypjatým ideologickým úsilím prokázat celkovou emancipaci socialistické společenské struktury – včetně rovnoprávnosti žen. Ty skutečně svou účastí nikterak nezůstávaly za masovou účastí ostatních skupin cvičenců – mužů, žáků, studentů a učňovské mládeže. Masovost účasti však byla mnohdy dosahována i za cenu povinného nácviku, když mužsky řízená ideologická dominace byla uměle podporována masovým entusiasmem žen. To nikterak nesnižuje skutečnost, že právě pro mnohé ženy byl spartakiádní nácvik spojován s radostí ze zdravého pohybu přesahujícího rámec každodennosti a účast na Spartakiádě se stal nesmazatelnou vzpomínkou dlouhodobě osobnostně obohacující přípravy a synonymem odhodlání k mimořádné tělesné aktivitě. Dominují tedy osobní zkušenosti nezávislé na ideologickém či politickém pozadí.

Poválečný vývoj zaznamenal pomalý, ale nezadržitelný růst počtu ženských olympijských sportovních disciplín. V roce 1964 v Tokiu tak na pořad olympiády přibyla běžecká disciplína žen na 400 metrů, v roce 1972 v Mnichově běh na 1 500 metrů. K běhu na 3 000 metrů pak v roce 1984 přibyl i olympijský maratón žen. Přitom je známo, že rozhodování o zahrnutí těchto disciplín do olympiád bylo doprovázeno konflikty a nekonečným vyjednáváním. Před zahájením olympijských her v Los Angeles 1984 tak 82 atletek z 21 zemí za asistence The American Civil Liberties Union neuspělo v soudní při s Mezinárodním olympijským výborem a Mezinárodní lehkooletickou asociací ve snaze zařadit na pořad olympiády běh žen na 5 000 a 10 000 metrů. Později byl běh na 10 000 metrů povolen a spor se naopak rozhořel kolem účasti žen v bězích na 3 000 metrů překážek, skoku o tyči, trojskoku, hodů kladivem a 20 a 50 kilometrů chůze. V roce 1988 na olympijských hrách Soulu se nepoměr mezi ženskými a mužskými disciplínami poněkud redukoval: muži soutěžili ve 26 sportovních odvětvích a 165 sportovních disciplínách, ženy ve 22 sportovních odvětvích a 83 disciplínách. Na zimních olympijských hrách ve stejném roce pak muži měli na pořadu 11 sportovních odvětví ve 30 disciplínách, ženy 6 sportovních odvětví v 17 disciplínách. O čtyři roky později v Barceloně pak k ženským olympijským sportům přibyl judo, vodní slalom a windsurfing. Mužské sporty však i nadále jasně dominovaly s 28 sportovními odvětvími a 171 disciplínami oproti 24 odvětvím a 98 disciplínami žen. Ve třech sportovních odvětvích a 12 disciplínách se soutěžilo ve smíšených sestavách. Zimní olympijské hry v Albertville nabídlý vedle čtyř smíšených demonstrativních sportů 29 sportovních disciplín mužů ke 22 disciplínám žen.

Postupná emancipace ženské účasti na olympiádách se stala nepřehlédnutelnou. Pokud bychom se zaměřili čistě na podíl žen na novodobých olympiádách, pak by jednoduchý přehled jejich stoletého vývoje od roku 1896 začínal nulovým zastoupením přes následující procentní zastoupení v jednotlivých olympiádách:

Sto let olympiád tak přineslo nesporný – i když pomalý a relativně nízký – růst zastoupení žen, když jistým zlomovým okamžikem bylo uvedení gymnastiky

stických a atletických soutěží žen v roce 1928 v Amsterdamu, kdy se podíl žen přiblížil „magické“ hranici 10%. Ta byla plně překonána až v roce 1952 v Helsinkách, zejména díky individuálním gymnastickým disciplínám. V roce 1976 v Montrealu byla překonána 20% hranice, a to s ohledem na nově uvedené olympijské ženské disciplíny jako kupř. překážkové běhy, běžecké štafety, skok vysoký a skok daleký, pětiboj, basketbal a volejbal. Osmdesátá léta byla svědkem uvedení tradičně spíše mužských sportů na půdu ženské olympijské účasti: pozemního hokeje, běhu na 3 000 metrů, maratónského běhu, juda, vodního slalomu či windsurfingu. Dnešní podíl žen na olympiádě pak vcelku kulminuje kolem 40%. Česká olympijská výprava putující do dějiště olympijských her v Aténách 2004 tak měla cca 43% zastoupení žen, které si stejně jako muži musely vybojovat olympijskou účast dosažením přesně stanovených výkonnostních limitů. V Athénách 2004 ženy (s výjimkou boxu) obsadily všechny sporty.

Vztah ženy a sport zahrnuje širokou paletu problémů a aktualizuje plejádu sociálně kulturních souvislostí. Základním tématem zůstává jednak kontroverzní problematika *fyzických limitů žen ve vrcholovém sportu* (ostatně jde o téma nevyhýbající se rozhodně ani jejich mužským protějškům) a dále možnosti a meze realizace žen na půdě jednotlivých institucionálních úrovní sportu. Účast žen na vrcholných sportovních soutěžích je dnes již samozřejmostí, jejich spíše okrajová účast na řízení sportu však stále zůstává předmětem kritiky. XXVII. olympiáda v Sydney v roce 2 000 byla z tohoto pohledu zároveň oslavou stoletého výročí ženské olympijské účasti, která zde při počtu více než 4 000 sportovkyň dosáhla téměř 40% účasti. Tady také došlo k zaznamenání hodné události, kdy emancipační úsilí žen kulminovalo symbolicky v okamžiku zažehnutí olympijského ohně na stadionu. Tam oheň přivezla na invalidním vozíku bývalá mnohonásobná olympijská vítězka *Betty Cuthberová*, aby ho předala legendární australské plavkyni *Dan Fraserové*. Ta štafetu předala další ženě – olympijské vítězce v plavání *Shirley Stricklandové*, aby oheň převzaly další bývalé olympijské vítězky – *Shane Gouldová* a *Debbie Flintoff-Kingová*. Štafeta byla více než symbolicky zakončena další olympijskou vítěžkou, etnicky původní obyvatelkou Austrálie *Cathy Freemanovou*, která na stadionu olympijský oheň zažehla. I v následných paralympijských hrách olympijský oheň zažehla žena – vozičkářka *Louise Sauvageová*.

Olympioničky na stránkách českých tiskových médií: Atény 2004

21. století dovršuje emancipaci ženského sportu. Od starověkých athénských arén, které byly ženám zapovězeny po stránce sportovní i divácké, dostáváme se do Athén novověkých, kde je ženskému sportu otevřen stejný prostor jako sportu mužskému a postupně mizí dřívější exkluzivita některých mužských disciplín, zapovězen je pouze divák s nevyhovujícím tričkem či nevhodným nápojem.

Neustále vyrovnávající se počet mužů a žen ve sportovních sektorech se na athénské olympiádě 2004 zastavil na poměru 6:4 ve prospěch mužů. Cílem obsahové analýzy realizované na Fakultě sportovních studií Masarykovy univerzity v Brně bylo zjistit, jaký *prostor* získávají ženy – *sportovkyně* v médiích a zda odpovídá jejich zastoupení na olympiádě také jimi získanému prostoru v médiích. Analyzovány byly tři celostátní denní tiskoviny: *Sport*, *Právo a Mladá fronta*. V centru pozornosti byly jak články zabývající se olympijským zpravodajstvím, tak fotografie, které výše zmíněné deníky otiskly na svých stránkách v době od jednoho dne před zahájením olympijských her do jednoho dne po závěrečném ceremoniálu. Měřena byla jak prostá suma všech článků, tak celková plocha, která jim byla věnována. Přitom bez zajímavosti není informace týkající se i diváckého zájmu o olympijské zpravodajství. V případě OH v Sydney, že podstatná část mužů preferuje olympijské vysílání před ostatním televizním programem, zatímco ženy zpravidla zaznamenávají nižší než 50% zájem o tuto formu mediální podívané.

Olympijských her v Athénách se celkově zúčastnilo více než 40% žen. Česká výprava nebyla výjimkou a do Řecka vyslala 61 žen z celkového počtu 141 sportovců, tedy 43,3 % z celkového počtu. Námi sledované deníky otiskly v průběhu olympiády celkem 817 článků zabývajících se olympijskými sportovci. Z tohoto počtu bylo 284 o ženách, 428 o mužích a 105 se obíralo muži i ženami současně. Vynecháme-li články pojednávající o mužích i ženách společně a převedeme-li na procenta, dostaneme hodnoty s velkou přesností korepondují s poměrem sportovců zúčastněných na olympijských hrách.

Celkem bylo otištěno 60% článků o mužích a 40% o ženách. U žádného ze sledovaných deníků nebyly výrazné odchylky od celkového průměru. Nejvyš-

šího procentního podílu „ženských“ článků dosáhl deník Právo (42%), nejmenšího deník Sport (38%). Mladá fronta psala o sportovkyních v 41% případech.

Ještě výraznější shody můžeme nalézt v celkové ploše, kterou tyto články zabraly. Deníky Sport i Právo přesně korespondovaly s celkovým poměrem 60:40, pouze Mladá fronta věnovala ženám necelých 42% plochy olympijského zpravodajství. Přesná čísla ukazuje následující tabulka (v cm čtverečních):

Plocha tištěného zpravodajství

	celkem	muži	ženy	M%	Ž%
Plocha	100213	59914	40299	59,8	40,2
Sport	45517	27559	17958	60,5	39,5
Právo	25926	15545	10381	60,0	40,0
MfDnes	28770	16810	11960	58,4	41,6

Námi sledované deníky použily celkem 611 *fotografií*. Z tohoto počtu bylo pouze 14 společných, které jsme do výsledků nezahrnuli. Ze zbývajících bylo 237 ženských fotografií, což představuje přesně 39,7 %. S celkovým průměrem téměř 40% ženských fotografií koresponduje tentokrát Mladá fronta. O 2,5 % méně fotografií žen otiskl deník Sport, naopak Právo převyšuje o 3 % celkový průměr, jak ukazuje následující tabulka.

Počty fotografií

	celkem	muži	ženy	M%	Ž%
Počty foto	597	360	237	60,3	39,7
Sport	250	156	94	62,4	37,6
Právo	152	87	65	57,0	43,0
MfDnes	195	117	78	60,0	40,0

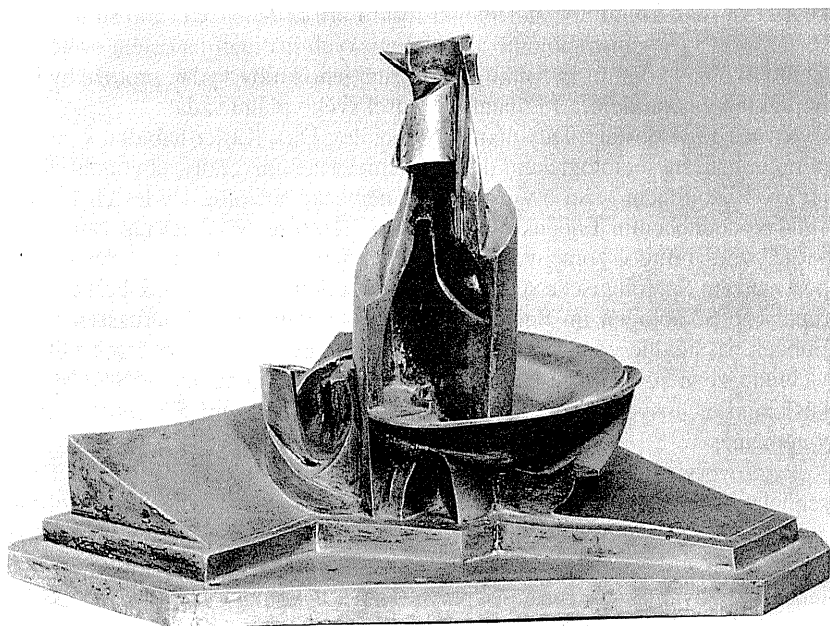
Největší rozdíl se podařilo zachytit u celkové plochy otištěných fotografií, kdy ženské fotografie zaujaly pouze 37,1 % plochy a Mladá fronta věnovala ženám pouze 35,1 %, což je více než 8procentní schodek vůči poměru českých sportovkyň a sportovců v Athénách.

I další sledované hodnoty vycházely ve prospěch „mužských“ článků či fotografií. Ze 428 článků o sportovcích bylo 30 na titulní straně deníku, což představuje plných 7 %. Naopak ženy se objevily na titulní straně některého deníku pouze 16krát, tedy ve 5,6 % případech. Ze vzájemného poměru vycházejí mužské články na titulní straně v převaze 65 % ku 35 %. Ještě výraznější rozdíl je u fotografií, kdy se na titulní straně objevilo celkem 15,5 % ze všech

fotografií mužů a pouze 11,4 ze všech fotografií žen. Vzájemný poměr fotografií na titulní straně některého z deníků je 67 % mužských a pouze 33 % ženských fotografií.

Zajímavé hodnoty se nabízejí při pohledu na zpravodajství o domácích a zahraničních sportovcích. Zatímco u mužů bylo psáno ze 64 % o domácích sportovcích, u žen to bylo plných 73 %. Velký podíl na tom měl jediný český kolektivní sport na olympijských hrách – vcelku úspěšný český basketbal, který se na celkovém objemu článků podílel 7,5 %, přičemž vybráno pouze z ženských článků to bylo plných 21,5 %.

Celkově lze *shrnout*, že česká média principiálně nestrnila v olympijském zpravodajství ani jednomu pohlaví a že poměr textových i obrazových zpráv přibližně korespondoval s procentuálním zastoupením sportovců na olympiádě. Přestože drtivá většina sportovního zpravodajství pocházela od novinářů – mužů (pouze 0,9 % ze zjištěných zpráv psaly ženy), obsahově bylo sportovní zpravodajství vyváženě emancipované a zohledňovalo aktuální stav na sportovištích. I vybraná prestižní populární česká tisková média reflektovala tedy současný trend vyšší emancipace žen i v oblasti mediální prezentace a stala se tak dobrým příslibem budoucích vyváženějších vztahů mužů a žen na půdě sportu.

Umberto Boccioni, **Rozvíjení sklenice v prostoru**, 1912-1913

Z historie a současnosti univerzity

Z dějin sociologie na MU v Brně

VRATISLAV KADLEC

V létě roku 1934 se americký sociolog E. E. Eubank vydal na cestu po Evropě s úmyslem navštívit významné sociology v Anglii, Německu, Francii a Rakousku, jakož i v Československu a Polsku. Smyslem jeho cesty bylo podat na základě osobního kontaktu a rozhovorů s předními sociology a návštěvy jejich pracovišť zasvěcený obraz o stavu sociologie v Evropě. Plánovány byly dvě publikace: první *The Making of Sociology* – měla popsat vznik a vývoj sociologie v Anglii, Německu, Rakousku, Francii, Itálii, Rusku, Švýcarsku, Belgii, ČSR, Polsku a USA; druhá kniha pak s názvem *The Makers of Sociology* měla představit přední sociology shora uvedených zemí.

Získaný materiál začal Eubank zpracovávat v roce 1936. Během příprav k vydání zmíněných dvou svazků došlo pro Eubanka k nemilému překvapení. Vinou neexistující komunikace (v oné době – pozn. VK) mezi jednotlivými sociologickými pracovišti na amerických univerzitách nebyl informován, že na stejné problematice pracovali H. E. Barnes a H. Becker, kteří pak začátkem roku 1938 vydali knihu *Social Thought from Lore to Science* (1200 stran), kde se zabývají vývojem sociologie a sociologických institucí na celém světě. Za těchto okolností odmítl Eubankův nakladatel jeho knihy vydat, protože by byly prakticky neprodejně, a Eubank se musel svého plánu vzdát.

V roce 1981 dostal mladý německý sociolog Dirk Käsler nabídku k studijnímu pobytu na sociologickém oddělení chicagské univerzity, aby mohl doplnit svou habilitační práci o vývoji ranné německé sociologie v letech 1909 – 1934 vyhodnocením Eubankova materiálu. Tento materiál jej tak zaujal, že vedle své habilitace zpracoval Eubankovu anabázi a vydal ji r. 1985 knižně pod názvem *Soziologische Abenteuer* s podtitulem *E. E. Eubank besucht europäische Soziologen im Sommer 1934*. (Sociologické dobrodružství. E. E. Eubank navštěvuje v létě 1934 evropské sociology). Tato neobyčejně zajímavá kniha, ze které budu teď (s povolením autora) citovat pasáže týkající se československé a speciálně brněnské sociologie, je dostupná bohužel jenom v němčině.

Rozhovory s jednotlivými dotazovanými osobami probíhaly podle stejného schématu. Na konci rozhovoru si Eubank zaznamenal písemně jeho obsah a udělal několik snímků dotyčných osob (případně krajiny). Velmi pozorně si zaznamenával vše, co se mu zdálo hodné vědění. S mnoha osobami, s nimiž se setkal, udržoval po své cestě písemný styk a s několika z nich uzavřel pevné a dlouholeté přátelství jako např. s brněnskými Antonínem a Soňou Obrdlíkovými.

Dirk Käsler: Soziologische Abenteuer. (Sociologické dobrodružství) str. 110-114 (český překlad – VK)

Arnošt Bláha

Z Lipska odjel Eubank do Prahy a 21. srpna tam dorazil. Marně se pokoušel setkat se s Emanuelem Chalupným, který se nedostavil na domluvené místo srazu a nebyl k dosažení ani ve svém bytě. Rovněž tak zbytečné se ukázaly jeho pokusy o setkání s Alicí Masarykovou (dcerou prezidenta a sociologa T. G. Masaryka), kterou Eubank znal ještě ze studentských let na chicagské univerzitě. A tak strávil dopoledne procházkami Prahou, kterou označil za jedno z nejzajímavějších měst v Evropě.

Odpoledne 21. srpna odjel do Brna. Na nádraží jej už očekával Arnošt Bláha se sešitem *American Journal of Sociology*, což bylo domluvené poznávací znamení. Eubank líčí pětapadesátiletého Bláhu jako průměrně velkého, dobře urostlého, černovlasého, hladce oholeného muže, který působil sportovním dojmem. Jako obzvláště pozoruhodné zaznamenal Eubank Bláhův velice přátelský úsměv, spojený s dobrotivými a zdvořilými společenskými způsoby. Ještě než si oba muži podali ruce, měl Eubank pocit dlouholeté důvěrné známosti. Bláha pozval Eubanka hned k sobě domů, kde hostovi nabídl veliký pokoj s koupelnou, což ten, po své dlouhé cestě vlakem uvítal s radostí.

Bláhova manželka byla na návštěvě u své provdané dcery, přesto dostal Eubank bohatou večeři připravenou Bláhovou hospodyní. Dům na Neumannově ul. č. 32 byla relativně nová budova obklopená ovocnými stromy; z okna Eubankova pokoje bylo vidět na protější straně zalesněný kopec. Po polévce, rybě, pečení a zákusku hovořili oba muži hluboko do noci o sociologii a přes určité jazykové potíže (oba mluvili jen lámanou němčinou) si náramně dobře rozuměli.

Po vydatné snídani se projeli městem, prohlédli si po městě roztroušené budovy univerzity a po zemských silnicích projeli krajinou, kterou vzhledem k její čistotě srovnal Eubank s Holandskem. V kopečnaté krajině navštívili pak jeskyně, do kterých se vjíždělo podzemní řekou na motorových člunech (zřejmě Macocha – pozn. VK). Na zpáteční cestě zaznamenal Eubank v okolí cesty mnoho svatých obrázků a božích muk, u kterých se venkovští obyvatelé křičovali.

Po návratu do Brna jedli oba sociologové v nádražní restauraci, kde si objednali českou specialitu – pečené křepelky. Když potom večer nastoupil Eubank do nočního rychlíku na Vídeň, měl pocit, že opouští dlouholetého přítele.

Z Eubankových záznamů o rozhovorech s Arnoštem Bláhou:

„V Československu není sociologie nic nového. Náš prezident Tomáš Masaryk byl už před 1. světovou válkou profesorem filozofie se zvláštním zřetelem k sociologii na pražské univerzitě, a tedy prvním sociologem. Po válce nabývala sociologie u nás neustále více na významu. Na všech třech univerzi-

tách, tj. v Praze, Brně a Bratislavě, lze získat doktorát filozofie v sociologii. Sociologii přednášejí:

v Praze

- Josef Král, profesor pro dějiny filozofie a sociologie,
- Karel Galla, soukromý docent pro sociologii,
- Emanuel Chalupný, soukromý docent pro sociologii,
- Edvard Beneš, náš ministr zahraničí a honorární profesor pro sociologii, který už ale nepřednáší,

v Brně

- Arnošt Bláha, profesor pro sociologii,
- Josef Ludvík Fischer, soukromý docent pro sociologii,

v Bratislavě

- Otokar Machotka, soukromý docent pro sociologii.

K získání titulu dr. phil. musí být předložena disertační práce a absolvovány přísné zkoušky před zvláštní komisí, to vše po regulérním čtyřletém studiu na univerzitě (obyčejně trvá studium o dva roky déle). Počet absolventů tohoto studia je poměrně malý; v Praze jsou to 3-4 za rok, v Brně 3 a v Bratislavě 2.

V Brně na Masarykově univerzitě zapisuje sociologii kolem 250 studentů, přičemž jsem v jednom semestru měl na přednáškách 200 studentů. Průměrný věk doktorandů je kolem 24 let.

Těžiště mých zájmů v sociologii leží v praxi, ve výzkumné práci. Mé práce se zabývají sociologií sedláka, dělníka, ženy a dětí. V současné době pracuji na knížce o sociologii inteligence, přičemž pojmám inteligenci ne jako společenskou třídu, ale jako sociologickou kategorii. Přesto uznávám fundamentální význam základních principů pro sociologii, a podle mého mínění vývoj čisté sociologie teprve právě začal. Přestože pracuji v oblasti aplikované sociologie, jsem přesvědčen o tom, že teoretická (čistá) sociologie a aplikovaná sociologie musí pracovat a jít ruku v ruce. Na poli teoretické (čisté) sociologie pracuje u nás v Československu nejjintenzivněji dr. Chalupný, který doposud napsal 15 svazků systematické sociologie, z nichž 5 již bylo uveřejněno.“

■ ■ ■

Oba muži, kteří si tak dobře rozuměli, se dohodli na další spolupráci. Tak např. Eubank má napsat příspěvek pro Sociologickou revui (nejdůležitější odborný sociologický časopis v Československu, jehož vydavatelem je Bláha), který bude v roce 1937 uveřejněn. V následujících letech až po rok 1938 se mezi Bláhou a Eubankem rozvinula obširná korespondence. Tento kontakt byl

navíc zesílen přátelskými vztahy mezi Eubankem a Bláhovým zetěm A. Obrdlíkem (oženil se r. 1932 s Bláhovou dcerou Soňou), který studoval v letech 1924-1927 sociologii na brněnské univerzitě. V letech 1927 a 1928 studoval Obrdlík na univerzitě ve Strasburgu a v Paříži na Sorbonně, načež v r. 1930 promoval na dr. phil. v Brně. Po absolvování vojenské služby a výkonu zaměstnání jako gymnaziální učitel v Brně, strávil v roce 1935 jeden rok v USA jako fellow Rockefellerovy nadace především na univerzitě v Chicagu, dále na Columbia University a na Harvardské univerzitě. V té době se seznámil osobně s Eubankem a ten Obrdlíka a jeho ženu pozval k sobě do Cincinnati. Později jde Obrdlík se svou ženou do Londýna na London School of Economics a pokračuje potom dále v cestě po Francii, Itálii a Švýcarsku. V červnu 1938 se stal soukromým docentem sociologie na univerzitě v Bratislavě.

Po celou tuto dobu udržují Bláha i Obrdlík s Eubankem čilý písemný styk, jehož přičiněním vyvine Eubank zvláštní zájem o sociologii v Československu. Masarykova sociologická společnost se sídlem v Brně jej jmenovala (mimořádně už před jeho návštěvou u Bláhy) dopisujícím členem Společnosti (doklad o tom je 10. 5. 1934 podepsán Chalupným) a on napsal příspěvek o Masarykovi pro Social Forces. V listopadu 1938, tedy v době velikého vnitro- a zahraničněpolitického napětí v Československu prosí Bláha a Obrdlík Eubanka, aby informoval americkou veřejnost o osudu naší země. V 3. a 4. čísle Sociologické Revue otiskuje vydavatel mezi jiným osobní Eubankův dopis, ve kterém přeje pisatel této zemi spravedlnost a mír. Vztahy, které vznikly na základě Eubankových návštěv v roce 1934, měly – stejně jako v případě F. Oppenheimera – působivé pokračování: Eubank pomůže Obrdlíkovým opustit Československo a založit novou existenci ve Spojených státech.

Redakci Universitas došlo

Daniel Schwarz, Ladislav Dušek (editoři), *RITM REPORT. Informační technologie a telemedicína ve výuce klinických a zdravotnických oborů*, Masarykova univerzita Brno, 2005

Theory and Practice in English Studies. Volume 3. Edited by Jan Chovanec. Masaryk University, Brno, 2005

Theory and Practice in English Studies. Volume 4. Edited by Jan Chovanec. Masaryk University, Brno, 2005

Východiska a trendy vývoje českého práva po vstupu České republiky do Evropské unie, Jan Hurdík, Josef Fiala(eds.), Spisy Právnické fakulty MU v Brně, řada teoretická, Masarykova univerzita Brno, 2005

Aktualnyje problemy obučeniya russkomu jazyku VII. Sborník prací Pdf č. 185. Řada jazyková a literární č. 36. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Šárka Dvořáková, *Sportovní marketing*. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Ze současné medicíny

Obezita – problém civilizace 21. století

DALIBOR ZEMAN

Obezita je dnes jednoznačně hodnocena jako metabolické onemocnění patřící k nejčastějším tzv. civilizačním chorobám na světě. Až explozivní nárůst výskytu obezity v populaci celého světa je více než varující. Zvýšená nemocnost se závažnými komplikacemi, socioekonomické souvislosti, snížená kvalita života a v neposlední řadě také zvýšená mortalita obézní populace, posunuje toto onemocnění mezi závažné globální zdravotní problémy civilizované společnosti celého světa.

Definice

Obezita je definována patologickým zmožením tukové tkáně v organismu. Normální podíl tuku v organismu je u žen do 25-30% a u mužů do 20-25%. Podle zavedené klasifikace obezity dle Queteletova indexu, který je dnes celosvětově nazýván jako body mas index (BMI), rozdělujeme obezitu do tří stupňů. Od BMI 30,0 do 34,9 Kg/m² hovoříme o I. stupni obezity, dále BMI 35,0-39,9 kg/m² označujeme jako II. stupeň obezity a BMI nad 40,0 kg/m² hodnotíme jako III. stupeň obezity (3,5). O nadváze hovoříme při hodnotách BMI v rozmezí 25,0 až 29,9 kg/m². BMI je tedy celosvětovým měřítkem ke stanovení diagnózy a prediktorem rizika manifestace přidružených onemocnění. BMI je měřen jako podíl tělesné hmotnosti [kg] a čtverce tělesné výšky [m²]. Důležitá je ovšem kvalitativní klasifikace hodnotící distribuci tukové tkáně v organismu. Dnes nejpoužívanějším klinickým parametrem ke zohlednění rozložení tuku v organismu je obvod pasu. Jako zvýšené riziko hodnotíme obvod pasu u žen nad 80 cm a u mužů nad 94 cm. Významným rizikem je obvod pasu u žen nad 88 cm a u mužů nad 102 cm. Podle rozložení tuku v organismu rozlišujeme androidní a gynoidní typ obezity. Androidní typ je charakterizován zvýšeným ukládáním tukové tkáně do útrobu břicha. Pro gynoidní typ obezity je typické ukládání tuku v oblasti hýždí a stehen.

Epidemiologie

Podle studie Světové zdravotnické organizace MONICA, z roku 1996 je výskyt obezity v produktivním věku v evropských zemích u mužů 8-24% a u žen 11-43%. Proto Světová zdravotnická organizace vyhlásila v roce 1997 obezitu za epidemii. V České republice má nadváhu v produktivním věku více než 50% dospělé populace. Obezitou trpí až 22% mužů, 29% žen a 6% dospívajících ve věku 15-24 let.

Obezita narůstá především v zemích s dlouhodobě rozvinutou ekonomikou. Explozivní nárůst je pozorován i v řadě rozvojových zemí celého světa. V posledních letech dokonce převyšuje stabilně rozvinuté země, jako je USA či některé státy západní Evropy.

Etiologie a patogeneze

Stěžejní úlohu při tvorbě nadměrného množství tukové tkáně a rozvoji obezity sehrává pozitivní energetická bilance. Nepoměr energetického příjmu a výdeje ve smyslu pozitivní energetické bilance vede ke strádání energie v podobě tukových zásob. Tvorba tukové tkáně je v takovém případě prakticky neomezená a může nabývat až monstrózních rozměrů. Na jedné straně neadekvátní příjem v podobě energeticky bohaté stravy a na druhé straně v technologicky vyspělé společnosti, stále klesající nároky na energeticky vydej organismu v podobě fyzické aktivity. V etiologii se podílí také celá řada faktorů genetických, hormonálních, iatrogeních a nesprávný styl života.

Genetické aspekty obezity

Genetický podklad významnou měrou přispívající k rozvoji obezity hraje důležitou roli a vytváří jednoznačné dispozice k manifestaci choroby. Tzv. „úspěšný gen“, vyselektovaný tlakem přirozeného výběru v minulých epochách lidstva zajišťující přežití populace v době nedostatku potravy, se v podmínkách všeobecného materiálního dostatku jeví jako nevýhodný. Genetická výbava jedince s úspěšným metabolismem tak vede k pozitivní energetické bilanci a obezitě. Dědičnost je popsána u řady jednotlivých faktorů, které rozvíjejí otylost. Jsou to například klidový energetický výdej, výdej energie po jídle neboli postprandiální energetický výdej, spontánní pohybová aktivita, aktivita enzymů lipoproteinové lipázy a hormon senzitivní lipázy, složení kosterního svalu, schopnost oxidovat tuky nebo cukry, citlivost k inzulínu, chuťové preference tuku a sladkého. Dědičnost obezity je významně podmíněna polygenně.

V uplynulých letech byla popsána také řada monogenně podmíněných forem obezity. Jako první gen podílející se na regulaci byl popsán tzv. „ob/ob“ gen kodující tvorbu leptinu. Objevení hormonu – leptinu, později jeho receptoru, bylo významným krokem poznání v souboru příčin a mechanismů monogenně podmíněné obezity. Leptin v organismu představuje signál, že organismus má nepřiměřený energetický příjem. Vysoké koncentrace leptinu odpovídají u obézních velikosti jejich tukových zásob. Bylo potvrzeno, že mutace ob /ob genu vede k obezitě v časném dětství v 0,5% případů. Mezi další příčiny monogenně podmíněné obezity patří mutace leptinového a melankortinového receptoru, dále mutace genu proopiomelanokortinu a prohormonkonvertázy 1 a dalších.

Hormonální aktivita tukové tkáně

Tuková tkáň vylučuje řadu působků zvaných adipocytokiny. Produkty sekrece zvýšené masy tuku v organismu jsou odpovědné za asociaci diabetu mellitu, hypertenze, srdečních onemocnění, spánkové apnoe a některých druhů karcinomů. Tukové buňky adipocyty produkují celou řadu specifických působků – cytokinů (např. Interleukin-6, Interleukin-1, tumornekrosis faktor alfa), enzymů (např. lipoproteinová lipasa), hormonů (např. Angiotensinogen, Resistin, Leptin) a metabolitů (např. volné mastné kyseliny, glycerol). U obézních je známa zvýšená zánětlivá aktivita spojená s produkcí cytokinů, zvýšené uvolňování volných mastných kyselin především z viscerálního abdominálního tuku, vede ke zvýšení jaterní produkce VLDL (lipoproteinů s velmi nízkou densitou) a k rozvoji aterosklerózy. Je prokázán vliv cirkulující hladiny rezistinu na inzulínovou senzitivitu a rozvoj diabetu mellitu 2. typu u obézních.

Endokrinní choroby a obezita

Endokrinopatie mají jen nepatrný podíl na výskytu a rozvoji obezity. Jsou to: primární hypotyreóza, hyperprolaktinemie, Cushingova choroba, inzulinom, hypopituitarismy zahrnující hypogonadismus, nedostatek růstového hormonu, centrální typ hypotyreózy. Endokrinní změny bývají u obézních často pouze druhotné a jsou po redukčním režimu plně reverzibilní. Význam endokrinopatií je ve vztahu k otýlosti všeobecně přeceňován.

Iatrogení farmakologické vlivy

Iatrogení obezita vzniká při podávání některých léků, které ovlivňují příjem potravy, energetický výdej, procesy lipomobilizace a lipogeneze. Patří sem preparáty z řady derivátů sulfonilurey, glukokortikoidy, inzulin, tyreostatika, estrogeny, v různé míře také antidepresiva, lithium, betablokátory, některá antiepileptika, blokátory serotoninergních receptorů. V psychofarmakoterapii existují žebříčky vlivu preparátů na rozvoj či akceleraci obezity. Některá psychofarmaka mohou působit dokonce i příznivě na redukci hmotnosti. Medikamentózní léčbu je třeba volit uvážlivě a s vědomím širších klinických souvislostí i u obézního pacienta.

Klinický obraz

Klinický obraz obezity je primárně podmíněn strádáním tukové tkáně a výskytem přidružených onemocnění při otýlosti. Strádání tukové tkáně je prostorově prakticky neomezené, čímž postižený obézní jedinec může nabývat prakticky až monstrózních tvarů a rozměrů. Typické je strádání tukové masy abdominálně nebo naopak gluteofemorálně, do svalstva hyždí a stehen. Ukládání tuku do oblasti břicha a břišních útrob neboli abdominálně a viscerálně je významně spojen s vyšším výskytem metabolických onemocnění. Významné je zmožnění tukových buněk ve svalové tkáni či v jaterním parenchymu čímž

dochází ke kvalitativním a funkčním změnám těchto orgánů. Zvýšený výskyt typicky asociovaných onemocnění dále modifikuje klinické projevy obezity.

Diagnostika

Diagnostika obezity vychází z definice obezity (BMI, obvod pasu) a standardního klinického vyšetření se zaměřením na výskyt přidružených onemocnění. Pro léčebný postup je rozhodující výskyt přidružených onemocnění obezity. Dále klademe důraz na údaje o změnách hmotnosti v průběhu života, zjišťujeme možné příčinné souvislosti vedoucí ke změnám hmotnosti, soustředíme se na jídelní zvyklosti, údaje o pohybové aktivitě. V rodinné anamnéze, předchorobí cíleně pátráme po výskytu chorob asociovaných s obezitou. V rámci anamnézy je dále nezbytné odlišení poruch spadajících do péče psychologa a psychiatra jako je bulimie, mentální anorexie a jiné. V rámci fyzikálního vyšetření se zaměřujeme na základní antropometrické parametry umožňující stanovit stupeň zdravotního rizika podle platné klasifikace. Měříme tělesnou hmotnost a výšku s výpočtem hmotnostního indexu dle Queteleta. Měříme obvod pasu a boků k výpočtu tzv. Waist/Hip ratio se stanovením typu obezity, stanovení tělesného tuku pomocí bioelektrického odporu, impedance.

Zhodnocení těchto základních parametrů pak umožňuje hrubé stanovení rozložení tuku v organismu, které přispívá k volbě taktiky léčby. Rozšíření a v rámci cíleného sledování lze užít složitější antropometrické měření, eventuálně zobrazovací metody sonografické, počítačovou tomografii či magnetickou rezonancí, k přesnějšímu stanovení tělesného složení. Existují též kalorimetrické metody ke stanovení a analýzy míry oxidace tuků či sacharidů apod. K základnímu vyšetření a diferenciální diagnostice obezity patří mimo standardní biochemii, vyšetření cukru, tuků, kyseliny močové v krvi také tyreostimulační hormon, prolaktin, kortizol a C-peptid.

System komplexní léčby obezity

Česká obezitologická společnost navrhla komplexní model léčby obezity odstupňovaný podle stupně obezity a přítomnosti komplikujících onemocnění.

System předpokládá práci obezitologických poraden, činnost regionálních obezitologických center a zastřešující funkci národního obezitologického centra, vzájemnou hierarchickou horizontální i vertikální spolupráci. Rozhodující a základní místo v celém systému má spolupráce obezitologických poraden vedených v obezitologii vyškoleným lékařem s kvalifikací nejlépe internisty či nadstavbového oboru vnitřního lékařství a praktického lékaře. Jsou to právě lékaři prvního kontaktu, kteří se ve svých ordinacích s obézními setkají.

Na základní úrovni terapie obezity mají své místo také hygienické stanice a jejich nutriční poradny a redukční kluby. Středním článkem celého systému jsou regionální centra pro diagnostiku a léčbu obezity neboli obezitologické jednotky fakultních nemocnic. Tato centra dle svého statutu jsou vyhrazena pro léčbu středních a vysokých stupňů obezity, tedy stupně. II. a III. klasifikace dle BMI, a zvláště pak pro léčbu komplikovaných obezit. Disponují lůžko-

vým zázemím a kapacitou nezbytnou k řešení komplikací obezity za hospitalizace.

Prostá obezita I st. spadá do péče obezitologických poraden ve spolupráci s praktickými lékaři, za maximálního využití regionálních možností poraden některých hygienických stanic či redukčních klubů daného regionu. Obezita I. stupně se zdravotními komplikacemi spadá opět do péče praktických lékařů a obezitologických poraden s možností využít péče obezitologických jednotek na klinikách fakultních nemocnic. Otylost II. a III. stupně patří do péče regionálního obezitologického centra, a to zvláště v případě manifestace zdravotních komplikací obezity nebo před závažným chirurgickým zákrokem. Národní centrum pro diagnostiku a léčbu obezity plní funkci zastřešující, zabývá se vědou, výzkumem a integrací do mezinárodních zdravotnických institucí s obezitologickým programem, jako je EASO – Evropská obezitologická asociace nebo IASO Mezinárodní obezitologická asociace.

Léčba obezity vyžaduje vždy komplexní přístup. Zahrnuje změnu životního stylu, dietní a pohybovou léčbu s behaviorální intervencí a při neúspěchu léčbu farmakologickou nebo u těžších stupňů obezity léčbu chirurgickou.

Cílem léčby není dosažení ideální hmotnosti, nýbrž snížení zdravotního rizika. Hovoříme o tak zvaném reálném cíli, tedy o redukci cca 5-10 % tělesné hmotnosti a udržení dosaženého hmotnostního úbytku. Již taková cílená redukce tělesné hmotnosti znamená pro postiženého velmi významné snížení zdravotního rizika spočívající v poklesu morbidity a mortality typicky asociovaných chorob z otylosti. U pacientů s nadváhou a bez zdravotních komplikací primárně usilujeme o udržení a stabilizaci hmotnosti. Ovšem u nadváhy s průkazem viscerální kumulace tuku (androidní typ obezity) je redukce hmotnosti o 5-10% plně indikována. Vždy je indikována redukce hmotnosti u obezity I st. a vyšších. Dispenzarizace obézních má zásadní význam pro udržení dosažené redukce. „Únik“ z režimových opatření u disponovaného jedince znamená vždy tzv. „JO-JO“ efekt, respektive opětovný nárůst hmotnosti s návratem všech zmíněných rizik. Takový výsledek hovoří o neúspěšnosti a selhání jak vlastní kognitivně behaviorální intervence, tak celé léčby.

Kognitivně behaviorální terapie

Kognitivně behaviorální intervence je dnes nezbytnou součástí komplexní terapie obezity. Jde o cílevědomý psychologický přístup zahrnující analýzu životního stylu a zvyklostí pacienta, rozbor psychosociálních souvislostí, stravovacích a pohybových návyků s cílem identifikace nevhodných stereotypů a negativních vlivů prostředí. Vlastní intervence pak spočívá v cílevědomé a racionální úpravě životního stylu. Používají se osvědčené techniky sebepozorování, kontroly vlastního aktu jídla, kontroly vnějších podnětů, zápisy jídelníčku, výpočet a sledování denního energetického příjmu, pozitivního sebezposilování, kognitivní techniky, výuka dietetiky a přípravy pokrmů. Nezbytnou součástí je také vedení k pravidelné fyzické aktivitě. Individuální přístup v rámci kognitivně behaviorální terapie je v řadě případů nenahraditel-

ný. Účelná je skupinová terapie v rámci redukčních klubů pod vedením školených pracovníků, popřípadě v lázeňském zařízení.

Pohybová aktivita

Pohybová aktivita přispívá k negativizaci energetické bilance organismu a dále má významně pozitivní vliv na celou řadu metabolických parametrů. Edukace k pohybu má být zaměřena jak na každodenní běžnou aktivitu (například chůze do zaměstnání, chůze do schodů, vynechání výtahu, vynechání cesty automobilem), tak na zvýšení fyzické aktivity v rámci pravidelného aktivního kondičního cvičení. Klademe důraz na aerobní vytrvalostní zátěž, při které dochází ke spalování tuků, oproti anaerobnímu silovému cvičení.

Dietní léčba

Dietní léčba obezity spočívá v nízkoenenergetické dietě. Cílem je negativní energetická bilance organismu. Doporučuje se individuálně kalkulovaná vyvážená dieta s cca 20% kalorickou restrikcí. Předpoklady racionální léčebné diety lze shrnout do několika pravidel.

Omezení tuků v potravě jak ve formě vázané (mléko, mléčné výrobky, maso, uzeniny), tak ve formě volné (při přípravě pokrmů, mazání na pečivo).

Důraz na zastoupení nízkotučných potravin (obsah tuku do 30%), nízkotučné mléko, libová masa. Při přípravě pokrmů je nejlepším technologickým postupem dušení, opékání na sucho (nerez, teflon), pečení na vodě, pečení v alobalu nebo grilování v kuchyňském grilu. Tuky mají všeobecně vysokou energetickou hodnotu až kolem 38 KJ/1 gram, ale bohužel jejich sytící schopnost je velmi nízká, člověk je tedy schopen bez pocitu sytosti zkonzumovat podstatně více tuků než bílkovin či sacharidů. U obézních pacientů se vyskytuje nízká schopnost tyto tuky oxidovat a velmi významné jsou chuťové preference, které jsou u obézních rovněž vysoké.

Zařazováním optimálního množství zeleniny dosáhneme větší porce nízkoenenergetického pokrmu a hlavně zvýšíme příjem vlákniny v potravě.

Dodržování pestrosti stravy je základem optimálního příjmu všech mikro-nutrientů (vitaminy, minerály a další biologicky aktivní látky) a základních makroživin (bílkoviny, sacharidy i tuky).

Dodržování pravidelnosti stravy vede k lepší využitelnosti substrátů a předchází poklesům glykemie při hladovění, které končí rychlým a nadměrným doplněním energie.

Základní předpoklady racionální léčebné diety

1. Snížení celkového energetického příjmu : Výběrem energeticky chudých potravin a zmenšením porcí. Zařazováním optimálního množství zeleniny (cca. 300g/den) dosáhneme větší porce nízkoenenergetického pokrmu a hlavně zvýšíme příjem vlákniny v potravě.

2. Pestrost stravy: Všestrannost a různorodost stravy je základem optimálního příjmu všech vitamínů, minerálních a dalších biologicky aktivních látek a základních makroživin.
3. Pravidelnost stravy: Strava přijímaná v menším množství vícekrát za den (4-5 porcí) je pro tělo lépe využitelná. Hlavně lze předejít nepříjemnému pocitu plynoucímu z hypoglykemie, který končí rychlým doplněním energie (v nekontrolovatelném množství) u lednice ve stoje.
4. Skladba makroživin: Makroživiny by měly být v dietě obsaženy v optimálním množství (sacharidy 50-55%, bílkoviny 15-20%, tuky 20-30%).

Sacharidy – v redukční dietě je to skupina polysacharidů (škrob, vlákniny), zdrojem v potravě jsou pekárenské výrobky z žitné mouky, celozrnné pečivo, brambory, luštěniny, rýže (lépe celozrnná), těstoviny (lépe bezvaječné a celozrnné), zelenina, ovoce (méně sladké). Nevhodná je skupina disacharidů (sacharóza).

Bílkoviny – plnohodnotné jsou obsaženy v potravinách živočišného původu společně s určitým množstvím tuku, proto je v redukční dietě výhradním zdrojem libové maso (kuře, krůta, králík, ryby), z vepřového jen kýta, dále hovězí zadní a nízkotučné mléčné výrobky. Neplnohodnotné bílkoviny jsou obsaženy v rostlinných potravinách (luštěniny, obiloviny), ale vhodnou kombinací těchto potravin lze dosáhnout potřebného komplexu aminokyselin. Ve stravě by měl být zachován poměr 1:1 (živočišné:rostlinné).

Tuky – rozhodně nemůžeme ze stravy vyloučit, jsou nejvydatnějším zdrojem energie a jsou pro tělo důležité. V dietě by však měly převažovat tuky rostlinné a tuky z ryb (2/3), živočišné tuky v minimálním množství (1/3). Při přípravě pokrmů by tuk neměl být používán vůbec, max. jen rostlinný olej, nejvhodnější je olivový. Do hotového pokrmu je možné přidat 1 čajovou lžičku (5g)/porci slunečnicového, kukuřičného nebo olivového oleje na zjemnění chutě a hlavně pro dodání důležitých mastných kyselin (řada omega 6) a vitamínu E. Rybí tuk je zdrojem neméně důležitých mastných kyselin (řada omega 3) a vitamínu D. Proto by měly být ryby zastoupeny v jídelníčku nejlépe 2 týdne.

5. Zastoupení mikroživin stravy: Mikroživiny jsou neenergetické složky potravy a pro zdravý organismus jsou nutné jejich optimální dávky. Uvádíme nejdůležitější účinky těchto látek při redukčních dietách.

Vitamíny – velice důležitý je přísun antioxidantů (vitamínů C, E, betakaroten, kyselina listová), které zabraňují tvorbě volných kyslíkových radikálů. Tyto vitamíny jsou konzumovány v nedostatečném množství (nedostatek zeleniny a ovoce, minimální konzumace kvalitního rostlinného oleje, neznalost sortimentu zahraničních potravin).

Dostatek vitamínů skupiny B je nezbytný pro správný průběh metabolických pochodů, ovlivnění psychiky (protistresový účinek, tlumení chutí na sladké). Vitamin D je důležitý pro optimální ukládání minerálních látek do kostí a vitamin K pro normální krevní srážlivost.

- Minerální látky** – z makroelementů je nejvíce doporučován vápník, který je nezbytný pro růst kostí, zubů a pro optimální fyziologické procesy jako je přenos nervových vzruchů, svalové stahy, krevní srážlivost. Tento prvek není obézními pacienty konzumován v dostatečném množství zvláště při preferenci masa a uzenin. Potraviny bohaté na vápník jsou mléčné výrobky, mléko, dále pak při dietě ne moc vhodné ořechy a sezamová semínka. Resorpce je podporována vitamínem D, laktózou a kyselinami, naopak nadbytek tuků, bílkovin a oxalátů resorpci zhoršuje. Doporučený denní příjem je 800mg vápníku denně. Neméně důležité je železo jako součást barviva červených krvinek umožňující cirkulaci kyslíku. Tento prvek se hojně vyskytuje v mase, luštěninách, celozrnných výrobcích, pivních kvasinkách, sójových výrobcích, meruňkách, ale jeho resorpce je závislá na vitamínu C, který ji podporuje, naopak vápník, fosfor, štavelany (špenát), fytáty (obiloviny) ji brzdí. Doporučený denní příjem je 12-18 mg.
6. Příjem tekutin: V neposlední řadě je také nutné dodržování pitného režimu 2 i více l/denně.

Farmakologická terapie

Farmakoterapii užíváme při selhání nefarmakologických postupů a zvláště u komplikovaných nemocných. Farmakologická léčba však musí být nezbytně součástí komplexní léčby, která je jediným předpokladem dlouhodobého úspěchu v boji s obezitou. Dlouhodobá farmakoterapie obezity by měla probíhat za pravidelného sledování odborným lékařem školeným v obezitologii.

Přehled základních farmakologických prostředků

Katecholaminergní anorektika – phentermin. Je to fentolaminový derivát s minimálními sympatomimetickými a psychostimulačními vlastnostmi. Jeho depotní forma zabezpečuje účinnou terapeutickou koncentraci. Pacienti jej užívají v jedné denní dávce 1-2 tbl. ráno, většinou před snídaní. Léčba nemá trvat déle než 3 měsíce.

Termogenní farmaka – minimální dávka kombinace efedrinu a kofeinu se řadí mezi tzv. nespecifická termogenní farmaka. Zvyšují energetický výdej, resp. zabraňují poklesu energetického výdeje během léčby přísnými redukčními dietami. Po jejich podávání se zvyšuje oxidace tuků. Významně se uplatňuje i anorexické působení. Pro psychostimulační efekt a možnost vzniku návyku by jejich podávání nemělo přesáhnout dobu 3 měsíců. Pro nežádoucí účinky je v současnosti odklon od podávání této terapie.

Serotoninergní i katecholaminergní anorektika – do této skupiny patří sibutramin. Inhibuje zpětné vychytávání serotoninu a adrenalinu v CNS. Sibutramin nepůsobí uvolňování serotoninu. Ani při jeho dlouhodobém podávání nebyl zaznamenán výskyt srdečních chlopenních vad. Noradrenergní působení sibutraminu příznivě ovlivňuje energetický výdej aktivací periferních beta 3-receptorů, může vyvolat i nevýznamný vzestup tepové frekvence a většinou jen přechodný a nevýznamný vzestup krevního tlaku. Dlouhodobý poločas ak-

tivních metabolitů umožňuje podávání sibutraminu pouze v jedné denní dávce 10 nebo 15 mg v ranních hodinách. Sibutramin vyvolává signifikantně vyšší pokles hmotnosti oproti placebo, jak při krátkodobé, tak při dlouhodobé léčbě po dobu 1 až 2 let. Již po šesti měsících podávání sibutraminu bylo prokázáno snížení viscerálního tuku o 22 % a snížení podkožního tuku o 17 %. Ovlivnění hladiny cirkulujícího inzulínu a inzulínorezistence se všemi pozitivními souvislostmi popsanými výše, je zřejmě zprostředkováno snížením viscerálního tuku.

Léky ovlivňující vstřebávání tuků ve střevě – orlistat či terahydrolipstatin v přípravku Xenical (tobolky po 120 mg) je registrován v České republice od dubna 1999. Je vhodný, nedaří-li se přes redukci energetického příjmu adekvátně zredukovat příjem tuků, či u pacientů, u nichž byla prokázána porucha oxidace tuků. Léčba orlistatem pomáhá navodit pozitivní změny ve výběru potravy. Xenical se podává 3 krát denně 1 tobolka, obvykle při hlavním jídle. Orlistat působí lokálně v tenkém střevě a nemá systémový účinek. Vytváří kovalentní vazbu s gastrickou a pankreatickou lipázou, a tím částečně reverzibilně inhibuje její aktivitu. Takto inhibovaná lipáza není schopna štěpit triglyceridy na mastné kyseliny a monoglyceridy. Nerozštěpené tuky se stávají nevstřebatelnými a jsou vyloučeny stolicí z těla. Absorpce tuků z potravy je tak snížena o 30%. Součástí léčby Xenicalem je mírné snížení energetického příjmu asi o 2-2,5 MJ denně. Obsah tuků v přijaté potravě je nutno snížit na 30% a méně. Xenical je určen k dlouhodobé léčbě obezity a pomáhá udržet dlouhodobou kontrolu hmotnosti. Vedlejší účinky Xenicalu těsně souvisejí s procentuálním příjmem tuků v potravě a projevují se nadýmáním a častějšími mastnými stolicemi. Nebyly zaznamenány lékové interakce s běžně požívanými léky. Nesnižuje vstřebávání vitaminů A, D, E a K ani vstřebávání esenciálních mastných kyselin a vitaminů.

Chirurgická léčba obezity

Chirurgická léčba obezity je indikována v případech selhání konzervativních postupů. Bandáž žaludku prováděná laparoskopicky minimalizuje zátěž pacienta a je dnes běžným bariatrickým chirurgickým výkonem. Indikace ke gastrické bandáži je obezita s BMI nad 40 kg/m² (eventuálně nad 35 kg/m² s komplikacemi) a nedostatečná odpověď na komplexní konzervativní léčbu u motivovaného spolupracujícího pacienta. Pacienti dostatečně motivovaní k léčbě musí být informováni o mechanismu chirurgického zákroku, jeho následcích a zdravotních rizicích. K bandáži žaludku se používá adjustabilní bandáž, kdy vytvořený předžaludek o objemu asi 50 ml svým rozpětím stěh signalizuje pocit sytosti a zástavu příjmu potravy. Podle klinického stavu je možné adjustaci upravit průsvit bandáže a tak ovlivnit pasáž žaludkem. Pacient má zcela pochopit princip chirurgického výkonu a nezbytnost zásadní změny životní správy se všemi důsledky. U pacientů je nutné dlouhodobé celoživotní sledování.

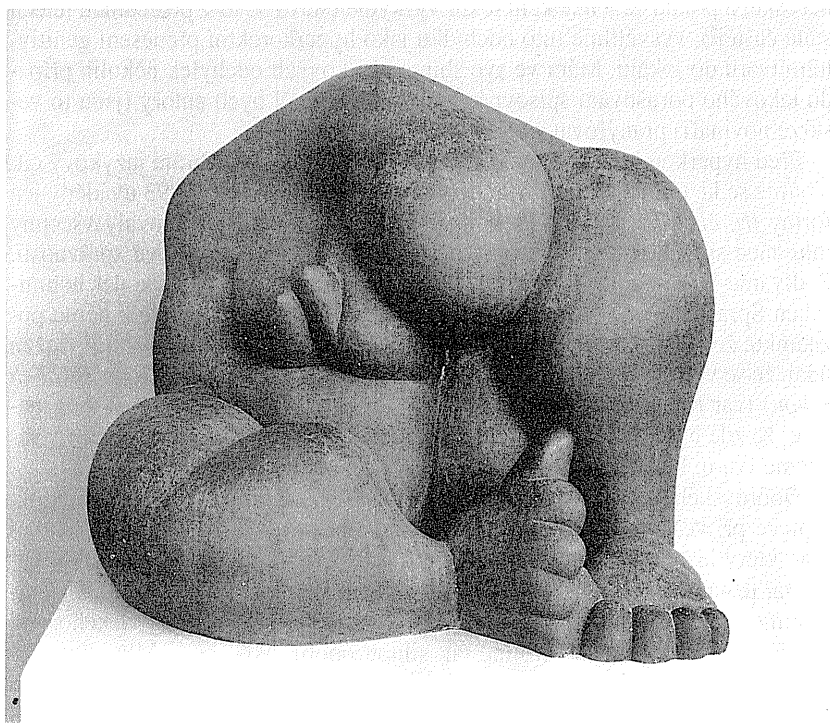

Plastická a korektivní chirurgie

V rámci péče o obézní pacienty má své místo také plastická a korektivní chirurgie. Zvláště u těžších stupňů obezity po úspěšné redukci hmotnosti je nutná plastická korekce hypertrofických kožních řas. V určitých případech je možné se uchýlit u dlouhodobě stabilizovaných pacientů také k liposukci. Tyto výkony jsou vždy indikovány pouze při úspěšné redukci a po vždy dlouhodobé stabilizaci hmotnosti.

Prognóza a prevence

Vlastním cílem léčby obezity je v zásadě spíše snížení rizikových faktorů a snížení komplikací obezity, nežli velké nereálné váhové úbytky. Je prokázáno, že již pouhý pokles původní hmotnosti o 5-10 % je spojen s významnou redukcí zdravotních rizik u obézních, zlepšením metabolických parametrů a poklesem morbidity i mortality na přidružené onemocnění. Smyslem komplexní péče o obézní je zastavení epidemie obezity a snížení morbidity a mortality obézních s celkovým zlepšením kvality života. Nezanedbatelný je socioekonomický význam plynoucí ze snížení nákladů zdravotní péče.

Henri Laurens, **Rozloučení**, 1942

Potíže s češtinou

Přišli všichni bez třech (čtyřech)

MILAN JELÍNEK

Jistě už tušíte, o čem bude řeč. Až do roku 1993, kdy vyšlo nové vydání Pravidel českého pravopisu, se za spisovné tvary v genitivu považovaly jen tvary *tří, čtyř*, např. *do tří pokojů, do čtyř hodin*. Dokonce bych řekl, že tyto tvary byly jakýmsi měřítkem kulturnosti osoby, která je užila. Kdo zná historii spisovné češtiny, zdůvodní formu *tří, čtyř* tím, že se v našem jazyce udržovala od nejstarších zápisů do onoho roku, o kterém jsme se zmínili na počátku našeho článku. Donedávna se tvar genitivu *tří, čtyř* vštěpoval školákům jako „tvar správný“, a tvar *třech, čtyřech* se odsuzoval jako chyba.

Pozor, šlo o formu genitivu, nikoli lokálu. V šestém pádu nám – rodilým Čechům – jazykový cit nedovolil, abychom do něho vnášeli spisovné genitivní tvary *tří, čtyř*. Spojení *o tří (nebo čtyř) kamarádech* pocítujeme zajisté jako nečešské, a pokud se v nějakém textu vyskytne (stává se to v posledních letech stále častěji), vysvětlíme tuto odchylku jako hyperkorektní přenesení genitivního tvaru do lokálu. Mám ve své sbírce jazykových odchylek několik případů takového porušování spisovné normy, ale nechtěl bych autory (jsou to veskrze novináři) pranýřovat za tento lapsus.

Před hyperkorektními tvary *o tří, o čtyř* nás bezpečně ochrání jazykový cit. Vraťme se ke tvaru genitivu, kde byly jako spisovné až do r. 1993 uváděny jen formy *tří, čtyř*. Ve shodě s Pravidly českého pravopisu postupovaly všechny mluvnice spisovné češtiny a ovšem i všechny příručky jazykové správnosti. Podíváme-li se však do Dobrovského Ausführlisches Lehrgebäude der böhmischen Sprache z r. 1809, najdeme tam sice v genitivu tvar *tří*, ale k němu poznámku, že se užívá také *třech*. A v mluvnici z r. 1819 je do poznámky vložen údaj, že se vedle tvaru *tří*, který je zařazen do paradigmatu, užívá *také už (auch schon)* tvar *třech*. Všimněte si časového údaje *už*, kterým Dobrovský naznačuje, že zde byl původně tvar jiný (*tří*). Ten je ovšem v mluvnici uveden v seznamu tvarů, které mají oporu v historii češtiny.

Dobrovského mluvnice se staly jakousi biblí českého mluvnictví v 19. stol., a přece při veškeré úctě k historické češtině připojují bez nějakých omezení tvar, který historickou oporu nemá, totiž *třech*. Teprve Pravidla z r. 1993 tento tvar uznala za spisovný, ovšem jako dubletu k historickému tvaru *tří*. Genitivnímu tvaru *čtyř* nebyla přisouzena dubleta *čtyřech* ani u Dobrovského. Asi neměla v běžně mluvené češtině tak silnou oporu jako *třech*. Mluvnice Gebauerovy i jejich verze zpracované Václavem Ertlem a později Františkem Trávníčkem genitivní tvary *třech* a *čtyřech* neuvádějí, oba autoři zřejmě považují tvary na *-ech* v genitivu za nespisovné. Výslovně na jejich nespisovnost upozorňuje ve své mluvnici z r. 1951 Frant. Trávníček.

Genitivní tvary *třech, čtyřech* začaly soutěžit s původními tvary *tří, čtyř* v běžně mluveném jazyce. Jak nás o tom přesvědčuje čtvrtý svazek Českého jazykového atlasu (z r. 2002), jsou rozšířeny prakticky na celém území českého jazyka. Formy na *-ech* se vyvinuly zřejmě vlivem zájmené a adjektivní deklinace (např. *od těch třech sousedů* nebo *z oněch malých čtyřech kaprů*). U stejných deklinačních typů mohlo dojít k vyrovnání tvarů mezi lokálem a genitivem. Ať je tomu jakkoli, tvary na *-ech* zjednodušují deklinaci číslovek. Tím ovšem nechci říct, že bychom je měli povýšit na jediné tvary spisovné a že bychom měli omezovat tvary původní (*tří, čtyř*).

Myslím, že bychom se dostali do rozporu se spisovnou normou, kdybychom kodifikovali jako spisovný jen jeden druh dublet. Původní genitivní tvary *tří, čtyř* mají sice zabarvení mírně knižní, ale značná část uživatelů spisovného jazyka jim v oficiální komunikaci nebo při slavnostních příležitostech dává přednost. Analogické formy *třech, čtyřech* mají stylistický příznak hovorový a uplatňují se především v osobní konverzaci a vůbec v neoficiálním užívání jazyka. Jedny dublety jsou knižní, druhé naopak hovorové, jako by spisovnému jazyku chyběly tvary stylisticky neutrální. Je to zřejmě přechodný vývojový stav. Lze předpovídat, že se tvary *tří, čtyř* budou stále víc zknížňovat, kdežto tvary na *-ech* se budou posouvat do pozice prostředků stylisticky neutrálních.

Až se tyto stylistické pohyby provedou, zbaví se spisovná norma onoho nářetí, které dnes znepokojuje její uživatele. Zatím však počítejme s tím, že jak původní tvary s knižním odstínem, tak i analogické dublety s odstínem hovorovým mají své místo ve spisovném jazyce. Tvůrci Pravidel českého pravopisu z r. 1993 postupovali správně, když ke knižním formám *tří, čtyř* dodali analogické tvary *třech, čtyřech* jako spisovné dublety s hovorovým odstínem.

A když už posuzujeme číslovky, zmiňme se ještě o jiných tvarech, které někdy uživatelům spisovného jazyka působí potíže. U číslovky *jedenadvacet*, která vznikla ze složeniny *jeden a dvacet*, se právem zachovává tvar s *-e-*. Vedle této podoby se rozšířila dubleta bez *-e-*; *jednadvacet*, asi zde zapůsobilo pravidelné mizení samohlásky v deklinaci číslovky *jeden* (gen. *jednoho*, fem. *jedna* atd.) Soudím, že Pravidla uvádějí právem oba tvary jako dublety. Můžeme tedy napsat i říct *Závodilo jedenadvacet i jednadvacet běžců*.

A teď vás překvapím: vedle výpovědi *Přihlásil se dvacet jeden běžec*, v níž cítíme rozpor mezi singulárovým tvarem a plurálovou skutečností, považuje se za spisovnou i výpověď s ustrnulým tvarem *jedna*: *Přihlásilo se dvacet jedna běžců*. Přísudek zde reaguje na ustrnulý tvar *jedna* tím, že se převádí do neutra. Další možnost nastává změnou slovosledu: *Přihlásilo se jed(e)nadvacet běžců*. Zahrnutí tří možností do spisovné normy vystihuje skutečný stav spojování číslovky s počítaným předmětem v dnešní češtině, nechť o volbě jedné varianty rozhoduje sám uživatel spisovné češtiny.

Kodifikace skloňování číslovky *dva, dvě* dublety nenabízí. Jak tato číslovka, tak i číslovka *oba, obě* si zachovaly původní duálové tvary a jejich nahrazování tvary plurálovými pocituje vzdělaný Čech jako odchylku od spisovné

normy. Tvary genitivu a lokálu *dvouch*, dativu *dvoum* a instrumentálu *dvouma* se zřetelně umísťují mezi tvary nářeční, a proto zůstávají mimo kodifikaci forem spisovných. Jejich užití ve spisovné komunikaci se pocituje jako projev nekulturnosti (např. *Cesty se rozcházelý do dvouch směrů, obouma se zaraz nedalo jít, správně do dvou a oběma*). Sotva lze předpokládat, že se zespisovnění těchto tvarů dočkají naši potomci. Dodejme ještě, že se jako jazyková chyba vnímá nahrazování duálu *dvěma* plurálem *dvěmi* (např. *Domlouvali se dvěmi jazyky, správně dvěma*).

Redakci Universitas došlo

- Vladimír Herber (ed.), *Fyzickogeografický sborník 3. Fyzická geografie-krajinná ekologie – trvalá udržitelnost*. Příspěvky z 22. výroční konference Fyzickogeografické sekce České geografické společnosti konané 14. a 15. února 2005 v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Tomáš Hruška (ed.), *Datakon 2005*. Sborník databázové konference. Brno, 22.-25. října 2005. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Tomáš Janík, Jiří Havel (ed.), *Pedagogická praxe a profesní rozvoj studentů*. Sborník z mezinárodního pracovního semináře 9. prosince 2005 na Pedagogické fakultě v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Petra Kuchyňková, Petr Suchý (eds.), *Vývoj a výsledky procesů kontroly zbrojení a odzbrojování. Marnost nad marností?* Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Josef Maňák, Tomáš Janík (ed.), *Orientace české základní školy*. Sborník z pracovního semináře dne 20. října 2005 na Pedagogické fakultě MU v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- VIII. *Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Lednice 22. - 24. června 2005*. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková (ed.), *Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století*. Brněnské texty k slovakinistice VIII. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Proceedings of the 1st International Summer School on Computational Biology. September 4 - 5, 2005*. Ladislav Dušek, Jiří Hřebíček, Jiří Jarkovský (Eds), Masaryk University in Brno, 2005
- Přístupy a východiska pro oceňování potenciálně zasažených území mimořádnou událostí velkého rozsahu*. Referáty ze semináře konaného dne 23. 11. 2005 ve Smilovicích. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Setkání bohemistů Cikháj 2005*. Sborník. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Petr Sojka, Key-Sun Choi, Christiane Fellbaum, Piek Vossem (Eds.), *Third International WordNet Conference, GWC 2006*. Jeju Island, Korea, January 22-26, 2006. Masaryk University in Brno 2005
- Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv 2005*. Masarykova univerzita, 2006
- Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada pedagogická, U 10*. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Stát a právo v období absolutismu: Karel Schelle, Ladislav Vojáček (eds.): Spisy Právnické fakulty MU v Brně, řada teoretická*, Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Zbyněk Z. Stránský, *Archeologie a muzeologie*. Masarykova univerzita v Brně, 2005.

Očima ekonomů

Volný trh a bezhlavý rytíř: co mají společného?

FRANTIŠEK SVOBODA

Požádáte-li náhodně vybraného dospělého, aby Vám popsal vzhled bezhlavého rytíře, bude zcela jistě schopen vytvořit precizní, až naturalistický popis tohoto ducha. Jeho líčení bude v zásadních bodech odpovídat popisu mnoha jiných lidí, jimž byla položena stejná otázka. Lze například předpokládat všeobecnou shodu v tom, že se jedná o figuru nesoucí hlavu pod paží, oblečenou v nesoučasném oděvu vyjadřujícím šlechtický stav. Na další položenou otázku, zda ho viděli či zda bezhlavý rytíř existuje, všichni přítomní dotazovaní nepochybně odpoví, že nikoliv. V realitě se s ním neseškáté. Jakkoliv mohli mít v minulosti konkrétní jednotlivci dojem, že bezhlavý rytíř existuje, a toto své přesvědčení vyjádřili konkrétní představou, dnes už považujeme za jisté, že bezhlavý rytíř neexistuje. Zůstal jen pojem, který straší a děsí pouze ve výkladech těch průvodců po hradech či zámcích, kteří kapitoly z historie a dějin umění považují za málo zábavné nebo nedostatečně poučné.

Podobně se někteří významní ekonomové v historii domnívali, že existuje něco, co nazvali volným trhem. Při bližším zkoumání tohoto sousloví však lze zjistit, že vypovídá daleko více o povaze ekonomické vědy než o světě kolem nás. Tato skutečnost, která byla důsledkem záliby ekonomie v teoretických modelech, ovlivnila a dosud ovlivňuje směřování celé ekonomie. Navzdory tomu, že základním požadavkem ekonomie je zkoumání světa takového, jaký je, usadil se v ekonomii pojem volný trh a pojmy s ním související jako nenapadnutelné axiomy.

Volný trh a státní intervence

Není ke cti ekonomie, že s pojmem volného trhu, který je úhelným kamenem neoklasického ekonomického myšlení, nakládá velmi volně. Tento pojem bývá většinou spojován s heslem *laissez faire*, kterým mělo být vyjádřeno nezasahování státu do fungování hospodářského mechanismu. Tato zásada byla dávana k dobru v rámci sporů, jak a zda vůbec může státní intervence zlepšit fungování volného trhu, jen málokdy však byla aplikována na zformování takové teorie, která by se pokusila pozitivně vymezit trhy ideální a zároveň reálné, která by jasně vymezila roli státu či jiných institucí. Pokusy tohoto druhu v závislosti na míře důsledného promyšlení hesla *laissez faire* oscilují pak mezi vymezením státu jako nočního hlídače a mezi názory hraničícími s anarchokapitalismem (Hoppe, 2006).

Z druhé strany názorové barikády přistupovali k problému volného trhu také zastánci zásahů do ekonomiky, kteří zase poměrně volně nakládali s pojmem státní intervence. Kdyby se pokusili nejprve jasně definovat tento pojem, došli by možná k jiným závěrům. Protože však tyto kritikové neoliberálního diskurzu nepovažovali jeho východiska za problémová, pokoušeli se překonat ho vytvářením modelů, které by ospravedlnily státní intervenci. Tím však přistoupili na pravidla hry, která jsou natolik specifická, že něco takového nemožňují. Jejich vysvětlení vedená konceptem externalit a tržních selhání nebyla přesvědčivá a jsou doposud předmětem sporů. Chceme-li tedy přistoupit k analýze veřejného sektoru, musíme si nejprve vyjasnit vzájemné vztahy reálných trhů a státu. Je nutné uvědomit si slabiny pozitivní ekonomie, jejíž závěry nás odvádějí od reality lidského jednání, které vychází především z normativních pozic.

Pokud chceme zkoumat trhy takové, jaké jsou, nemůžeme se věnovat trhům, které „nikdy nikdo neviděl a o jejichž existenci nikdy nikdo neslyšel“¹. Můžeme se ptát, jak přesně lze definovat *volný trh* a vzápětí si můžeme položit otázku, zda existují objektivní kritéria pro vymezení *státní intervence*, protože tentýž zásah státu může být považován v jedné společnosti za intervenci v jejím negativním významu, v jiné však nikoliv (nebo v jedné společnosti v různém čase).

Realita trhů jasně ukazuje, že pojem volný, resp. neregulovaný trh je pojmem dobově podmíněným a zároveň závislým na institucionálním rámci, který představuje určitou soustavu hodnot obecně sdílených společností. Např. zákaz dětské práce ve vyspělých zemích považuje jen málo lidí za státní intervenci omezující fungování volného trhu², zatímco v mnoha zemích třetího světa je tento pohled dosud uplatňován. Je to proto, že „ve vyspělých zemích má právo dětí nedřít se přednost před právem výrobců zaměstnat toho, koho považují za nejvýhodnějšího“ (Chang 2002, str. 543). V důsledku toho zákaz práce dětí už není ve vyspělých státech legitimním subjektem politické debaty. Naproti tomu v rozvojových zemích takto postavené právo dětí není všeobecně přijímáno a státní zákaz dětské práce je považován za takové omezení volného trhu, jehož dopad na ekonomiku je závažnou otázkou v politické debatě.

Stejný argument může být použit na otázku otroctví. Je obtížné, ne-li nemožné představit si tržní mechanismus, jež potlačuje tuto instituci. V době, kdy byl trh s otroky jednou z integrálních součástí mezinárodního obchodu, spadala i tato činnost v rámci teze o zušlechťujícím vlivu trhu pod pojem *le doux commerce*³, který v té době představoval ty nejlepší vlastnosti tržního mechanismu, jenž měl sám o sobě zušlechťovat účastníky trhu⁴.

1 Parafraze výroku N. Machiaveliho, který se původně vztahoval ke studiu státu. Idea dokonalých trhů však může působit stejně přesvědčivě jako Platonova Ústava.

2 Výjimkou potvrzující pravidlo je M. Rothbard (Rothbard 2001, str. 141).

3 Jako ospravedlnění se objevil např. i názor, že z tohoto řádu vyplývá i výhodnost pro otroky, a to díky „poznání pravého Boha a křesťanského náboženství, kterého se jim dostává jako svého druhu odškodnění za ztrátu jejich svobody“. Srov. Hirsman 2000, str. 63.

Ve společnostech, ve kterých právo na vlastnictví sebe sama není akceptováno, může být státní zákaz otroctví považován jako státní intervence snižující efektivnost tržního mechanismu⁵. Oproti tomu ve společnostech, kde je akceptováno právo na svobodu člověka, není takový zákaz chápán jako něco, co narušuje hladký chod trhu⁶.

Jako další příklad se nabízí opatření na ochranu životního prostředí, která byla v době svého zavedení ve vyspělých zemích velmi kritizována jako neoprávněný zásah do osobní svobody a svobody obchodu (např. limity emisí z továren, limity emisí automobilů atd.). Dnes však v těchto zemích jsou tato omezení vnímána jen vzácně jako intervenční, neboť občané nyní upřednostňují právo na čisté životní prostředí před právem zvolit technologii produkce a spotřeby (výrobní technologie, typ automobilu). Málokdo proto řekne, že automobilový trh v jejich zemi není volný, protože je omezen regulacemi a technickými normami. Někteří exportéři z rozvojových zemí to však mohou chápat jako neviditelnou obchodní bariéru, která narušuje fungování volného trhu. Podobným problémem mohou být i technické normy.

V příkladech tohoto typu by se dalo pokračovat i dále, mají však společné jedno: definice volného trhu závisí na tom, *jaká práva a povinnosti jsou považována za legitimní a jaké vzájemné vztahy mezi těmito právy a povinnostmi jsou přijímány členy společnosti*.

Chceme-li tudíž určit, zda lze označit daný trh jako volný či nikoliv, musíme vycházet nejen z pozice legitimacy struktury základních práv a povinností účastníků daného trhu, ale také z práv a povinností těch, kteří nejsou účastníky daného trhu, avšak jsou ovlivněni externalitami. Definice volného trhu tedy není tak jednoduchá, jak se zdá, což ve svých důsledcích ztěžuje i diskusi o tom, zda trhy selhávají a zda je může státní intervence učinit více efektivními. Teprve když si uvědomíme politické vymezení struktury práv a povinností, které podpírá tržní vztahy, pak diskuse o roli státu dostane smysl.

4 *Commerce ... softens and polishes the manners of men.* (Hirschman 1982, str. 1464-5).

5 Prokázání ekonomické výhodnosti otroctví vyneslo v r. 1993 Nobelovu cenu Robertu W. Fogelovi, který také konstatoval, že zánik otroctví nebyl zapříčiněn ekonomickou neefektivností, ale politickým rozhodnutím.

6 Otázku otroctví řeší neoliberální přístupy tak, že odmítají jakékoliv násilí proti majetku i proti člověku (v dnešní době, nebylo tomu tak vždy). Nedokážou však sestavit mechanismus, jakým způsobem zrušení otroctví dosáhnout, pokud už jednou existuje. Kromě toho princip ne-agrese je dosti obecný a není jasná hranice, za kterou už o agresii (či intervenci) nelze hovořit.

Tržní selhání

Pojem tržní selhání je bohužel užíván valnou většinou ekonomů, z nichž každý s tímto pojmem zachází trochu jinak. Z hlediska pojmové přesnosti by bylo vhodné užívat spíše pojem *tržní nedokonalosti*, protože tento pojem s sebou nenese významové posuny, na rozdíl od pojmu tržních selhání. Pojem tržního selhání je totiž automaticky spojován s nutností nápravy, zatímco pojem tržní nedokonalosti pouze konstatuje, že ač je trh nevhodnějším nástrojem koordinace hospodářství, není prost určitých nedostatků.

Podstatou problému tržního selhání/nedokonalosti je tedy situace, kdy trh nepracuje tak, jak se od něj očekává. Položme si však otázku: Co od ideálního trhu očekáváme?

Obvyklý učebnicový přístup ztotožňuje ideální trh s trhem dokonalé konkurence neoklasické ekonomie. Nicméně neoklasická teorie trhu je pouze jednou z více různých teorií trhu; existují i jiné pohledy na trh a společnost. Jeden a týž trh může být nahlížen v jedné teorii jako selhávající, zatímco pro jiné bude trhem normálně fungujícím. Jako zvláště křiklavý příklad rozdílných stanovisek k řádnému fungování trhu lze zmínit, že někteří považují za selhání trhu mechanismus distribuce majetku ve společnosti⁷. Stát pak, veden vlastní koncepcí spravedlnosti, tuto distribuci upravuje. Proti tomu však neoliberalní přístup ve fungování tržního mechanismu žádné selhání nevidí, neboť v jeho pojetí není úkolem trhu snižovat rozdíly v příjmech.

Jako další, sofistikovanější příklad rozporu v nahlížení na ideální fungování trhu, mohou posloužit trhy nedokonalé konkurence, které neoklasická ekonomie považuje za selhání trhu, na rozdíl od J. Schumpetera. Ten existenci nedokonalé konkurenčních trhů shledává jako nevyhnutelnou a zároveň konstatuje, že takovéto trhy podporují technologickou inovaci a tím i růst ekonomiky⁸.

Z toho plyne, že nedokonalé konkurenční trh, který je typickým příkladem tržního selhání v neoklasickém rámci; je v pojetí Schumpeterově nutným, nezbytným rysem dynamické ekonomiky. A naopak platí, že trh dokonalý v neoliberalním smyslu je z hlediska Schumpeterova selhávající, neboť dokonalá

---

7 Tento přístup doposud přetrvává v učebnicích veřejné ekonomie, srov. Jackson, Brown (2003, str. 48). Krátká, avšak kompaktní kritika tohoto přístupu se však běžně nalézá už v textech základního kurzu ekonomie – viz např. Fuchs (1995, str. 76).

8 Schumpeter se domníval, že hybnou silou ekonomiky je inovace. Aby však podnikatel, který inovaci zamýšlí, byl motivován k jejímu zavedení, musí po určitou dobu docílovat mimořádného zisku, plynoucího z (časově omezeného) monopolního ovládnání dané inovace. Tímto způsobem se Schumpeter dostává ke svému tvrzení, že koncept dokonalé konkurence není slučitelný s inovačním procesem. Na dokonalé konkurenčním trhu (v neoklasickém pojetí), kde je dokonalá informovanost a kde jsou nulové náklady proniknutí na trh, by nikdo neinvestoval, protože každá inovace by byla okamžitě imitována ostatními a nepřinesla by svému průvodci žádný mimořádný zisk. Z toho Schumpeter vyvozuje, že inovační proces může probíhat jen na nedokonalé konkurenčních trzích.

informovanost vládnoucí na tomto trhu vede k okamžitému rozšíření nové technologie, a tedy k okamžitému rozptýlení monopolního (mimořádného) zisku, takže podnikatelé nejsou motivováni k inovacím a vytváření nových znalostí a nového bohatství.

Pokud tedy chceme hovořit o tržních selháních, měli bychom nejprve určit, co očekáváme od trhu fungujícího. Teprve potom můžeme přesně vymezit pojem tržní selhání, který však s největší pravděpodobností nebude svým obsahem totožný s ostatními. Hovoříme-li tedy o tržních selháních a chceme-li být srozumitelní, měli bychom uvést, z jakých stanovisek vycházíme⁹.

Nicméně lze konstatovat, že otázka selhávání trhu je závažnějším problémem spíše pro neoklasické ekonomy než kupříkladu pro institucionální ekonomy. Neoklasická ekonomie je ve své podstatě ekonomii trhu, či spíše ekonomii směny. Pro neoklasické ekonomy, pro které je trh podstatou ekonomie, platí, že selhání trhu je selháním ekonomie. Najde se samozřejmě mnoho neoklasických ekonomů, kteří problém nedokonalostí řeší konstatováním, že tržní selhání se neděje často a že ve srovnání s možností vládního selhání je obvykle lepší žít s nedokonalě fungujícími trhy než se pokoušet o státní zásahy. Pro tento přístup je totiž charakteristické, že jedinou alternativou, která je uvažována (a v závěru odmítnuta) je státní intervence. Neoklasická ekonomie nezná žádné zprostředkující instituce nebo organizace a nedokáže je začlenit do svého schématu. V jejím světě existují firmy pouze jako *produkční funkce*, nikoliv jako *produkční instituce*. Jiné instituce utvářející moderní tržní ekonomiku (např. asociace výrobců, neformální síť podnikatelů, odbory atd.) figurují v podstatě jako překážky zabraňující správnému fungování trhu.

Oproti neoklasikům se třeba institucionalisté pojmem tržního selhání zabývají jen okrajově, neboť vycházejí z faktu, že kromě trhu a státních zásahů existuje řada jiných institucí, jejichž prostřednictvím můžeme uspořádat své ekonomické aktivity. Jinak řečeno, v okamžiku, kdy velká část ekonomických interakcí je vedena uvnitř organizací, a ne mezi nimi prostřednictvím trhu, pak fakt, že některé trhy selhávají (z neoklasického hlediska), nehraje velkou roli ve výkonu ekonomiky jako celku.

Například moderní ekonomiky, v nichž se vyskytují ve velké míře oligopol, jsou často velmi úspěšné, vytvářejí vysoký růst produktivity práce a v důsledku toho vysoký životní standard. Tento výstup je možný díky úspěchu organizací moderního obchodu, které jsou schopny koordinovat velmi složité komplex dělby práce – tam, kde neoklasici vidí tržní selhání, institucionální ekonomové vidí *organizační úspěch* (srov. Chang 2002, str. 547).

9 Podobně může být ošemetné hovořit o vládním selhání, neboť i zde bude záležet na výchozích, z nichž budeme jednání vlády analyzovat. Teoretici veřejné ekonomie možná dělají chybu, když se ekonomickými argumenty snaží ospravedlnit politicky motivované zásahy do fungování trhů. Jednodušší je využít opačnou kauzalitu – z politických, etických či náboženských argumentů vychází motivace pro různé varianty uspořádání našich ekonomických aktivit. Ekonomické argumenty mohou tyto změny podpořit, nejsou však primární.

Smyslem této kapitoly nebylo dokázat, že tržní selhání, resp. nedokonalosti neexistují, jako spíše zdůraznit, že trh je pouze jednou z mnoha institucí, jež vytváří to, co dnes alternativně nazýváme tržní ekonomikou či kapitalismem. Kapitalistický systém je vytvářen z velkého množství institucí, zahrnující trhy jako instituce směny, firmy jako instituce produkce, stát jako tvůrce a regulátora institucí, upravující jejich vzájemné vztahy, a jiné neformální instituce jako např. společenské konvence. Proto může být poněkud zjednodušující zaměřovat se pouze na trh a jeho nedokonalosti, protože tímto způsobem ztratíme ze zřetele velkou část ekonomického systému a soustředíme se na jednu dílčí, byť důležitou část.

Předpoklad primátu trhu

Jedním ze základních předpokladů týkajících se povahy trhu a státu v neoliberální ekonomii je předpoklad nadřazenosti trhu – předpoklad „na počátku byl trh“. V tomto pojetí je stát stejně jako jiné netržní instituce nahlížen jako lidmi vytvořená náhrada, která se objevuje teprve v případě, že selhání trhu se stává neúnosné. Typickým příkladem tohoto předpokladu je smluvní odvození původu státu¹⁰. V tomto pojetí se stát vyvinul z kolektivní akce jako smluvní řešení problému poskytování veřejných statků práva a pořádku, zvláště pak bezpečnosti soukromého vlastnictví, které je nezbytné pro správné fungování trhu. Tento pohled tedy vysvětluje existenci státu jako svého druhu tržní reakci na určité nedokonalosti trhu.

Není účelem této podkapitoly přit se o to, zda dříve existovala pravidla směny, či pravidla upravující soužití jednotlivců v rámci širší společnosti, jakkoliv lze argumentovat ve prospěch druhého tvrzení. Byl by to spor podobný tomu, zda byla dříve slepice či vejce. Smyslem tohoto oddílu je spíše zpochybnit samozřejmost axiomu primátu trhu pomocí některých historických paralel.

Existují historické argumenty dokazující, že na počátku nebyl trh. Lidstvo po dlouhé období žilo ve fázi samozásobitelství, k němuž teprve později přistoupila barterová směna. Tržní principy byly (a mohly být) do světa uvedeny teprve poté, co vznikla pravidla upravující vztahy mezi lidmi.¹¹

Až do vzestupu kapitalismu nebyl trh významnou institucí lidského života (srov. Chang 2002, str. 548) a např. v přístupu k půdě jako základnímu výrobnímu

10 Příkladem může být. John Locke a jeho teorie společenské smlouvy. Přirozený stav, ve kterém lidé žijí soukromým vlastnictvím, dědictvím a obchodem, je nezbytné upevnit smlouvou, která by zajistila jeho trvalost. Z toho vyplývá nutnost společenské smlouvy, která „odstraní nepohodlí, jimž jsou [lidé v přirozeném stavu] vystaveni v důsledku nepravdělného a nejistého užívání moci, kterou má každý člověk a jež spočívá v trestání přestupků ostatních“. Z toho plyne, že „svoboda lidí podřízených vládě znamená, že nebudou podrobeni nestálé, nejisté a neznámé libovůli jiného člověka“. Podrobněji viz Hirschman 2000, str. 55 a následující.

11 Ostatně i F. A. Hayek říká, že „právo ve smyslu vynucených pravidel chování je nepochybně stejně staré jako společnost; pouze dodržování společných pravidel umožňuje mírovou existenci jednotlivců ve společnosti.“ (Hayek 1994, str. 74)

nímu faktoru se tržní principy uplatnily velmi pozdě. Ve feudální Evropě existovalo tradiční právo k obdělávání půdy (Toboso 2001, str. 777). Pokud toto právo někdo nevyužil, jeho půda byla přebrána jinými. Neexistoval způsob, kterým by se práva k půdě mohla převést na jinou konkrétní osobu. Existovalo pouze právo užívání, nikoliv právo směny či darování půdy¹². Ekonomiku, v níž základní výrobní faktor nemohl být obchodován, lze jen s obtížemi nazvat tržní.¹³

Později, se změnou institucionálního rámce a rozvojem trhů, byl nerozlučně spojen vliv státu. Vývoj trhů byl téměř vždy záměrně řízen státem, zvláště v prvních fázích kapitalistického rozvoje, a to i ve Spojených státech či Velké Británii.¹⁴

Tuto funkci státu nelze označit pouze za historickou. I dnes ve většině vyspělých kapitalistických ekonomik s dobře vyvinutými tržními systémy je stát na jedné straně spojen s vytvářením nových trhů vytvářením nových práv a povinností nezbytných pro jejich fungování, a na straně druhé upravuje již existující strukturu práv a povinností kvůli potřebě přizpůsobit tyto struktury novým podmínkám.¹⁵

Zajímavou zkušenost, která je dosud probírána v mnoha odborných textech, představuje transformace států střední a východní Evropy. Průběh transformace podle některých (Mlčoch 2000, Stieglitz 2003) ukázal, že dobře fungující tržní ekonomika se neobejde bez dobře fungujícího státu.

Zkoumání otázky správnosti předpokladu nadřazenosti trhu v neoliberální teorii není pouze hra teoretiků se slovy. Tento předpoklad velmi ovlivňuje způsob, jakým chápeme podstatu trhu a jeho rozvoj, stejně tak jako jeho vztahy ke státu a jiným institucím¹⁶. Dokud se nevzdáme tohoto předpokladu a nezačne-

12 Je až překvapivé, jak dlouho tento princip přetval. Např. v Rusku obecina (obecní pozemky) a periodické přerozdělování půdy fungovalo ještě na počátku 20. století (Pipes 1998).

13 Přechod od užívacího práva k vlastnickému právu a od cechovní regulace k tržním principům může být považován za jedno z nejzajímavějších období ekonomické historie, zároveň ale také jako jedno z nejobtížnějších a bídu vytvářejících historických období (srov. Toboso 2001), pokud před celkovým bohatstvím zohledníme velký počet lidí žijících v důsledku této změny ve velké bídě.

14 Žádný stát nedosáhl statutu industrializované země bez alespoň nějaké periody státní angažovanosti (snad s výjimkou Hongkongu). Jako příklady je možné uvést předchůdce sociálního státu v bismarckovském Německu, stavbu železnic v USA, poválečnou francouzskou průmyslovou politiku, švédskou podporu výzkumu a vývoje, poválečnou transformaci Rakouska, státem řízený rozvoj států v jihovýchodní Asii (viz Chang 2002). Problémem státní angažovanosti v rozvoji kapitalismu se zabývá sborník *The role of the state in economic change*. Jako většina sborníků obsahuje i tento příspěvek různé kvality, nicméně i zde lze najít podnětné články.

15 Jako příklad vytváření institucionálního rámce nových trhů lze uvést aktuální otázky spojené s mobilní telekomunikací, softwarem či službami poskytovanými po internetu. Jako úpravu existující struktury práv a povinností kvůli potřebě přizpůsobení se novým podmínkám lze uvést např. památkovou péči.

me rozvíjet teorii, která uvažuje trh, stát a jiné instituce na stejné úrovni, naše chápání funkce státu zůstane neúplné a velmi zkršené.

Závěr

Pokud jsem v názvu článku položil poněkud provokativní otázku, zda mají volný trh a bezhlavý rytíř něco společného, sluší se, abych ji v závěru textu zodpověděl, jakkoliv již čtenáři mohli odpověď vytušit – souvislost existuje. Bezhlavý rytíř stejně jako volný trh jsou pojmy bez vztahu k reálnému světu, jsou myšlenkovými konstrukty obdařenými jistými atributy, které je definují. Jakkoliv mohl dříve existovat dojem, že se jedná o záležitosti reálné a dosažitelné, dnes již většina ekonomů (a kastelánů) tuší, že se jedná o přesný pojem pro něco, co nikdy nebylo a nikdy nebude. Zda je to škoda či nikoliv, ponechávám čtenáři k úvaze.

Nebylo smyslem tohoto článku popírat principy, na kterých fungují trhy. Spíše bych chtěl vyzvat k obezřetnosti při používání některých pojmů, které se pro popis reálného světa nehodí a samy o sobě nemají velkou vypovídací schopnost.

Je možné, že leckterý z mých kolegů z ekonomických fakult po celé republice se mnou nebude souhlasit. A proto mi na závěr dovoluete jedno malé vyznání: jsem rád, že se díky institucionální a organizační podpoře univerzity mohu plně věnovat popularizaci moderních ekonomických myšlenek a nemusím přemýšlet o tom, jakým způsobem na trhu zhodnotit své texty jejich prodejem prospěchářskému, sebestřednému a neomezeně racionálnímu člověku z rodu *homo oeconomicus*.

---

16 V tomto směru se rozvíjí nejen institucionální ekonomie, ale i liberální proud ekonomického myšlení, který ustupuje od starších závěrů a promýšlí svá východiska do důsledků. Tak může být napadán koncept smluvního státu i ze strany některých libertariánů, kteří odmítají stát jako jurisdikci, která je finálním arbitrem řešení sporů a je obdařena právem zdaňovat. Pokusy starších liberálů, vycházejících z předpokladu primátu trhu a snažících se ospravedlnit existenci vlády pomocí konceptu explicitní smlouvy mezi vlastníky soukromého majetku, pro ně nebyly přesvědčivé. Někteří soudobí liberální myslitelé vidí jako řešení společnost organizovanou výhradně na základě vlastnických práv a absolutním respektem k soukromému majetku, přičemž nepřijímají argument nutnosti vlády, neboť žádná vláda nemůže být smluvně ospravedlněna, např. Hope 2006, str. 342.

Kultura a umění**Moderní sochařství
od kubismu k futurismu**

JAROSLAV SEDLÁŘ

Podobně jako Lipchitz také Francouz Henri Laurens objevil sochařskou avantgardu až v roce 1914 nebo 1915, ačkoliv byl spřátelen s Braquem už od roku 1911. Laurens se narodil r. 1885 v Paříži, kde r. 1954 také zemřel. V mládí přestoupil poměrně brzy z lidové školy do ateliéru pro dekoratéry v rue de Rocroi, kde se učil navrhovat stylizované ornamenty a stavební plány. Už o dva roky později pracoval jako kameník na stavbě, aby mohl navštěvovat večerní kurzy kreslení v rue Turgot u Pére Perrina. Trvalo mu celých šest let, než získal v takto tvrdé škole života solidní řemeslnou zručnost, ale i svědomitost a poctivost, které mu daly do vínku, jako málokterému jinému umělci, nesmírně zodpovědný vztah k řemeslu, jež pěstoval vždy vytrvale a trpělivě. Z jeho prvních uměleckých pokusů známe bohužel pouze autoportrét nakreslený uhlem. Teprve když se v roce 1911 seznámil s Georgesem Braquem, s nímž zůstal ve spojení až do jeho smrti, pocítil Laurens podobně jako všichni velcí umělci jeho generace potřebu osvobodit umění z útlaku viditelné skutečnosti, a tak se ponořil do hloubky, ve které bylo možno uchopit realitu v její věčné neproměnlivosti.

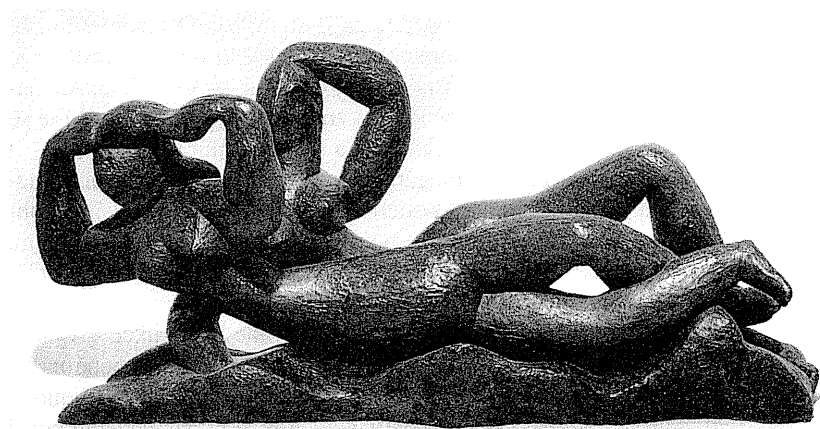
Paralelně k analytickým experimentům Georgese Braquea začal zkoumat koláže, vytvářet konstrukce z pomalovaného dřeva nebo kovu a nakonec sekal polychromované kamenné sochařské sochy, o kterých později řekl: „Barvou jsem chtěl zrušit proměnlivý účinek světla na sochách. Ostatně věřím, že tento účinek zkoušelo sochařství pomalováním ve všech dobách. Jestliže je socha červená, modrá nebo žlutá, zůstává vždy červená, modrá, žlutá. Ale nepomalovaná socha je neustále proměňována změnami světla a stínu. Mně se jedná při pomalování soch o to, dát jim takřka jejich vlastní světlo.“

Svůj vztah k Braqueovi a ke kubistům chápal vždy jen tak, aby příliš nepodlehly jejich analytickým přemrštěnostem. Picasso, se kterým navázal kontakty r. 1915, jej seznámil s obchodníkem s uměním Léoncem Rosenbergem. Rosenberg od něho odkoupil několik prací a podporoval ho, a to až do r. 1921, kdy se stal Laurensovým obchodníkem Daniel-Henry Kahnweiler. Kromě Autoportrétu nakresleného uhlem známe jeho dvě rané konstrukce – vysoustruhované dřevěné *Les Clowns* (Klauny, 1915), kterými jednoznačně navazuje na Archipenkova *Médranose*. Teprve potom Laurens zaujalo Braquovo a Picassovo malířství, ale až z doby syntetického kubismu, jak ukazuje koláž *Guitare, verre et pipe* (Kytara, sklenice a fajfka), z roku 1918, oválná jednopohledová kompozice z nalepených, černými a bílými liniemi překreslených

papírů. Dílo předvádí nejen syntézu více materiálů, nýbrž také duchovně obraznou syntézu různých předmětů a lze je chápat jako přínos k syntetickému kubismu. Nové materiály používal Laurens patrně již od roku 1914 i při tvorbě plastik. Uvážíme-li, že koláž chápal plošně, pak kubistickou plastiku nahlížel jako prostorový výtvar přední a zadní strany. Taková je i *La Guitare* (Kytara, 1914-1918), z jejíž kompozice, sestavené z černých železných plechů, se vylupují charakteristické detaily: tvary připomínající tělo, namalované struny, kobylika na hmatníku. Na zadní straně se uplatňuje princip ostře hranatých, fasetově stočených oblých tvarů.

Laurens se však už roku 1917 obrátil ke kameni, aby mohl lépe uchopit kubusy, hrany, koule, blok a masu, *La Tête* (Hlava, 1918). Kromě soch vytvořil náhrobek pro letce Toucharda na Montparnasském hřbitově, sloupovou halu a kašnu pro Jaquese Douceta, sloup a komín pro Vicomta de Noailles a konečně dekoraci z litiny pro světovou výstavu v San Franciscu. Byl neúnavně činný i v jiném ohledu, kreslil, ilustroval knihy, navrhoval jevištní výpravy, například k *Le Train bleu* (Modrý vlak) pro ruský balet (1924).

Roku 1927 náhle skončila jeho geometrická perioda, linie se stala ohebnější, forma plnější; tak vznikla série plastik *Les Ondines* (Víly, 1933), 1937 nádherná série *Les Sirénes* (Sirény, 1937). Rovněž roku 1937 vytvořil sochu *Le petit Amphion* (Malý Amfion) a čtyři vysoké reliéfy: z pískovce *La Terre et L'Eau* (Země a voda) pro Pavillon de Sèvres a ze sádry *La vie et la mort* (Život a smrt) pro Palais de la Découverte na výstavách v Paříži (1937). Poslední velkoformátová konstrukce byla zavěšena ve stanu od Corbusiera na pařížské světové výstavě roku 1937. Vytvořena ze dřeva, železa a kartapesta (papírmaše), byla jediným dílem tohoto období, které připomínalo experimenty z jeho rané umělecké periody. Od roku 1927 nahrazoval předchozí geometrické tvary také větším zaoblením, pohybem a mimoosovostí, které uplatňo-

Henri Laurens: Dvě víly, 1933

val i v bronzu, *Femme drapée* (Zahalená žena, 1927), *La femme au miroir* (Žena před zrcadlem, 1931), série *Les Femmes couchées* (Ležící ženy, 1932).

Laurens se obracel stále více k plastickým a organickým formám, zobrazoval ženské figury nebo mýtické postavy, *Grande Musicienne* (Velká hudebnice, 1938), *Flora* (Jaro, 1939), *Figure accroupie* (Schoulená, 1941), *Dormeuse* (Spící, 1943). Tato čtyři mistrovská díla a jejich mohutné plastické vyklenutí charakterizuje zejména *Schoulenou*, která jako by připomněla Aristida Maillola nebo Constantina Bracusiho, kteří se v odmítnutí Rodina rovněž přiklonili k blokovitě schoulené figuře. Na rozdíl od jejich plastických energií, které zůstaly uvězněné uvnitř, ukazují Laurensovy figury snahu vyklenout se ven.

Po kubistickém uvolnění sochař usiluje i v pozdním díle o plastické hodnoty figury. Jeho sochy působí klidem, usilují spíše o harmonické kompozice než o pohyb. Laurens ctí jejich plastické zákony, systém objemů, které se navzájem podmiňují, prázdné prostory doplňuje prostory plnými, aby dal sochám stabilitu. Ty nám náhle připomenou ženské idoly plodnosti z doby předhistorické a raně historické, jsou naplněné humanismem a Laurens se v nich projevuje jako největší, nejsvévolněji zobrazovatel (sochař) žen moderny. Jeho vitální *Hommage à la femme* (pocta ženě) byla překonána snad pouze Piccassem. Laurens tehdy upřednostňuje už většinou jen bronz, který mu pomáhá vytvářet díla lyrická, podřízená plně zákonitostem rytmu života, díla, která vznikla po jeho návratu do Paříže po roce 1942, *L'Adieu* (Rozloučení, 1942), *Le Matin* (Ráno, 1944), *La Grande Sirène* (Velká Siréna, 1945), *La Baigneuse* (Koupající se, 1947), *La Grand Nuit* (Velká noc, 1951), *La Femme à la grappe* (Žena s hrozny, 1952), zvětšená replika *d'Amphion* (Amfion), zhotovená na objednávku univerzitního města Caracasu. Jako všechny jeho výtvořky jsou také plastiky této doby odvážně koncipované, silně provedené, zároveň však uměřené. Není těžké nalézt v nich příbuznost se vzdáleným uměním velkých epoch, s archaickým řeckým sochařstvím, s etruským, galským, románským a dokonce i s africkým uměním. A přece mají jeho výtvořky něco naprosto nového, moderního. Laurens nebyl jen sochař, ilustroval četné knihy kvalitními kresbami, šlo o literární díla slavného Theokrita, Lúkiána ze Samosaty, Pierra Reverdyho, Paula Eluarda.

Plastiky Henriho Laurensa byly odvážně koncipované, silně sochařsky provedené, při vši vypjaté dynamice zdrženlivé, naplněné mírou a lidským porozuměním, jako byl i celý Laurensův život. Přesto žil osaměle, bez hlubšího porozumění okolí. Za celý svůj život nepoznal úspěch ani ocenění. Oficiální místa se o jeho tvorbu nezajímala právě tak jako široká veřejnost. Roku 1950 mu benátské Bienále odepřelo Grand Prix, pouze Henri Matisse to napravil tím, že se s Laurenssem podělil o cenu, která byla udělena jemu. Podobnou ránu dostal o tři roky později, když mu Bienále v Sao Paulo udělilo nejvyšší vyznamenání, které však na poslední chvíli bylo pouze přislíbeno. A hned nato 5. května 1954 Laurens náhle zemřel, na ulici, mezi lidmi, kteří ho ani neznali.

Issip Zadkine: *Homo sapiens*, 1935

Přitom musíme říci, že Laurens patřil mezi největší sochaře 20. století. Ve svých počátcích byl ovlivněn odvážnými experimenty malířů, se kterými se spřátelil; jeho konstrukce z kamene, dřeva a bronzu to jasně dokládají. Avšak v okamžiku, kdy začal tvořit objemové plastiky, dospěl k velmi osobitému a nesmírně poctivě vypracovanému sochařství. Z přírody si vybíral pouze prvky, jež byly nutné, aby je konkretizoval do obrazů, které se vynořovaly před jeho duchovníma očima. Tak dospěl k nejjednodušším, jasným formám, které působí na diváka zcela bezprostředně. Lobo, jeho nejoddanější žák, popsal tvůrčí proces Henriho Laurensa následovně: „V první fázi jeho práce je vše spontánní a nevědomé: zde se projevuje celá jeho poetická osobnost. Tou fází prošla všechna jeho díla. Avšak zatímco jiní umělci by se s ní spokojili, Laurens hledal dále, sekal, pořádal, jako by chtěl zahladit každou stopu lidské ruky. Jeden objem vedl k druhému, ten k třetímu a tak pořád dále.“

Druhým sochařem, který reagoval na kubismus, byl Ossip Zadkine. Narodil se roku 1890 ve Smolensku. V 16 letech odešel do Sunderlandu v Anglii, aby tam dokončil školní vzdělání. Zajímal se ale více o umění, a proto začal navštěvovat večerní kurzy kresby a sochařství. Pak odešel do Londýna, kde navázal kontakty s uměleckými kruhy a roku 1909 konečně do Paříže. Vstoupil na École des Beaux-Arts, ale rozhodující umělecké podněty pro svou tvorbu získal u Augusta Rodina, kubistů Picassa, Delaunaye, Lipchitze. Tento kubismus však zůstal povrchní, bez konstruktivního prohloubení, poznamenaný expresionismem a citem, *Forme féminine* (Ženský tvar, 1918), *La Mère et l'enfant* (Matka a dítě, 1918). Chtěl se vypořádat s kubistickým rozbitím forem, ale také s futuristickou dynamikou a fauvistickou vůlí po výrazu; vedle toho studoval románskou plastiku a umění primitivních národů, které se v jeho pracích neustále obráželo. Ve svém pozdním díle nepřevzal kubistickou formuli jako dogma, nýbrž jako základ pro východisko k syntéze tvořivých protikladů. Nicméně už v roce 1920 se vzdal přísného kubismu, kombinoval konkávní a konvexní tvary v duchu Archipenkově, *La Femme debout* (Stojící žena, 1920), *Trois musiciens* (Tři muzikanti, 1924) a zobrazoval měkčím a osobitějším stylem mytologická *Orphée* (Orfeus, 1928) a obecně lidská témata *Homo sapiens* (1935). Podstatnou roli začal v jeho díle hrát materiál, hlavně dřevo, které ho přimělo k tomu, že se vrátil k tradiční formě bloku, k jednoduchým konturám a objemům, které mají s kubistickými principy jen velmi málo společného. Na druhé straně dal blok, jádro, jeho dílům stabilitu. Roku 1930 podlehl nastupující dobové barokizaci, *Hommage à J. S. Bach* (Pocta J. S. Bachovi, 1932). Tehdy vycházel z interpretace lidského těla a místo izolovaných postav předchozího období tvorby vytvářel skupiny soch, jakási sousoší, ve kterých uplatňoval bohatost sochařských forem. Proto využíval poddajnou a lehce zpracovatelnou sádru; rytmus díla od nynějška neurčoval tvar dřevěného nebo kamenného bloku, nýbrž výhradně poetická umělcova inspirace.

Teprve kolem roku 1940, kdy se jeho styl opět proměnil, můžeme hovořit o uplatnění kubistické inspirace. Tehdy uvolňoval formu prohlubnění a pro-

lomeninami a odstupňoval roviny do hloubky, spojoval kubistické párování předního a bočního pohledu, aby po II. světové válce opět využíval více prvků odvozených z reality. V plastice nazvané *Orpheus* (1949) vyrůstá z těla pěvce lyra. Právě tato poslední fáze jeho uměleckého vývoje dokazuje, že Zadkine nepodlehł módě; zatímco abstraktní umění po válce usilovalo o to, dospět bezpředmětnou formovou mluvou k absolutnu, vytvářel umělec určitý druh abstrakce z prvků, které si vybíral ze skutečnosti. Se svým upřednostňovaným materiálem, dřevem, přišel do styku už jako dítě. Vyrostlý v zalesněné krajině, získal k této látce hluboký vztah, který ho neopustil ani v jeho pozdní tvůrčí periodě a který vynesl velký počet plastik, především z ebenového dřeva. Torza žen plná graciézní zdrženlivosti, která upomínají na dřevěný kmen, probouzejí tichý život. Jednou takovou prací, v níž zůstal dokonce věrný figuře, je *L'Intimité (Narziß)* (Důvěrnost, Narcis, 1950). Skulptura pochází ze skupiny dvou a tří figurových kompozic, které si ještě uchovávají kubistické stylové prostředky. Symetrickým řezem, osou uprostřed, symbolizují zobrazené figury harmonii a blízkost, a tak jeho dílo zůstalo srozumitelné dodnes, *Les visiteurs du soir* (Večerní návštěvníci, 1956).

Tomuto stylu již zůstal Zadkine věrný, ale i když jeho formální vývoj se v posledních letech nedá přesněji definovat, přesto lze říci, že nakonec k další změně přece jen došlo, a to v obsahu jeho umění, zejména právě v období po druhé světové válce, jak dokládá *Monument commémoratif de la destruction de Rotterdam* (Památník zničeného Rotterdamu, 1953-1954), jeden z nejvzácnějších příkladů vypořádání se s válkou, ve kterém Zadkine spojil zkušenosti kubismu a expresionismu. V něm nezobrazil zničené město, nýbrž člověka s roztrhaným tělem, který křičí bolestí.

Ossipa Zadkina uvedly ve známost četné výstavy jeho díla, které proběhly v celém světě, 1948 v Bruselu a Amsterodamu, 1949 v Paříži, 1952 v Londýně, 1953 v Darmstadtu, 1954 v Tokiu, 1958 v obsáhlé retrospektivě v pařížském *Maison de la Pensée Française*, 1960 v Bochumi a v Kolíně nad Rýnem. Umělci byly uděleny četné ceny a pocty. Od konce války vyučoval na *Académie de la Grande-Chaumière* v Paříži a ve svém vlastním ateliéru.

Futuristé a také konstruktivisté, např. Vladimír Tatlin, odsuzovali na kubismu jeho státnost, v tom směru byli nepochybně ovlivněni soudobými vědeckými teoriemi časoprostoru. Ideu pohybu prosazovali i v sochařství především futuristé. Umberto Boccioni tu vystupuje jako naprosto mimořádná osobnost. Narodil se roku 1882 v Reggio di Calabria, zemřel roku 1916 v Sorte u Verony, když se po vstupu Itálie do první světové války přihlásil jako dobrovolník do armády a na manévrech spadl tak nešťastně z koně, že svému zranění podlehł.

Po několika cestách do ciziny se Boccioni usadil roku 1908 v Miláně, kde poznal Marinettiho, a inspirován Marinettiho Futuristickým manifestem z roku 1909 uveřejnil 11. února roku 1910 *Manifesto dei Pittori futuristi* (Manifest futuristických malířů) a už 11. dubna téhož roku doplněk k němu *La pittura futurista. Manifesto tecnico* (Futuristické malířství. Technický manifest).

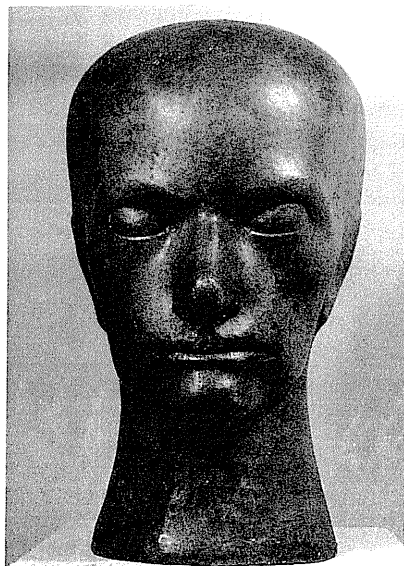
Podepsali jej Carlo Carrà, Umberto Boccioni, Giacomo Balla, Luigi Russolo a Gino Severini, kteří 11. dubna 1912, u příležitosti výstavy v Paříži vyhlásili prostřednictvím Umberta Boccionioho *Manifesto tecnico della scultura futurista*, *Manifeste technique de la sculpture futuriste* (Technický manifest futuristického sochařství). Boccioni vystavoval roku 1912 na První výstavě futuristického umění v Paříži a r. 1914 sepsal a vydal ideály tohoto uměleckého směru ve své knize *Pittura, scultura futurista: dinamismo plastico* (Futuristické malířství a sochařství: plastický dynamismus). Ve svém malířství a sochařství usiloval o syntézu času, místa, formy, barvy a tónu, o simultaneitu všech smyslových dojmů, které zahrnují objekt a okolní svět.

V Paříži poznal kubisty, zejména Archipenka, Brancusiho a Duchamp-Villona a první výstavu svých plastik předvedl roku 1913 v pařížské galerii La Boétie. Večer při vernisáži došlo k prudkým hádkám mezi publikem, takže jedna práce ze sádry byla rozbita na kusy. Výstava byla potom přenesena do Říma, do Galeria Sprovieri na via del Tritone, která se později stala „stálou galerií futurismu“. Na každé takové výstavě probíhaly veřejné přednášky s následnými diskusemi, které řídili Marinetti, Boccioni a jiní členové skupiny.

Boccioni vyhlásil ve svém manifestu futuristického sochařství, že figura a pozadí splývají, prostupují celým okolním světem. Impulz k tomu našel u subtilního impresionistického sochaře Medarda Rossa, obdivoval kontinuitu těla a prostoru v jeho malých skulpturách. Zajímavé je, že manifest futuristického sochařství zprostředkovává daleko hlubší pochopení futurismu než jeho spisy o malířství. Boccioni vytvářel také odvážnější a svobodnější plastiky než obrazy, směřoval jimi k dematerializaci tělesnosti. Pochopil, že objekt lze přiblížit více životu, když ho zapojíme do prostoru. V prvním období své tvorby připravoval téměř každou plastiku řadou pečlivých kreseb a návrhů, např. pro *Portrait de sa mère* (Portrét jeho matky, 1912) vytvořil sérii studií, tzv. *Antigraziosi*. Tak dospěl ke zcela novému systému vztahů mezi hmotou a prostorem, *Volumini orizzontali* (Horizontální objemy, 1912), ke střídavě hře konkávního a konvexního vypouklí, která jsou zcela vtažena do prostoru.

Umberto Boccioni:
Jedinečné formy
v prostorové kontinuitě, 1913

Raymond Duchamp-Villon:
Hlava Baudelaira,
 (1911) replika .1957

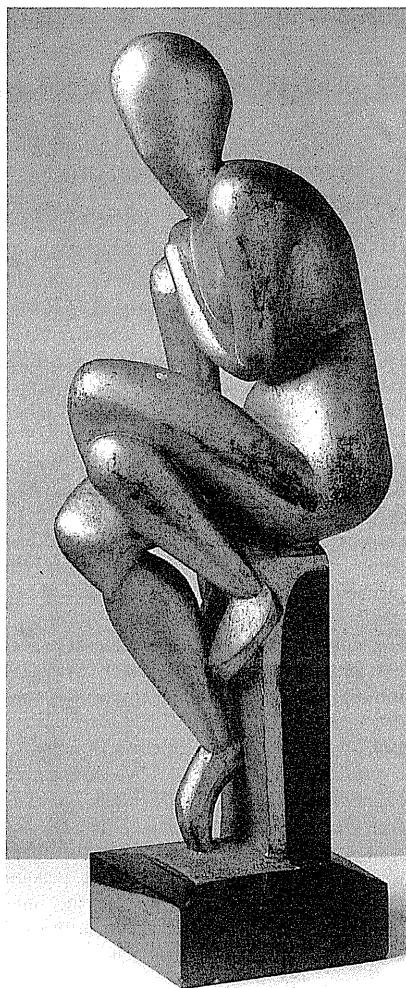
Myšlenky manifestu futuristického sochařství Boccioni reprezentuje zejména skulpturou *Développement d'une bouteille dans l'espace* (Rozvíjení sklenice v prostoru, 1912-1913). Nejen že jejím prostřednictvím obměňuje kubismus v oblasti pro něj netypičtější, a to v zátiší, které sestavuje ze stolu, talíře, láhve, sklenice, ale jako všichni futuristé nahrazuje také kubistickou státnost dynamikou, kterou zároveň chápe jako metaforu pokroku a modernity. S pohybem vstupuje do umění čas jako viditelná dimenze prostoru. Proto kolem vysoce vztyčeného jádra, sklenice, rotují jak konkávní, tak konvexní formy; její nitro je nakrojeno a otevřeno jako u kubistů, prohlubně a výdutě se vzájemně pronikají. Frontálně fixovanou sklenici vnímáme jako pohyblivý (pohybující se) předmět, jako model světa, do kterého je zavlečen absolutní pohyb –

frontálně vzpřímený pohyb rozložené sklenice – a relativní pohyb – kroužící fragmenty – vše neoddělitelně spojeno. Naopak *dinamismo moderno* ve smyslu téměř ilustrací Marinettiho pojetí budoucnosti nacházíme v poněkud fantastické plastice *Forme uniche della continuità nello spazio* (Jedinečné formy v prostorové kontinuitě, 1913). Je to plastika, která se protaženinami svalů, podobnými křídílům a klouby, podobnými kuličkovými ložiskům, ale i četnými hrboly vystupujícími vpřed nebo ustupujícími vzad, jeví jako symbol neklidu 20. století, jako syntéza letící novodobé Niké (v duchu srovnání s Marinettiho závodním autem ?) a figurativního fantomu rychlosti. Tyto ideje rychlosti závodního auta převedl už do abstrakce Giacomo Balla, druhý velký futurista, a to ve svém díle *Pugno di Boccioni* (Pěst Boccioniho, 1915), které sestavil z červeně pomalovaného kartonu. Teprve později bylo dílo odlišeno do bronzu. Jeho linie force jsou odvozeny z rychlosti auta, letadla, z letu vlaštoky, *Linee di velocità + frastuono* (Linie rychlosti + hřmot, 1914), *Velocità Automobile-luci-rumori* (Rychlost automobilu-světa-hluku, 1913). Giacomo Balla a Fortunato Depero tehdy vytvářeli společně tzv. *complessi plastici*, objekty nebo plastiky z papíru, látek, staniolu, drátů, zrcadel a barevných skel, kterými předjímalí pozdější dadaistické asambláže a konstruktivistické montáže, a to zcela v duchu Boccioniho díla *Développement d'une bouteille dans l'espace*, které je první asambláží materiálové skulptury vytvořené podle tezí vyhlášených právě Boccionim v manifestu futuristického sochařství:

„My odmítáme výhradní užívání jednoho jediného materiálu... Tvrdíme, že v jednom jediném díle může být využito také 20 různých materiálů k dosažení výtvarné emoce: sklo, dřevo, papír, železo, cement, žíně, kůže, látka, zrcadlo, elektrické světlo etc.“ Balla dílem *Pěst Boccioniho* a *Linee di velocità + frastuono* (Linie rychlosti + hřmot, 1914), *Velocità Automobile-luci-rumori* (Rychlost automobilu-světla-hluku, 1913) učinil rozhodný krok k abstraktní plastice, v protikladu k Deperovi, jehož pestře pomalované plastiky jsou aditivně skládané a do moderního sochařství zavádějí pestrost a naivní šarm.

K futuristům se připojil rovněž Raymond Duchamp-Villon, bratr Marcela Duchampa. Jako všichni ostatní i on, autodidakt, obdivoval zpočátku Augusta Rodina. Kubismus objevil kolem roku 1910, ale hned nato také dílo Alexandra Archipenka, v jehož duchu koncipoval svou hlavní kubistickou sochu z bronzu, kterou je *Le Cheval* (Kůň, 1914, tři repliky). Zkomponoval ji z dutin a vypouklin, ze spirál, křivek a přímek, a to tak, že ze šroubovitých pístů vznikla jakási umělá, robotu podobná zmechanizovaná figura zvířete, která je nabitá dynamickou energií, výraznější než jakou nacházíme u Archipenka nebo Boccioniho, který do moderního sochařství uvedl ideu dynamiky naprosto cílevědomě.

K hlavním dílům Duchamp-Villona počítáme též *Femme assise* (Sedící žena, 1914-1915). I zde jsou údy v duchu kubistické manýry stylizovány, takže socha nám připomene loutku, kterou by bylo možné mechanicky pohybovat. Duchamp-Villon, aby oslabil téměř strojovou podstatu sochy, bronzovou figuru pozlatil, a tím ji povýšil do oblasti umění. I přesto však socha vykazuje určitou labilitu, napětí mezi klidem a pohybem, což opět evokuje ideje dynamismu.

Raymond Duchamp-Villon:
Sedící žena, 1914

Naše diskuse

Nesnesitelná lehkost reality show

JIRÍ PAVELKA

Úvodní slovo

Reality show představuje velmi úspěšný formát západní globální kultury, který spadá do oblasti game show a který pronikl – byť s jistým zpožděním – rovněž na „panenskou“ půdu českých televizí. První tuzemskou reality show, *Česko hledá superstar* (česká verze pořadu *Pop Idol* vysílaného na britské ITV), nabídla v únoru 2004 svým divákům televize TV NOVA. Brzy se však programová nabídka tohoto žánrového typu rozšířila a v roce 2005, zejména díky pořadům *Big Brother* (česká verze stejnojmenného pořadu společnosti Endemol, TV NOVA) a *Vyvolení* (česká verze maďarského pořadu Való Világ /Skutečný svět/ společnosti IKO, TV Prima) zažila svůj konzumentský boom. Podstatně menší pozornost vyvolala reality show *Největší Čech*, kterou odstartovala ČT na samém počátku roku 2005 (inspirovala britskou BBC, která ji na BBC2 vysílala pod názvem *Great Britons*).

Reality show se stala masově sledovaným typem zábavních televizních pořadů a konkurentem přímých sportovních přenosů a televizních seriálů. A nejen to! Vyvolala rozsáhlou a bouřlivou veřejnou diskusi, což je znakem nejen marketingové úspěšnosti „nového“ mediálního produktu, ale také signálem toho, že daný fenomén se dotkl aktuálních – palčivých a zřejmě neřešených – problémů pozdně moderní společnosti. Upozornila mimo jiné na velkou manipulativní sílu masových médií a nízkou mediální gramotnost publika.

Reakce publika na jednotlivé pořady typu reality show i na problémy, které tento mediální produkt otevřel, jsou členité a protichůdné. Diskuse zasáhla, jak dokládají zejména internetové portály věnované *game shows*, všechny reprezentativní vrstvy či segmenty veřejnosti. Reality show si našla své příznivce, fanoušky i kritiky. Většina reakcí se pohybuje v polaritních hodnoticích polohách: v poloze nadšeného přijetí, anebo moralistního odsouzení. Pod-

statně méně prostoru se dostalo věcným, analytickým přístupům, které by byly s to posoudit reality show v širších sociálně kulturních souvislostech.

Tyto skutečnosti se staly důvodem, proč revue Universitas otevřela diskusi na dané téma. Následující sada vybraných problémových okruhů spjatých s reality show představuje pracovní referenční rámec diskuse, a nikoli otázky, na které mají oslovení představitelé odborné veřejnosti, ale také televizní profesionálové odpovídat. V krátkém diskusním příspěvku to ani není možné. Naopak diskutující mají možnost soustředit se pouze na jeden problémový okruh anebo na některé jednotlivé, vzájemně spjaté problémové okruhy, a to bez ohledu na skutečnost, zdali jsou zahrnuty do sady výchozích problémových okruhů, či nikoli. A pokud se sejdou další příspěvky, k čemuž tímto naše čtenáře vyzýváme, rádi bychom v této diskusi pokračovali.

- Co způsobuje velký zájem publika o televizní reality show? Co způsobilo, že reality show se stala atraktivní komoditou na současném mediálním trhu?
- Reality show představuje mediální formát spadající do oblasti „game show“ anebo „reality game show“. Jaké má reality show základní konstrukční a definiční rysy?
- Tvoří reality show vyhrocenou komunikativní a herní formu lidského jednání? Co z ní lze vyčíst? Co vypovídá komunikát typu reality show o svých producentech a konzumentech (o svém publiku)?
- Jaké předpokládané anebo jaké faktické účinky má reality show na své publikum?
- Může reality show ovlivňovat společenské normy a hodnoty, např. měnit hranice veřejného a soukromého?
- Média (mluvený jazyk, písmo, tištěná, elektronická a digitální média) konstruuji obraz reality anebo – jak vykládají sociálně konstruktivistické teorie – sociálně kulturní realitu samotnou. Jaký obraz reality

se konstruuje v rámci masové mediální komunikace a jaký v rámci umělecké nebo vědecké komunikace? Jaký typ reality nabízí virtuální realita, konstruovaná digitálními médii?

- Existuje zásadní rozdíl mezi mediální realitou konstruovanou např. zpravodajskými pořady, dokumentem, vzdělávacím pořadem, seriálem typu soap opera a reality show? Existuje rozdíl mezi „reality game show“ a předvolebními diskusními pořady s představiteli politických stran?
- Je reality show novým kulturním fenoménem, spjatým s existencí nových, elektronických a digitálních médií, anebo jde o novou verzi v minulosti existujících kulturních forem, vzniklých již v rámci mluvného a literárního dorozumívání? Jakých forem reality show v minulosti nabývala? Patří k produktům reality show např. pohádka či science fiction?
- Jaký sociálně kulturní význam reality show má? Představuje efemérní sociálně kulturní produkt – komunikát z oblasti masové komunikace, anebo jde o novou, klíčovou formu dorozumívání signalizující a charakterizující kulturní epochu pozdní moderny?
- Jakou budoucnost předvídáte televizní reality show? Jakým směrem se bude vyvíjet?
- Jak se teoretické poznání vyrovnává s reality show jako se sociálně kulturním fenoménem? Existují důvěryhodné teoretické modely interpretující reality show?

V dnešní diskusi vystoupí sedm autorů, kteří s reality show přicházejí do styku jako producenti – televizní pracovníci či spolupracovníci, anebo se problematikou médií a jejich působením na publikum zabývají odborně.

JIRÍ STEJSKAL¹

Reality game show

Televizní reality game show jsou zatím posledními odnožemi rodiny game show, tedy

televizních soutěží. Mění hranice tohoto žánru a přesouvají smysl pořadu k dosud neobvyklým projevům. Historie televizních soutěží je asi půl století stará. S prvními kvízy (quiz show) slavili američtí vysílatelé až nečekané úspěchy už v 50. letech. Souviselo to s tím, že padesátá léta minulého století přinesla rozšíření televizního příjmu do většiny amerických domácností (u nás došlo k podobnému rozšíření až v následující dekádě). Z původního levnějšího programového doplňku pro ženy v domácnosti se soutěže prosadily do prime-time. Název jedné z nejoblíbenějších soutěží Otázka za 64 tisíce dolarů zobečněl a stal se rčením oceňujícím výstižný dotaz, otázku jdoucí k jádru problému. Před půl stoletím došlo také k nejslavnějšímu skandálu a propadu prestiže amerických soutěží, když se ukázalo, že skvěle si vedoucímu účastníku kvízu prozradili některé odpovědi producenti pořadu předem. I v Československu se televizní kvízové soutěže (za všechny jmenuji Desetkrát odpověz) staly jedním z nejoblíbenějších žánrů mezi zábavními pořady, a to bez ohledu na nízké výhry, o něž se tehdy soutěžilo. Quiz game se stala samozřejmou složkou programové nabídky televizních stanic. Pro většinu soutěží je typická kombinace vědomostní, strategické či dovednostní složky, rychlé uvádění nových tvářů do světla veřejného zájmu, spoluúčast diváků při řešení vědomostních úkolů, obdiv většinového publika, který sklízí vítězové spolu s vysokou odměnou. Méně častá bývá účast VIPů, kteří někdy spolupracují s řadovými soutěžícími (u nás např. Videostop, Kufr), či natáčení pořadu mimo studio.

Jeden prvek budoucích reality game show se projevil už v počátcích soutěžních pořadů: pouze jejich pomocí se tvář člověka z ulice mohla stát populární v celém národě doslova přes noc. Reality game show počítají s touto touhou určitého zlomku populace po rychlém (a zdánlivě snadném) vyniknutí stejně jako s mnohem větším procentem diváků, kteří se ztotožňují s některým z hráčů, vybírají si ho a přenášejí na něho své sympatie.

Mezi game show a mezi reality game show dosud u nás uváděnými nacházíme zře-

1 PhDr. Jiří Stejskal, dramaturg České televize, se věnuje zejména televizní tvorbě pro děti a mládež (je mj. producentem filmu Lotrando a Zubejda) a soutěžními pořady.
Jiri.Stejskal@ceskatelevize.cz

telné rozdiely: První majú pomerné presná pravidla, jimiž pomôžu vedomostní či dovednostní výkon soutěžících. Ideálem je dosáhnout mimořádného výsledku, a tím získat výraznou výhru, což obojí bude televizní divák obdivovat. Hráči se chovají jako v reálném životě, navíc odhalují některé své pozitívne vlastnosti. Moderátor i hráči mluví spisovným či obecným jazykem. Až na záblesky emocií v okamžicích nadšení z výhry či zklamání z porážky komunikace mezi soutěžícími a moderátorem a mezi hráči navzájem nepřekračuje obvyklé normy chování na veřejnosti.

Reality game show je paradoxně realitě mnohem vzdálenější: Hráči vylučovací soutěže přistupují na snímání svých slovních i tělesných projevů skrytými kamerami a mikrofony, jsou uzavíráni na několik týdnů do vymezených prostor, kde se projevují jejich hysterie, klaustrofobie, ponorkové nemoci, vzájemné animozity i proměnlivé sympatie. Snaží se oddálit svůj odchod ze hry pomocí nejrůznějších prostředků. Producenti často mění vágní pravidla ještě v průběhu série. Jako na jatkách jsou účastníci popoháněni či jako v býčí aréně drážděni, nuceni k přenesenímu i doslovnému odhalování se... Jejich jazyk je namnoze slangový či vulgární, producenti zaznamenávají a lačnému publiku předkládají jejich kontroverze i kohabitace. Ideálními účastníky se stávají extrovertové, mluvkové, exhibicionisti. Namísto souhry, spolupráce či vzájemné podpory vede k úspěchu vyjatý individualismus či spíše sebezahledění.

Zjednodušeně řečeno je mezi game show a reality game show takový rozdiel jako mezi novinami a bulvárnými novinami.

MILOŠ MISTRÍK²

Ešte, že máme Wikipédiu!

Síce v nej ešte zďaleka nie je všetko, ale má svoje prednosti, ktoré inde v takejto sústave nenájdeme. Wikipédia existuje v elektro-

nickej podobe na internete a všetci užívatelia z nej môžu kedykoľvek čerpať, rovnako ako všetci užívatelia môžu do nej teoreticky aj prispievať. Wikipédia má tieto pozitívne vlastnosti:

1. Je aktuálna, aktualizovateľná a aj aktualizovaná. Všetky klasické printové encyklopédie nezadržateľne starnú, heslá v nich obsiahnuté sa ešte ani nedostanú z výroby do rúk čitateľom a už by niektoré potrebovali opravu. Vo Wikipédii na internete sa každý údaj rýchlo opraví a doplní.
2. Je kumulatívna. Vedomosti v nej obsiahnuté sa neustále rozširujú a vylepšujú. Každý jednotlivec, autor hesla, môže urobiť chybu, niečo môže nepoznať, niečo prehliadnuť – individuálne príspevky sú vždy limitované obzorom ich autorov. Wikipédiu ale píšú takpovediac všetci, jeden kolektívny rozum, ktorého celý súbor sa rovná celému súboru ľudstva. Raz, v budúcnosti, aj keď ďalej, teda Wikipédia bude asi zahŕňať kompletne vedomosti ľudstva, bude v nej všetko a bude to bez chýb.
3. Je vždy dostupná všetkým. Je on-line a tú istú informáciu z nej môže čerpať v rovnakej sekunde Kanadan, Čičan aj Iránc.

Wikipédia je, alebo raz bude, keď sa všetko doplní a dopíše, globálnym rozumom. Reality-shows majú niekoľko podobných základných vlastností:

1. Sú aktuálne, aktualizovateľné a aj aktualizované. Všetky klasické televízne žánre, programové typy zábavné, dramatické, hudobné, ba aj spravodajské, starnú okamžite od momentu ich odvysielania. Reality-shows ako typické kontinuálne seriálové relácie tvorené za pochodu sa naproti tomu neustále vyvíjajú. Premieňajú sa za základe vnútorných vzťahov a súťažných výsledkov ich účastníkov, ako aj na základe hlasovaní divákov.
2. Sú kumulatívne. Ich obsah založený na vzťahoch, činoch, emóciách účastníkov sa neustále dopĺňa a rozširuje. Najlepší pre-

2 Doc. PhDr. Miloš Mistrík, DrSc., ředitel Kabinetu divadla a filmu SAV, mimořádný profesor na Univerzitě sv. Cyrila a Metoda v Trnavě, člen slovenské Rady pre vysielanie a retransmisii, autor sedmi odborných knižných publikácií, mj. Aj dráma je len človek (2003). milos.mistrík@sav.ba.sk

hľad o určitej reality-show môže mať iba ten divák, ktorý ju pozorne sleduje od začiatku, neujde mu nielen hlavný blok, ale ani rôzne magazíny, prípadne rôzne v bulvárnej tlači uverejnené informácie zo zákulisia.

- Nie sú síce celkom vždy dostupné všetkým divákovi (hoci vysielanie televízneho programu cez internet je už skutočnosťou), ale v rámci technických možností klasickej televízie sú práve reality-shows najdostupnejšie všetkým divákovi. Vysielajú sa prevažne v prime-time, podrobnosti o tom, čo sa práve v danej reality-show deje, sa divák dozvedá počas celého dňa – magazíny, doplnkové relácie, spravodajské informácie, hostovania účastníkov v iných reláciách, upútavky atď., to všetko sa vncuje do pozornosti publika.

Môžeme teda s počudovaním skonštatovať, že Wikipédia, ako kolektívny rozum, a reality-show, ako kolektívny nerozum, majú blízke charakteristiky. Alebo inými slovami, a nie až tak ostentatívne – Wikipédia a reality-shows sú typickými produktmi súčasného masmediálneho a elektronického sveta, sú neoddeliteľnou spolucharakteristikou nášho života, vznikli vďaka možnostiam, ktoré elektronické médiá poskytujú a na druhej strane naplnili tieto elektronické rezervoáre novými obsahmi. Lebo načo by inak existovali všetky tie zložité technické zariadenia?

A predsa, popri spoločných charakteristikách je tu aj zásadný rozdiel, ktorý sme vyššie už vyslovili – Wikipédia je produktom kritického rozumu a je aj jemu určená, kým reality-show je produktom poklesnutej kritickosti a je určená nerozumu, či inak povedané, ľudskej hlúposti. To, prečo pri Wikipédii zdôrazňujeme jej racionálnu stránku, asi netreba podrobnejšie vysvetľovať. Zastavme sa teda radšej pri iracionalite či úpadku rozumu, teda pri reality-shows.

Reality-show je typickým produktom doby, keď jednotlivé televízie zúfalo zápasia o divákov. Je to boj, v ktorom sa rozhoduje o ich existencii či neexistencii a jeden z najdôležitejších ukazovateľov je pri tom sledovanosť (rating) a podiel na trhu (share), ktorých výška by sa mala potom preniesť do záujmu obchodných partnerov o nákup reklamných

časov. Z dôvodu prežitia každej televíznej stanice je preto nevyhnutné pritiahnúť k obrazovkám čo najväčší počet divákov. Ľudská spoločnosť však nie je homogénna, sú v nej rôznorodé skupiny, a tak programoví pracovníci hľadajú také programy, ktoré pritiahnú pozornosť divákov naprieč týmito skupinami. Celú spoločnosť si pre naše potreby teraz musíme predstaviť ako pyramídu, kde v dolnej časti sa nachádza najväčšia masa ľudí (potenciálnych divákov) a v špičke je síce špecifická, ale z hľadiska absolútneho počtu málo významná skupina ľudí. Takéto pyramídy môžu rôzne zobrazovať spoločnosť podľa toho, aké skupinové identity by sme pri ich konštrukcii použili. Napríklad v pyramíde zostavenej z ekonomického hľadiska by navrchu boli najbohatší a v základni najchudobnejší obyvatelia planéty. Z hľadiska vzdelania by ale rovnaká štruktúra nemohla platiť. Tentoraz by tvorili vrchol pyramídy tí, čo sú najvzdelanejší, ale skladba celku by nebola totožná s pyramídou zostavenou na základe bohatstva. Veď boháčom môže byť aj nevhodný gauč, vekslák, gangster.

Súčasná televízna spoločnosť pri svojom programovaní nepoužívajú ani jeden z predchádzajúcich pyramídových modelov. Základné kritérium majú nastavené pre tých, čo vyhadávajú zábavu, chcú iba nenáročný vnem, nemajú ďaleko k atavistickým prejavom a pudom, často si vystačia s prvou signálnou sústavou. Inými slovami, široká základňa takejto pyramídy ide pod civilizačné nánosy, napríklad etické, intelektuálne, vzdelanostné. Treba povedať, že v každom človeku sa skrýva aj zvier a že táto dávno prekrytá a potlačená vrstva je tým zarúčeným spojivom, ak už nie pre všetkých, tak určite pre veľmi početné skupiny spoločnosti. Treba si pripomenúť, že celý civilizačný vývin ľudstva smeroval od pravku až podnes k obmedzovaniu atavizmov. Tak, ako sa spoločnosť postupne budovala, štrukturalizovala, vzdelávala a humanizovala, tak sa človek musel stále viac prispôbovať a podriaďovať určitým regulám. V obliekaní, pri jedle, v práci, v rodine, na ulici. Nielen kresťanstvo povznášalo človeka do duchovnej sféry a organizovalo mu život. Už v antickom Grécku a Ríme platili mnohé regulátory a mocenské nástroje, ktoré si spoločnosť a jej panovníci vytvárali, aby mohli všetci spolu existovať.

V nami myslenej pyramíde, ktorú dnes štruktúrujú televízne stanice zo svojich divákov, je teda špička, ktorá sa neochvejne drží, a to aj vo svojom súkromí, určitých prísnych civilizačných zásad – pejoratívne sa jej hovorí aj škrapulózna. A potom, na nižších, ale širších a širších, rozsiahlejších poschodiach sú ľudia, ktorí pred televíznou obrazovkou sa vzdávajú racionálneho prístupu k veci a podliehajú pudovej túžbe, vidieť do súkromia iných (voyerizmus), uvoľňovať – aspoň v súkromí – cestu potlačenému libidu, ako aj konzumovať všetko v primárnej polohe, tak ako to prichádza z obrazovky, bez kritického posúdenia a bez odstupu, teda s lenivým mozgom. Na verejnosti, pravda, sa k tomu niekedy neradi priznávajú, ale prieskum pomocou peoplemetrov to jednoznačne ukazuje. Je to podobné tomu, ako sa stále znova potvrdzuje vysoká sledovanosť určitých druhov filmov a dramatických programov – plných násilia, hrôzy, vulgarností.

V začiatkoch masovokomunikačných prostriedkov prevládal názor, že rádio a televízia popri zvýšení okamžitej informovanosti prispievajú aj k zvýšeniu kultúrnosti národa. Že sa hodnotné diela nesúce hodnotné myšlienky ľahšie dostanú k najširšiemu spektru percipientov. To by však znamenalo, že sa rozhlas a televízia postavila do civilizačných služieb, teda, že budú trochu aj prinucovať svoje publikum náročnejšími reláciami. Situácia sa však otočila – médiám dnes diktuje bezhlavá masa, a nie špička. Prostredníctvom peoplemetrového merania sa na povrch vyplávajú spodné prúdy a masmédiá v dôsledku bôžika vysokej sledovanosti urobili historický obrat – už nesmerujú, aspoň v prípade väčšiny reality-shows, „nahor“, ale „nadol“. Ešte šťastie, že tu popri reality-shows máme aj Wikipédiu...

JURAJ RUSNÁK³

Reality show ako karneval postmoderného veku

Programy reality show sa stali feoménom elektronických masovokomunikačných prostriedkov konca 20. storočia, keď sa médiám podarilo získať pozornosť publika svojou bezprostrednosťou, všeobecnou prístupnosťou a emocionalitou (často dotovanou erotikou). Diskusia o tomto jave je preto viac než potrebná: príbehy o „ľudoch z klietky“ sú utkané tak, že im prakticky nemožno uniknúť – sú sprievodcom trávenia rodinných večerov v televíznej obývačke, hlavným tromfom náplne bulvárnych periodík, dominantnou témou internetových diskusných fór či námetom zvonení mobilných telefónov. Sú všade, a tak sa môže zdať, že vo „Vile“ sme všetci, resp. aspoň tí, pre ktorých sa médiá stali prirodzenou súčasťou vlastnej biosféry.

Na úvod mojich úvah o fungovaní programov reality show by som rád konštatoval, že v hľadaní oddychovo-zábavných foriem zobrazovania skutočnosti prostredníctvom elektronických masových médií je dnes možné odlišiť tri základné programové formáty: *prvým typom* je program zaznamenávajúci každodenné aktivity ľudí, pri ktorých je kamera len prostým pasívnym pozorovateľom reálneho života; pre programy tohto typu je zrejme najviac vhodné označenie „televízna realita“, resp. „realita na televíznej obrazovke“⁴; *druhým typom* je program zaznamenávajúci náhodné reakcie snímaných ľudí na vopred pripravené podnety, zvyčajne s predpokladaným humorným efektom.⁵

3 Doc. PhDr. Juraj Rusnák, CSc., vedúci Katedry všeobecnej jazykovedy, fonetiky a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity; autor mj. publikácie: Komunikačné stereotypy a ich fungovanie v médiách (2002).

doc. PhDr. Juraj Rusnak, CSc.:mail: rusnak@unipo.sk, tel.: 00421/(0)51 77 332 32

4 V angloamerickej medialistike sa pre takéto druhy programov používa označenie *reality TV*. V podstate ide o uplatňovanie metódy zobrazovania skutočného života, známej z filmovej histórie – tzv. „cinema-direct“. Programy reality TV fungujú už niekoľko desaťročí, ako jeden z prvých k nim možno zaradiť *The American Family* (Americká rodina), ktorý vysielala televízna stanica PBS v r. 1972 a v ktorom televízni tvorcovia sledovali osudy jednej americkej rodiny, v ktorej vyrastal homosexuál (bližšie pozri napr. SINGER, S.: The return of the Louds: WNET to air 1973 film. In: Current, 5. 11. 1990.) v súčasnosti je príkladom takého programu *The Real World* (Skutočný svet), program uvádzaný v deväťdesiatych rokoch hudobnou stanicou MTV, zaznamenávajúci každodenný život niekoľkých mladých ľudí v ohraničenom priestore. Niekedy sa reality TV sústreďuje aj na zobrazovanie života celebrit, napr. v programe *The Osbourn*

Tretím, v súčasnosti najdynamickejšie sa rozvíjajúcim typom programových formátov zobrazujúcich reálny život v mediálnom prostredí, je zábavno-súťažný program „zo skutočného života“, tzv. „*reality game show*“, čoraz častejšie pomenovaný aj skráteno „*reality show*“ – ide o druh televíznej (zriedkavejšie aj rozhlasovej) relácie, v ktorej vybraní uchádzači žijú pod dohľadom kamier a mikrofónov v uzavretom priestore nepretržite dvadsaťštyri hodín denne a súťažia o atraktívne ceny prostredníctvom diváckych sympatií (a antipatií) plnením rôznych úloh (*Big Brother*, *Survivor*, *Való Világ – VyVolení* a pod.).

Pri uvažovaní o pôsobení fenoménu reality show považujem za potrebné pripomenúť, že úspech programov reality show nie je náhodný a vo viacerých smeroch je len potvrdením tendencií, ktoré dominujú v mediálnom prostredí už niekoľko desaťročí. Takto možno vnímať aj jednu z najdôležitejších vlastností reality show – *serialitu*. Klasický pôdorys dramatického diela s úvodom, zápletkou a záverom je v reality show nahradený otvorenou štruktúrou, v ktorej je naratívnosť príbehu prenášaná z jedného dielu relácie do druhého. Zostrih najzaujímavejších sekvencií toho, čo prežili účastníci programu v masmediálnom „kontajneri“ od poslednej časti, je emitovaný v pravidelných vysielacích časoch a zachováva sa aj väčšina ďalších vlastností seriálu (opakovanie motívov, ustálenosť identifikácie priestoru a času, stabilná zostava účinkujúcich a pod.). V súvislosti so serialitou je pre žánru reality show typická aj výrazná tendencia nahrádzania postáv *modelmi* (čím sa tento program približuje k iným podobne ladeným žánrom masmediálne šírenej popkultúry, najmä k televíziám a ku komiksu). Účinkujúci v reality

show postupne strácajú svoju jedinečnosť a dramaturgickými zásahmi získavajú univerzálnejšie kontúry, ktoré reprezentujú ustálené predstavy publika o typológii hrdinu: vo viacerých reality show sa preto namiesto mien často využívajú prezývky, ktorými sa majú zvýrazniť dominantné povahové vlastnosti účastníkov súťaže – *Nemec*, *Tiroláčka*, *Horolezkyňa* (v reality show *Mojsejovci*), *Macko Uško*, *Lenka Smejka* (v súťaži *Slovensko hľadá SuperStar*), *Desperado*, *Drobec*, *Šakal*, *Indián* (v programe *VyVolení*). Účastníci reality show, ktorí sa v tomto televíznom programe objavujú, ako keby „fiktívne žili“ aj mimo príbehu o tom, kto vyhrá hlavnú cenu – vo virtuálnom prostredí majú vlastné fancluby, zúčastňujú sa rôznych diskusných fór a pod. Dôležitou vlastnosťou programov reality show je aj ich *interaktivita*. Samotní diváci reality show majú možnosť sledovať život účinkujúcich prakticky nepretržite (napríklad aj prostredníctvom virtuálnych „kľúčových dierok“ na internete) a rozhodujú o tom, ktorý z účinkujúcich je pre nich najsympatickejší, čím zasahujú do zostavy hráčov v ďalšom vývoji súťaže. V tomto zmysle je program reality show veľkou mediálne šírenou hrou, v ktorej, podobne ako v každej hre, je vývoj priebehu ťažko predvídateľný.

O dvoch aspektoch pôsobenia fenoménu reality show by som chcel hovoriť v tejto diskusii podrobnejšie: v tomto type programov možno identifikovať na jednej strane extrémnu manipuláciu s obrazom skutočnosti, na strane druhej výraznú emotívnu potenciú. Reality show komplikuje divákovi vnímanie reality jeho neustálym presvedčovaním, že mu ukazuje „reálny život“, hoci to tak v skutočnosti nie je. Programy reality show umne balancujú na

nes (Osbornovci). V súčasnosti je vytváranie a vysielanie týchto kvázidokumentaristických programov na ústupe a ich použitie skôr ovplyvňuje potreba vyplniť programové bloky regionálnych televízií, resp. rozšíriť programovú ponuku médiá v súvislosti s preferenciou iných, úspešnejších programových formátov. V súvislosti s používaním termínu reality TV treba pripomenúť, že v niektorých prípadoch sa označenie *reality TV* používa na pomenovanie televíznych programov, v ktorých sa zachytávajú mimoriadne divácky atraktívne udalosti z každodenného života (prírodné katastrofy, zločinnosť veľkomiest, extrémne výkony ľudí a pod.).

- 5 V televíznom mediálnom prostredí je tento typ programov pomenovaný ako programy so skrytou kamerou, „*hidden camera programs*“, a v televízii je úspešne uvádzaný už od roku 1953, keď americká stanica ABC začala produkovať seriál humoristických skečov nasnímaných z reálneho života pod názvom *Candid Camera* (viac na internetovej stránke *What Is a Hidden Camera?*) z domácich relácií; možno pripomenúť staršiu podobu programu *Čo dokáže ulica*, ktorý uvádzala slovenská verejnoprávna televízia začiatkom deväťdesiatych rokov.

hranici medzi životom skutočným a životom naoko, zobrazujú emócie celkom prirodzené i úplne umelé, vo vývoji programu sa objavujú predvídateľné i náhodné prvky. „Realita“ v médiách však nekopíruje prostú skutočnosť, jej stvárnenie, ako na to upozornil už pred viac ako štyridsiatimi rokmi Marshall McLuhan, ovplyvňuje samotné médium, prostredníctvom ktorého je informácia o realite emitovaná.⁶ Doslovné vykladanie toho, čo sa v reality show deje, nie je preto možné – v opačnom prípade by naozaj VyVoleným „išlo o život“. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že tendencie neutralizovať hraničný priestor oddelujúci mediálny svet od sveta skutočného fungujú od samotného vzniku masovokomunikačných prostriedkov (ako jeden z prvých, všeobecne známych efektov takejto stratégie možno uviesť panické prejavy publika počúvajúceho Wellsovu rozhlasovú hru *Vojna svetov*), v reality show však majú komplexnú povahu a zasahujú celú štruktúru tohto programového formátu: na zvyšovanie dôveryhodnosti fungovania „prechodového pásma medzi realitou a fikciou“ sú všade umiestnené snímacie zariadenia a účastníci predvádzajú činnosti simulujúce každodenný život (stravovanie, upratovanie, hádky, milostné vzplanutia, sympatie a antipatie). Zneistenie identifikácie hranice medzi realitou a fikciou ovplyvňuje, samozrejme, aj dramaturgiu samotného programu: účastníci súťaže sú často vystavovaní rôznym situáciám, z ktorých sú niektoré skutočné (skok bungee jumpingu z vysokej veže, chôdza po žeravom uhli), iné len predstierané (zásah protiteroristickej jednotky, psychické zrútenie jedného z účastníkov súťaže). V úsilí presvedčiť diváka, že „je všetko naozaj“, sa pri tvorbe programu reality show používajú aj metódy manipulácie: moderátor jednej reality show zdôvodňoval použitie skrytej kamery pri nahrávaní intímnych rozhovorov medzi účastníkmi súťaže úsilím tvorcov tohto programu prepašovať do fikcie práve ony „štipky pravej reality“.⁷

Popri metamorfóze reality na fikciu možno vo vývoji programov reality show identifikovať

vať ako rovnako výrazný fenomén zreteľnú komodifikáciu citov. Divák v programoch z televíznej reality dostáva šancu byť pri tom, keď sa usmieva a sebavedomí kandidáti na budúce mediálne hviezdy menia na obyčajných smrteľníkov, teda na ľudí, ktorí sa hádajú, plačú, milujú, prípadne sa navzájom ohovávajú. Ukazuje sa, že najlukratívnejším tovarom dnešnej mediálnej kultúry sa stáva tá zóna medziľudskej komunikácie, v ktorej hranice reality a fikcie jemne splývajú v atmosfére napätia medzi „vysokým“ a „nízkym“, medzi priestorom slávy a moci na jednej strane a priestorom potupy a bezmocnosti na strane druhej (a to aj pri relativizácii etickej stránky mediálnej komunikácie, čo treba v súvislosti s neautorizovaným prienikom do intímnej zóny komunikácie účastníkov takýchto programov pripomenúť). Kontradikcia sily a bezmocnosti pomohla na svet panoptiku málo kvalitných speváckych výkonov združených v *Hviezdnej rote* speváckej súťaže *Slovensko hľadá SuperStar*, ale aj rozloženiu súťažiacej tábore v programe *Big Brother – Súboj*, v ktorom jedna skupina má plniť súťažné úlohy v menej výhodných životných podmienkach než druhá. Domnievam sa, že ďalším faktorom narastania emocionality v reality show je skutočnosť, že v „hrách na realitu“ je, slovami D. Chandlera, atraktívnejšia paradigmatická dimenzia textu než syntagmatická⁸ – podobne ako v telenovele či soap opere je príbeh v úzadí, dominantným sa stáva kontúrovanie postáv a vytváranie siete vzťahov medzi nimi. V niektorých reality show je toto paradigmaticky predstavované emocionálne napätie rozdelené medzi účastníkov programu (a tak v programe *Slovensko hľadá Superstar* vzniká popri speváckej elite už spomínaná *Hviezdna rota*), v iných sa kumuluje (v súťažnej reality show *Dievča za milión*, v programe *Domáca horúčka* a najviac asi v kontroverznej reality show TV Markíza *Mojsejovci*).

Z programov reality show sa na prvý pohľad nemožno dozvedieť „nič nové“, saturujú len emocionálne potreby príjemcu a tvoria databanky pre jeho prosociálne orientované roz-

6 McLUHAN, M.: Jak rozumět médiím. Extenze člověka. 1. vyd. Praha, Odeon 1991. 340 s.

7 Pod lampou. STV 2, 6. januára 2005.

8 CHANDLER, D.: The TV Soap Opera Genre and its Viewers.

<http://www.aber.ac.uk/Media/Functions.htm>

hovory v priebehu ďalšieho dňa. Pravda, takáto jednostrannosť „energeticky presýtenej emocionality“ v programoch reality show mnohých dráždi a môže aj poburovať – nielen zobrazovaním takých okamihov behu ľudského života, ktoré sú podľa meradiel kultúry na verejné zobrazovanie nevhodné, ale najmä neochotou určiť hranice intenzity takého zobrazovania – čo stačí pre pripútanie pozornosti dnes, nebude stačiť zajtra.⁹ V súvislosti so šírením emocionálnych parametrov intímneho života ako mediálnej komodity by som chcel ešte pripomenúť, že zobrazovanie takýchto foriem ľudského správania sa stáva vecou verejnosti nielen vďaka programom reality show: novou podobou premeny ozajstnej reality na realitu medializovanú je napríklad aj jedna zo služieb propagovaných mobilnými operátormi – za poplatok sa môže používateľ mobilnej siete stať súčasťou komunity, v ktorej sa budú jednotliví účastníci navzájom sledovať, resp. sa stať v tomto procese pozorovania „neviditeľným“.

Údaje o sledovanosti reality show sú nepochybné signálom zmeny, a to nielen pre programové oddelenia elektronických médií. Premena sa týka predovšetkým podôb manifestovania životných hodnôt väčšiny mediálneho publika. To dalo v uplynulom roku jasne najavo, že reality show v programovej ponuke elektronických médií chce mať.¹⁰ Tvár programu moderných elektronických médií sa tak dramaticky menila naposledy pred viac než polstoročím, keď v programovej ponuke sa objavil rozhlasový, resp. televízny seriál.

„Hry na skutočnosť“ dokázali, ako vidno z píplmetrov, presvedčiť diváka o výhodách pravidelného vstupovania do priestoru mediálne širšej zábavy – a to aj rozhodovaním o tom, kto v súboji obstojí a kto nie – podobne ako pri gladiátorských zápasoch v starovekom Ríme. Preexponovaná emocionalita programov reality show nie je pre modernú kultúru novou komunikačnou situáciou: pripomenúť možno aj programy na stredovekom námestí, keď zhromaždený dav sledoval nielen cirkusové vystúpenia mužov s dvoma hlavami či žien s býčím chvostom, ale aj verejné bičovanie neverných manželiek či popravu chytaných zločincov. Protikladnosť medzi vysokým a nízkym, o ktorej som už v tomto diskusnom príspevku hovoril a ktorá je taká frekventovaná pri budovaní tvarových foriem kamevalu, tvorí v reality show jednu zo základných štruktúrnych dominánt: optikou prepojenia krásy a škaredosti, pátosu a všednosti divák akceptuje napríklad situáciu, keď víťaz reality show oslavuje svoju výhru na tak málo dôstojnom mieste, akým je toaleta. V pitoresknom kamevalovom panoptiku vystupujú na pódium reality show aj dnes veľkí Manipulátori a ešte väčší Zmanipulovaní a v mene spoločne prežívanej feérie vytvárajú nových antihrdinov: v programe *Slovensko hľadá SuperStar* sa veľkému úspechu dodnes tešia účastníci už spomínanej *Hviezdznej roty*, ktorí vo svetle mediálnych reflektorov oslnili svojou „Jahkštosťou bytia“ – Jožo Suchý alias Džiga-džiga či Roman zvaný Macko Uško. Práve takí vo svojich performatívne ladených pätnástich minútach kamevalovej slávy rezignovali na vážnosť si-

9 O pružnej rekognoskácii takýchto hraníc hovoril jeden z moderátorov českej mutácie reality show *VyVolení*, keď prvú nočnú reláciu druhej série začal konštatovaním, že hľadanie odpovede na otázku, kto z obyvateľov Vily sa pred kamerami prvý obnaží, už v tomto čase stráca zmysel. Hranice dovoleného sa posunuli ďalej – pre oko diváka sledujúceho druhú sériu *VyVoleních* už nahota nie je unikátnou, ale rutinnou rekvizitou tohto mediálneho predstavenia.

10 Pri analýze výsledkov sledovanosti televíznych programov sa dá povedať, že rok 2005 bol pre slovenské (ale aj české) elektronické médiá rokom reality show. Finále slovenskej reality show *VyVolení* 25. 12. 2005 sledovalo 787 000 divákov, čo predstavovalo v ratingoch 17,2 % sledovanosť TV programov. Veľmi vysokú sledovanosť mali aj prvé kóla reality show *Big Brother – Súboj* – 18. 9. 2005 sledovalo túto reláciu 847 tisíc divákov. V roku 2006 záujem o tento druh programov zákonite zoslabol, ale stále je veľmi vysoký: pravidelne vysokú sledovanosť mali finálové večery druhej série pesničkovej súťaže *Slovensko hľadá SuperStar* – 3. 2. 2006 sledovalo program takmer 950 000 divákov, čo predstavovalo 20,7 % televíznych divákov, reláciu *Nákupná boršička* sledovalo 18. 1. 2006 824 tisíc divákov a začiatok druhej série reality show *VyVolení* 9. 1. 2006 viac než pol milióna divákov.

Bližšie údaje o sledovanosti jednotlivých reality show pozri:

http://www.medialne.sk/peoplemetre_citatelnost/

tuácie, v ktorej sa ocitli a ponúkli mediálnemu publiku možnosť rýchleho emocionálneho občerstvenia. Vladkovi Dobrovodskému, víťazovi českých *VyVolených*, bolo karnevalové mediálne publikum ochotné tolerovať jeho minoritnú sexuálnu orientáciu či výrazne afektické správanie, lebo víťaz najsledovanejšej českej reality show viac než ostatní spĺňal kritériá popkultúrnej karnevalovej zábavy nového veku. Kurióznosť, exkluzivita jeho prezentácie vo Vile mu pomohla na karnevalovom pódiu viac než dobrosrdečnosť a nekonfliktnosť jeho najväčších súperov, Jindru a Katky.

Na záver tohto zamyslenia by som chcel ešte pripomenúť, že tento mediálne šírený úkaz indikuje predovšetkým zmeny v konfigurácii kultúry, ktorú spoločne prežívame. Istý „morálny nepokoj“, ktorý prináša strata hranice medzi verejným a intímnym priestorom a ktorý plodí diskusie o etických dôsledkoch pôsobenia reality show, nie je veľmi zveličený a naznačuje to, o čom nás fenomén úspechu reality show informuje najnaliehavejšie: nebadane prichádza čas, keď v hrách z „televíznej reality“ budeme nedobrovoľnými aktérmi vlastne všetci.

DAVID KOŘÍNEK¹¹

Kdo s koho

Je dostatečne známo, že televízni reality-show byly v devadesiatych letech vytvorené jako reakce na ubývající zájem diváků o tradiční žánry a formáty televizního média. Co vypadalo jako poměrně šílený počín, ovlivněný jednak několika psychologickými výzkumy na straně jedné a filmovou fikcí na straně druhé, stalo se (televízni) realitou.

Ve stejné době vrací úder jiné médium. Na internetu, který se stal masově rozšířeným, vznikají hned v sousedství virtuálních komunit nová místa zábavy. Herní průmysl proniká na nové teritorium s jasným cílem: vytvořit zde herní arény. Proč by se počítačová hra nemohla stát kolektivním sportem?

Jistě, něco jiného je televízni show a něco jiného on-lineová počítačová hra. Obojí se

však odehrává ve virtuálním prostoru, který se díky různým úrovním interakce může jevit jako velmi blízký tomu skutečnému.

Různé úrovně virtuálních realit se od sebe zásadně liší. Mezi tím, co označujeme za slabý projev virtualizace v případě interakce prostřednictvím grafické reprezentace v simulovaném prostředí (avatar) a imerzivním senzomotorickým pocitem existence ve virtuální realitě (3D brýle), je rozdíl především v interaktivní kontrole uměle vytvořeného světa. Zásadní charakteristiky VR jsou si však na všech úrovních velmi blízké. Označíme-li televízni reality show za VR slabšího typu a on-lineovou počítačovou hru za VR typu silnějšího, nalezneme hned celou řadu společných rysů.

Televízni reality-show jsou nám předkládány jako soutěž, jejímž základem je hra (boj) o přežití. Hra je i základem on-lineových světů. V obojím je však původní herní princip potlačován hrou na realitu. Divák reality-show má uvěřit, že to, co vidí na obrazovce, se skutečně stalo nebo se právě teď děje, má si najít svého hrdinu, pokusit se s ním ztotožnit a pomocí velmi omezeného počtu nástrojů s ním komunikovat. On-lineová počítačová hra nemá tradiční diváky (existuje slogan On-line gaming is not a spectator sport), funkce pozorovatele je zde ztotožněna s hráčem. Letným exkurzem do psychologie zjistíme, že při sledování reality show se divák stává voyeuem, postava show je pak v roli toho, kdo exhibuje. V případě počítačových her se tyto dva principy spojují: vedle voyeurismu probíhá ztotožnění s postavou narcistním způsobem. Hráč má potěšení z pohledu na sebe, nabízí se mu pak i možnost exhibovat. Teoretik současné vizuální kultury Andrew Darley pak tuto myšlenku upřesňuje: „Nahromadění a úsilí o moc prochází myslí jako centrální a opakující se téma v mnoha počítačových hrách a žánrech, téma, které jednoznačně dokáže zapůsobit na podvědomé struktury, tj. dětské fantazie o všemohoucnosti nebo dokonce sadistické sklony.“ A jak dodává zcela pragmaticky jeden z mých známých, který ve virtuálním prostoru on-lineového světa (World of Warcraft) tráví několik hodin týdně: „Ta moje postava je ženská, a to

11 Mgr. David Kořínek, pracovník Katedry mediálních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních studií MU v Brně. Odborně se zaměřuje na oblast digitálních médií a na problematiku on-line komunikace a virtuální reality.

prostě proto, že ženský jsou hezčí a muži se lépe oblekat. Ve hře, stejně jako v 'normálu' vypadají mnohem líp. Nechci běhat po tom krásném lese jako nějaký chlap." Takovoto hry přímo vybízejí k exhibici. V případě reality-show Vyvolení může divák uvažovat, že by chtěl být jako Kykolka, ve World of Warcraft je lesním elfem.

Porovnejme mezi sebou principy a charakteristické rysy reality-show typu Big Brother s perzistentní on-line hrou World of Warcraft. Jako vodítko nám poslouží terminologie vlastní počítačovým hrám.

Postava

V reality-show reprezentuje hráče jeho mediální obraz, v podstatě se stává amatérským hercem. V počítačové hře je to avatar, data, kterým určuje hráč před monitorem, jak budou vypadat a jaké budou mít charakterové vlastnosti.

Prostor

V obou případech je přesně vytvořený svět, který má jasně definované hranice. Za nimi se nachází realita (skutečno), která je jak pro obyvatele vily, tak pro avatary tabu. Je to svět mimo hru. V reality-show jsou dodržovány fyzikální zákony o poznání přesněji, funguje zde např. gravitace. On-line prostředí z fyzikálních zákonů sice přímo vychází, ke zvýšení atraktivit jsou však tyto zákony záměrně porušovány.

Úkoly

V obou případech nutnost, pouhé přebývání v hracím prostoru je omezující, nevytváří dějové zvraty. Je tedy nutné obyvatele vily a hráčovu grafickou reprezentaci neustále úkolovat: vyčistit bazén (Big Brother) nebo zabít draka (World of Warcraft). V případě reality-show se po splnění úkolu krátkodobě promění vztahy mezi aktéry, popř. se odhalí některé charakterové rysy. V on-line hře dojde k získání důležitých vlastností. Hráč reality-show úkoly plnit nemusí, hráč/avatar ano, hra by ztratila smysl.

Vztahy

V on-line prostředí jde o svět velmi blízký tomu reálnému, najít zpřízněnou duši stojí

mnohem více úsilí. Zabít draka je přece jenom náročnější než vyčistit bazén. Zážitky jsou velmi intenzivní. Abych ocitoval kolegu hráče: „Kdo je podvodník v realu, ten nemá ve hře šanci, pozná ho hned. Charakterové rysy jsou viditelnější.“ Obyvatelé vilek reality-show lžou mnohem více.

Textury/Skiny

Zásadní rozdíl mezi oběma druhy VR: V on-line hrách si hráč obléká svoji grafickou reprezentaci sám a věnuje tomu značné úsilí, je mnohem individuálnější, chová se svobodněji a mnohem méně podléhá módě. Účastník reality-show je částečně nucen stát se reklamní figurínou.

Tento poslední příklad považujeme za mírně úsměvný.

Počítačové hry jsou dnes považovány za masovou zábavu 21. století. Ve srovnání s formátem reality-show, který můžeme považovat za jednu z posledních obran televize proti úbytku mladého publika, se jeví jako médium bližší „skutečnému“ světu a hlavně svobodnější.

MIROSLAV ZELINSKÝ¹²

Mediální hvězdy a mediální oběti (prolegomena k možným úvahám)

Syndrom oběti médií (das Medienopfer-syndrom – MOS) je termín, který používá švýcarský psychiatr Mario Gmür a míní jím vyrocené psychické stavy lidí, kteří např. postižení domácím násilím jsou nuceni při všem psychickém strádání čelit ještě atakům mediálních kampaní, které seznamují senzacechtivé publikum s jejich případy. Důsledkem je ještě silnější pocit vlastní viny a prohlubující se špatný psychický stav oběti (nikoliv v onom mediálním smyslu).

Při pohledu na nejrůznější typy reality show (RS) se téma mediální oběti (ale také je-

12 PhDr. Miroslav Zelinský, CSc., pracovník Fakulty multimediálních komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, zaměřuje se na oblast masové komunikace, působí jako literární historik, rozhlasový redaktor a režisér.

zelinsky@fmk.utb.cz

jího protipólu – mediální hvězdy) dostane vždy, dříve či později, do centra pozornosti pozorovatele / diváka, byť nikoliv nutně v přísne medicínském slova smyslu.

Protiklad mediální hvězdy a mediální oběti je ovšem do značné míry umělý, ve smyslu obecné lidské tendence chápat se projevů okolního světa v systému opozic, které nám (alespoň zdánlivě) umožňují tento svět ne-li přímo pochopit, tak alespoň pojmenovat nebo přiřadit k něčemu, co je nám známo důvěrněji a čemu více rozumíme (jde o jakousi před-příběhovou fázi porozumění jevům světa). Prostou analogií pak dojdeme i k pochopení zadaného úkolu.

V jaké recipientské pozici se ocitá divák RS? Při jisté (alespoň základní) míře reflexe medializovanosti, zprostředkovanosti, umělosti, hranosti, režisérství se může oběma zúčastněným stranám jediné mince ona každodenní mediální anexe vyhnout – nestane se ani obětí, ani hvězdou, ale kritickým divákem, který rozumí svému místu a své roli před obrazovkou. V opačném případě se dostává do pozice hvězdné oběti nebo obětované hvězdy, ale ještě spíše do role některého z mnoha slabších derivátů tohoto nepřesně formulovaného vztahu na škále mezi nastíněnými emocionálním póly. Náš divák se tak ocitá v těžko rozlišitelném, takřka nestrukturovaném prostoru postupujících se negativních i pozitivních emocí jak na straně příjemce, tak na straně akterů. Jinými slovy: jako oběti lze samozřejmě identifikovat všechny zúčastněné v RS (a to i na straně těch, kteří povahu jejich vyjevování řídí – moderátoři, dramaturgové, režiséři). Mimochodem, v našem jazykovém okruhu pravděpodobně poprvé zpracovala toto téma slovenská prozaička Daniela Kapitáňová v úspěšné detektivní novele *Ať to zůstane v rodině* (Bratislava 2005). Jako oběti ale můžeme také potkat pravidelné diváky televizních RS, jednak pro míru negativních i pozitivních emocí, kterými se identifikují nebo konfrontují s účinkujícími, jednak pro ochotu přenášet svět RS do sféry veřejného života, do zaměňování apod. (rozhovory o tom, co se ve stalo ve Vile, castingy, sledovanost manipulativního pořadu *Výměna manželek*, vliv značek potravin a nápojů, oděvů atd.).

Dalším faktorem, který reálnost – nereálnost našeho vnímání RS ovlivňuje (velmi zře-

telně to je např. v případě *Vyvolených*) je komiksová povaha celého představeného světa: barevnost prostředí, „charaktery“ postav, sekvencnost scén (dělení do pomyslných oken předěly s jinglem „Lepší zůstanou“). Na pseudoreálný svět je naraženo kopyto komiksového žánru, který zdánlivě plasticky, ale ve skutečnosti barvotiskově představuje zdánlivě dramatické, ale ve skutečnosti simulakrické „scény ze skutečného života“. Tvůrcům RS se daří naplňovat aristotelskou maximu jednoty místa, času a děje, ale zásadně rozbíjejí klasickou strukturu zprostředkování: potlačení expozice, hypertrofie kolizních a peripetijních momentů, statičnost katastrofy a absence katarze. Tato situace se nemůže neodrazit v recepčním procesu. Vzniká iluze blízkosti protagonistů, kteří vstupují do našich domovů, stávají se součástími statických domácností, přicházejí v pravidelném a očekávaném čase, vyvolávají emoce. Jejich ontologický statut je ovšem primárně virtuální, charaktery (díky střihu a režii) konstruované a manipulované, divácké angažmá bez osobnostního rizika a ručení.

V souvislosti s nastíněnou opozicí mediální oběti a mediální hvězdy je možné přidat ještě jeden „komunikační statut“, a to rukojmí. Protagonisté jsou rukojmími televizní dramaturgie a celého štábu, zaměstnanci televizí jsou rukojmími sponzorů, diváci pak rukojmími majitelů vysílacích práv. Jedinou možností svobodné volby je absolutní neúčast na celém projektu.

VLASTA HOCHLOVÁ¹³

Reality show a ich recepcia na Slovensku

Koncom roka 2005 zverejnili v médiách výsledky paneurópskeho TV prieskumu UPC, uskutočneného v 14 európskych krajinách, vrátane Slovenskej republiky. Išlo o prieskum správania televíznych divákov na vzorke viac ako 6 tisíc respondentov metódou *face to face*, pričom boli dodržané pravidlá reprezentatívnosti. Okrem iného z neho vyplynulo, že televízne reality show sa stretli so záujmom až 54 percent slovenských divákov, avšak len 34 percent ich údajne aj skutočne a pravidelne sledovalo.

Reality show majú vyššiu úspešnosť jednoznačne u mladších divákov, naopak starší diváci predstavujú z hľadiska sledovanosti výraznú menšinu (19 percent). Väčšina slovenských divákov sa však vyjadrila k tomuto programovému typu kriticky (od neakceptovateľnosti až po mierne etické výhrady). Len 13 percent slovenskej diváckej obce ho akceptovalo po všetkých stránkach, považujúc televízne prostredie za slobodné, a preto vhodné pre akýkoľvek druh televíznej zábavy.

Oproti českej televíznej scéne slovenské médiá začali s produkciou televízneho fenoménu reality show s miernym časovým sklzom, a preto je tu oprávnený predpoklad, že tento program, často globálne identický (experimenty *Big Brother*, *VyVolení*, spevácka súťaž *SuperStar* atď.), videli naši diváci na dostupných českých kanáloch už v predstihu, čo sa potom mohlo prejavíť v nižšej „domácej“ sledovanosti.

Domnievame sa, že pri uvažovaní o médiami a odborníkmi často pertraktovanej nízkej kultúrnej a etickej hodnote reality show často dochádza k nevhodnému zjednodušovaniu a unifikácii, pretože pod pojmom reality show sa skrýva typovo veľmi rozmanité a široké spektrum projektov, a to nielen televíznych, ale aj rozhlasových a internetových, pričom niektoré z nich vykazujú vysokú kultúru aj kultúrnosť aktérov a nemožno im vyčítať ani absenciu mravnosti. Vhodným príkladom je pôvodný projekt Slovenského rozhlasu – reality show *Piatky pre matky* na okruhu Rádio Slovensko, v rámci ktorého dlhodobो vysielali príbeh tehotenstva dvoch známych osobností, mapujúc prípravu na pôrod, pôrod v priamom prenose aj prvé mesiace života dojčiat. Táto rozhlasová reality show mala výrazne pozitívne poslanstvo. Prinášala emócie mamičiek, ich manželov, starých rodičov, autentické výpovede o radoch, starostiach a rodičovskom šťastí, vyjadrenia lekárov a i. Možno hovoriť aj o výchovnom a edukatívnom význame relácie. Iné reality show zo slovenského komerčného televízneho

prostredia zas – naopak a jednoznačne – prezentovali prvky a stereotypy patriace do tzv. nižšej kultúry, avšak divácky osvedčené a komerčne úspešné.

Ak chceme mapovať postoje slovenského diváka alebo dokonca širšej verejnosti k reality show, či vôbec k ľahkej a tzv. „poklesnutej“ televíznej zábave (napr. telenovely), musíme si pripomenúť fakt, že Slovensko je krajinou, kde sa väčšina obyvateľstva hlási ku katolíckej viere a v tejto súvislosti k pestovaniu mravnosti a istež duchovnej čistoty. Predpokladali by sme, že to má vplyv aj na recipientské (vo vzťahu ku všetkým médiám, ich reláciám a typom programov) a celkovo kritické postoje k mediálnym produktom. Programy „s nižšou kultúrou“ však paradoxne vykazujú na Slovensku vysokú sledovanosť. Na jednej strane je tu fenomén sledovanosti ako ukazovateľ diváckeho záujmu a na druhej strane vzťah diváka k sledovanému programu, často charakterizovaný výrokom: „Pozerám sa, ale nepáči sa mi to.“ (Úsmevné je, že aj mnohí masmediálni odborníci hovoria: „Pozerám, ale iba zo štydijných dôvodov,“ hoci po istom čase sledovania ich určité televízny produkt zaujme rovnako, ako každého bežného diváka.)

Po divácky aj odborne kontroverzných komunikátoch – televíznych reality show – obvykle silnejú kritické ohlasy, prerastajúce až do prejavov pobúrenia značnej časti verejnosti. Deje sa tak pod vplyvom iných médií, najčastejšie tlače, ktorá podrobuje kritike dramaturgiu a komerčnú produkciu audiovizuálnych médií a prináša posudky a názory odborníkov a mediálne známych osobností. Avšak niekedy – a menej nápadne – sa tak deje aj pod vplyvom katolíckych kňazov, ktorí odrádzajú ľudí od sledovania takýchto programových typov, upozorňujúc na kultúrne a morálne riziká a dávajúc to do súvisu s vierou (v zmysle „človek sa zodpovedá Bohu“). Proti tomu by sa v zásade ani nedalo nič namietať, veď každý má právo na verejné vyjadrenie názoru, ak by sa toto pôsobenie na veriacich (divákoch) nespája-

13 PhDr. Vlasta Hocheľová pracuje jako odborná asistentka na Katedre žurnalistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Odborné se orientuje na periodický tisk, metodiku práce v tisku, zpravodajství a etické a psychologické aspekty v masové komunikaci. Vedle odborných statí ve sbornících a odborných časopisech publikuje básně, povídky a pohádky. Je autorka Slovníku novinářské teorie a praxe (2001).

vhocheľova@ff.ukf.sk

lo súčasne s maskovanou podporou rôznych predsudkov – voči homosexualite, samotnej sexualite, ženskej problematike a sexuálnej emancipácii (tradičné postavenie ženy v rodine, slobodné rozhodovanie ženy verzus interrupcia ponímaná ako vražda), feminizmu atď. Mnohé tieto otázky sa účelovo spájajú s kritikou liberálnosti spoločnosti (ako prehnanej) a demokracie (ako prílišnej).

V súvislosti s predsudkami slovenskej spoločnosti nemožno uprieť pozitívny význam niektorých televíznych reality show (napr. *Big Brother* na Markíze), kde obyčajní ľudia – v tomto prípade homosexuáli – sa nebáli otvorene hovoriť o svojej sexuálnej orientácii, spôsobe života a láske. Verejne sa prezentovali ako sympatické osobnosti, vstupujúce cez obrazovku do súkromia našich „obyvčákových“ predstáv aj do nášho svedomia. Poukázali na svoje nelahké postavenie v slovenskej spoločnosti. (Prekvapením bolo, že práve jeden z nich vyhral súťaž.)

Táto reality show významne prispela k dlhotrvajúcemu procesu búrania predsudkov a možno i k zmene postoja časti verejnosti k homosexualite. Zreálnila a „zušľachtila“ predstavu ľudí o minorite, ktorej „príslušníci“ už tradične, ako je známe, odchádzajú hlavne z menších miest a z vidieka do zahraničia, najčastejšie do Českej republiky (konkrétne do Prahy), aby sa vyslobodili z neprajného a moralizátorského prostredia, kde sa homosexualita považuje stále za liečiteľnú chorobu alebo ešte horšie – za nemravnosť, sídliaču v samotnej podstate človeka. Ak nič iné, tak práve tento aspekt *Big Brother* v slovenskej komerčnej verzii možno hodnotiť ako verejne prospešný. V tomto zmysle možno hovoriť o reality show aj ako o sociálno-kultúrnom fenoméne, ktorý má moc meniť spoločnosť.

JOSEF MAŇÁK¹⁴

Funkce a moc výchovy

Osvobodili sme se z komunistického ráje, v němž veškerý život usměrňoval nejvyšší kormidelník a podle jehož směrnic člověka po dobrém nebo po zlém řídili inženýři lidských

duší, a stali jsme se součástí vyspělé civilizace globálního světa, který považuje za priority svobodu, demokracii, soukromý majetek aj. Protože se však tyto hodnoty různě chápou, uplatňují se v praxi odlišným způsobem, a to na základě vládnoucí ideologie, tradic, dominantních osobností apod. Někdy vystupují do popředí rozpory a problémy a hovoří se o krizi společnosti. Dřívější regulativy soužití, jako např. náboženství, morálka, tradice aj., přestávají mít univerzální platnost, neboť všechny hodnoty se relativizují, vše, co není výslovně zakázáno, je dovoleno (anything goes). Čas od času něco i tyto liberální hranice překročí a vyvolá údiv, překvapení a u části veřejnosti i pohoršení. To jsou případy politických skandálů, nepotrestaných defraudací a v poslední době též šokující pořady televize.

Z pohledu pedagoga se v této souvislosti dnes stává vysoce aktuální prastará otázka, totiž do jaké míry může výchova ovlivnit vývoj člověka, orientovat ho žádoucím směrem a celkově ho kultivovat a humanizovat. Odpověď není ani jednoduchá, ani jednoznačná, neboť výchova představuje jen jednu stranu pomyslného trojúhelníka vlivů, tj. dispozic, prostředí a výchovy, které se dialekticky vzájemně podmiňují. Nejnovější výzkumné závěry prokazují, že asi 50 % chování tvoří biologický základ a že prostředí a výchově je vyhrazeno přibližně též 50 % prostoru pro utváření jednání. Je to poměrně velká šance výchovy pro ovlivňování osudu člověka, ale musí se též počítat s formativní silou prostředí, které nelze snadno podřídit výchovným záměrům. K účinným výchovným prostředkům patří také výrazné příklady a jejich živelné působení i záměrné využívání.

Připomeňme, že napodobování vzorů chování doprovází člověka od začátků jeho humanizace a že i dnes se výrazně uplatňuje v různých oblastech života (móda, rituály, tradice aj.). Nápodoba už sice není rozhodující pro existenci lidského rodu, nicméně spoluutváří společenské klima, z něhož vyrůstají vzorce chování pro mladou generaci. Je ještě v paměti veřejná diskuse o vlivu televize na mládež, v níž ani výzkumné doložené argumenty nepřesvědčily mnohé „liberály“ o vlivu negativ-

14 Prof. PhDr. Josef Maňák, CSc., vedoucí Centra pedagogického výzkumu na Pedagogické fakultě MÚ v Brně, je autorem mj. publikace *Nárys didaktiky* (2003).

ních příkladů, a sledujeme další vyhocení této problematiky v nedávném vysílání komerčních televizí. I některé „učené hlavy“ a nejvyšší představitelé společnosti shledávají zajímavým moderní souboje o bezpracný zisk, ponižující aktéry těchto her, příznačně nazvaných „VyVolení“ a „Velký bratr“. Zdá se, že jde o tanec na potápěčím se Titanicu, demonstrující tzv. „éru prázdnoty“ a vrcholný individualismus. Dokonce se neozývají ani bojovníci za velké ideály lidstva a tyto „drobné“ anomálie společenské patologie přehlížejí.

Tato jakási schizofrenie je u nás určitým důsledkem špatně pojaté svobody a demokracie, ale viděno z širšího pohledu jde o celosvětový trend, který nemá kořeny u nás. Z pedagogického hlediska, má-li se jedinec, skupina, lidstvo nejen udržet na vysoké civilizační úrovni, ale má-li dosahovat stále vyššího stupně svého rozvoje, je nezbytné přijmout a zachovávat určitý řád, který všichni respektují. Je proto nutno oželeť absolutní svobodu a podřídit některé své potřeby a zájmy cílům společenství, přijatému morálnímu kodexu, jehož platnost je dána výhodami, z nichž mají prospěch všichni. To je i základna výchovného působení: rozvíjet a odporovat všechno to, co je z této, třeba i vzdálené perspektivy člověku prospěšné.

Soustředíme-li se na zmíněné televizní pořady, vyvstává před námi několik otazníků, ba vykřičníků:

1. Bez zásadní kritiky a hlubší reflexe se toleruje a šíří (nebo i obdivuje) hrubé chování, neslušné vyjadřování, drsná zábava.
2. Bez zábran se předvádí nevázaná sexuální exhibice.
3. Zcela chybějí kulturní aktivity, např. četba, hra na hudební nástroje, zpěv, šachy apod.
4. Vůbec se nemluví o práci, ať tělesné, nebo duševní.
5. Soutěž o vysoké částky nemá žádná pravidla, rozhodování diváků je pravděpodobně zmanipulováno.
6. Obdobně zvrácené a nekulturní chování se ovšem vyskytovalo i v dřívějších dobách, ale nebylo tak masovým a globálním jevem, kromě toho existovaly rozmanité korektivity a zábrany. Současná exploze bruta-

lity a neúcty k člověku je zásluhou televize. Jde o nový fenomén!

Při analýze a posuzování z pedagogického hlediska nejde o moralizování nebo zakazování, protože by šlo o marné a naivní počínání, neboť v těchto jevech jde o pohyb a vývoj celé lidské společnosti směrem od blahobytu k novému, hedonickému životnímu stylu, v němž se dominantním rysem stává zábava, byť mnohdy i zvrácená. Jaká je v této situaci funkce a moc pedagogiky a výchovy? Pedagogika už ze své podstaty musí tuto realitu reflektovat, neboť jejím posláním není jen edukační jevy registrovat, popisovat, klasifikovat, resp. interpretovat, ale též hledat cesty, jak člověku pomáhat dosahovat stále vyšších cílů v zájmu udržitelnosti života. Nelze se tedy ani vyhnout návrhům, jak tyto negativní jevy překonat. Byla již zmínka o působení pozitivních příkladů a vytváření takového společenského prostředí a mikroprostředí (rodina, škola, zájmová skupina apod.), které bude podporovat progresivní vývojové tendence. V dějinách pedagogiky jsou připomínáni pedagogové, kteří to úspěšně dokázali (Makarenko, Don Bosco, Neill aj.). I dnes podobní vychovatelé existují, avšak často o nich nevíme. Také mnozí myslitelé na nezbytnost řešení těchto problémů upozorňují (např. Einstein, Rogers, Capra aj.).

Zdá se, že na obecné výstrahy, doporučení nebo příklady člověk dosud není schopen přiměřeně reagovat. Je tedy třeba hledat konkrétnější metody a opatření, na něž může naše doba slyšet, a tím potvrdit důležitou funkci a též jistotu, být omezenou moc pedagogiky. Je reálné předpokládat, že v repertoáru metod a postupů každého pedagoga by mohlo a mělo být, aby u subjektů, na které působí, formoval schopnost kritického myšlení, samostatného úsudku a rozhodování a předpoklady k tvořivé práci. S tím úzce souvisí trvalý výcvik v odolnosti vůči manipulování všeho druhu. Bude-li se takto orientovaná edukace dařit, potom v případě televize (ale i jiných médií), kdy bezmocně přihlížíme šíření pornografie, násilí, nesmyslného trávení volného času apod., bude opravdu stačit prst, kterým toto škodlivé působení vypneme.

Z jiného soudku**Verše – MARTIN KLZO****Slunečnice**

je v černém poli
 žlutá nit
 a sotva vzít
 co nehledá se
 zamyká umíráčku tišší
 slunečnic zlatočernou skrýši
 kde sebe lámou v pase
 kde nit je k přetržení tenká

cink umíráček
 cink živořena
 Nahý Kristus vstoupí do zahrady
 valčíkovým krokem

levou rukou
 otrhá všechna zralá jablka
 pozdraví upracované vesničany
 a půjde stejnou cestou zpět

zpět

pojď a pomodli se se mnou
 vím, že to oba neumíme
 ale co kdyby přece

Hanele

kočičím hřbetem
 ráno skládá
 kde barev řada
 chléb potřebným
 opilý víno
 a pod rám podepsaný „zrada“
 nakreslit tříslu Hanelino

~ ~ ~

ospalé kávou
 v níž prsty plavou
 a cukrovaný klín
 stín něhy rozvalin
 za milování
 za chvíli dravou
 za stesk co v dlani
 se skrývá Hanelin
 ~ ~ ~
 vyžehlit ubrus
 rozlít kávu
 do dlaní skoro vlastní hlavu
 tvář do dívčího složit klína
 pak tiše spát
 že napořád
 že rukama se hlava stíná
 kulatá, teplá... Hanelina

Nekokrhání

stráž bažantí obchází ráno
 a skoro říci nevidáno
 a skoro slyšet odpověď
 že stokrát ne
 poprvé ano
 že právě teď

úhorem kráčí
 sotva nazí
 a skoro říct že něco schází
 stěží k pláči
 tváře stačí
 polibky – nejčistší vrazi

Kúrky

zem omazaná bílým medem
a přece dýchá
kde lžíce ticha
kde sládne stesk
snad pro potlesk
snad pro klíčení naskrz plédem
chléb jarní lámou do kalicha

kolik je hvězd
se nesmí odpočítat
to jen Bůh zapomněl
přítlouct na nebe
výstražnou tabulku
rukou ještě teplou od Evy

Bez odpovědi

útkroky stranou
i nepopsanou
chuť předpojatá
pro adresáta
„skoro svatá“
hra na číhanou

Kristova

sama vchází
v kuchyni z lina střepy sbírá
krajina v ústech, hlína sirá
v podpaží meč
a v pěsti ránu

pomodli se za krev v té dlani
a šťastný buď za vzpomínání
žes' potkal svatou, skoro pannu
že oči jsou
v nich slepá víra
~ ~ ~
špatně se spí
a hůř se vstává
v posteli tiché tišší zpráva

mlčením povlečeno
na nočním stolku kousnuto do jablka

kde ráno nocí puklé v půli
kde vůně, co se krátce tulí

buď zdrav, milý,
Ty, milá, zdráva
že Tvé je, není políbení
~ ~ ~

půl roku, déle podíváno
na čtyři kroky mlčí ANO
křehko je kolem, střepů není
a vzduchem, ústy – nemodlení

jen to mlaskne

je ticho zas v bezdětných polích
zas jaro opírá se do skel
nafialovělými řadry

jak loni zas se zalže snáz
pod jazyk jar... (ne!) zimostráz

do líček nach
slabinám okru hrstka
a v srdci námořnickou tmou

přístavní maják, stářím slepý
kde na palubě nahé střepy

Potmě

noc slehá krajíně mezi stehna
je skomíravo
někdo pod peřinou
ti dal studenou ruku do klína

za oknem se narychlo
ale vřele zadělává na ráno
a jediné na co myslíš
je jak si přikrýt nohy studem
aby nezáblo

In memoriam

Za profesorem MUDr. Ferdinandem Přecechtělem, DrSc.

Bývalý přednosta Mikrobiologického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity a Fakultní nemocnice U Sv. Anny v Brně prof. MUDr. Ferdinand Přecechtěl, DrSc., se narodil 3. 9. 1926 v Ostravě v rodině strojního zámečnicka. Po maturitě pracoval rok jako laborant u doc. Škovránka na ostravské transfúzní stanici a tam se poprvé setkal s mikrobiologickou problematikou. Jako student na brněnské lékařské fakultě se stal v r. 1951 demonstrátorem, v říjnu 1952 pomocnou vědeckou silou a 1. 1. následujícího roku zastupujícím asistentem Mikrobiologického ústavu prof. Tomáška. Po promoci 8. 3. 1955 byl jmenován odborným asistentem. V r. 1963 obhájil kandidátskou práci týkající se laboratorního průkazu stafylokokových infekcí. Habilitoval se v roce 1970 na tématu stafylokokových toxinů. Dne 1. 3. 1971 byl jmenován vedoucím Ústavu mikrobiologie a imunologie lékařské fakulty a přednostou mikrobiologického oddělení fakultní nemocnice. V r. 1973 absolvoval stáž na Statens Seruminstiut v Kodani. V r. 1982 obhájil doktorskou disertační práci a následujícího roku byl jmenován profesorem lékařské mikrobiologie. V r. 1990 odešel do důchodu.

Prof. Přecechtěl je znám především jako autor řady učebních textů z lékařské mikrobiologie. V r. 1964 samostatně zpracoval Lékařskou mikrobiologii pro studující stomatology. Ve všech dalších vydáních brněnských učebních textů se podílel zejména na kapitolách ze speciální bakteriologie. V roce 1975 spolupracoval s doc. Johnem na celostátních skriptech pro studující stomatology. Pod jeho redakcí se nám v Brně r. 1978 podařilo soustředit všechny díly skript z lékařské mikrobiologie do jediné příručky nazvané prostě Lékařská mikrobiologie. Na světě se tak ocitlo první vydání později v celé republice známých a oblíbených Přecechtělových skript, stále opravovaných a dotiskovaných, která se oficiálně užívala i v Hradci Králové a v Olomouci a která si kupovali medicí z celého tehdejšího Českoslo-

venska. Poslední přepracované vydání těchto skript vyšlo v r. 1995.

Jak vyplývá ze zažloutlých kopií starých posudků, na prof. Přecechtělovi oceňovali nadřizení, totiž prof. Tomášek a doc. Jandásek, především jeho pracovitost, pedagogický talent a rozsáhlé praktické znalosti oboru. Ceníl si ho i prof. Martinec z přírodovědecké fakulty. Já jsem ho poznal ještě jako student před 45 lety. V zimním semestru školního roku 1961/62 se nás na Mikrobiologickém ústavu sešlo asi osm zájemců o tzv. studentskou vědeckou činnost. Asistent Jandásek, předpokládaný nástupce prof. Tomáška, dostal nápad jednou týdně pro nás pořádat mimořádné semináře o novinkách v lékařské mikrobiologii. Jeden z prvních seminářů vedl as. Přecechtěl. Využil své němčiny a francouzštiny, citoval cizí literaturu a já si řekl: Ten Přecechtěl je tu na stafylokoky. Byla to pravda, ale ne celá. Další semestr jsem pomáhal připravovat praktická cvičení. A salmonela ne a ne růst na Wilsonově-Blairově půdě v typických černých koloniích obklopených zrcadlovým leskem. Nachomýtl se k tomu as. Přecechtěl a poradil: „Laboratorní kmen salmonely ti jen tak na Wilsonovi nikdy špihl neudělá, musíš ho rozmíchat v trošce šajsu z rektály.“ Měl pravdu a já si řekl: Tak Přecechtěl je tu přes celou bakteriologii. Zase chyba. Za čas, kdy už ze mne Jandásek začal vychovávat virologa, ozval se kolega Rosta Velecký z bratrského ústavu epidemiologie a chtěl stanovit toxicitu Persterilu na tkáňové kultuře. Nešlo to a nešlo. Až se v la-

boratoři zastavil Přecechtěl a doporučil, abych z tkáňové kultury řádně opral zbytek séra z růstového média. Tehdy jsem si řekl s konečnou platností: Přecechtěl se vyzná v celé mikrobiologii.

Mohu pokračovat? Tak naposledy. Po letech jsem jako čerstvý vedoucí serologické laboratoře špatně naplánoval dodávky streptolysinu O – místo kýženého počtu balení přišel jen tentýž počet ampulek, zkrátka streptolysinu bylo desetkrát méně. V oné době státně řízeného hospodářství nebylo možno přinutit výrobce, aby dodal víc, než se naplánovalo. Rozhodl jsem se tedy vyrobit si streptolysin sám. Nechal jsem navařit pár litrů bujonu, naočkoval produkčním kmenem streptokoka, ale titr streptolysinu byl pranepatrný. Tak znovu. Zase nic. Vyzkoušely se všechny bujonové základy, co na ústavu byly – od renomovaných firem Difco, Oxoid, Merck –, ale výsledný produkt byl stále nepoužitelný. Musel přijít doc. Přecechtěl a navrhnout uvařit bujon přímo z telecího masa. Streptolysin z tohoto bujonu měl mnohatisícový titer a osolené zbytky

telecího požitě proti všem předpisům na varné půd mi chutnaly jako vrcholná lahůdka.

Začala normalizace. Doc. Přecechtěl byl jmenován vedoucím ústavu. Pamatuji si na jednu cestu s kolegy Burgetovou do Prahy. Litovali jsme doc. Jandáska, že byl přinucen odejít z fakulty na krajskou hygienu, ale shodli jsme se, že po organizační stránce by ho mohl Přecechtěl předčít. Jenže docent a později profesor Přecechtěl se stal proděkanem fakulty. Ač trávil celé soboty a neděle na ústavu, na mikroby a mikrobiologii se mu začalo nedostávat času. Naštěstí nám jako dobrý organizátor včas rozdělil úkoly, takže fakultní i zdravotnický mikrobiologický ústav mohly celkem bez problémů fungovat dál. Přiznám se, že před léty jsem nechápal, proč šéf tráví soboty a neděle na ústavu. Teď tomu rozumím. A lituji, že víkend má jen 48 hodin.

V důchodu to profesor Přecechtěl neměl snadné. Zdravotní potíže mu stále více znemožňovaly běžný pohyb. Po dlouhé nemoci se jeho životní pouť uzavřela 21. května 2006.

M. VOTAVA

Za Zdeňkou Dvořákovou

Dne 30. května 2006 zemřela v Brně ve věku sedmdesáti osmi let Zdeňka Dvořáková (nar. 6. února 1928 v Olomouci),

kteřá v letech 1984 - 1998 působila v redakci našeho časopisu jako tajemnice. Před příchodem do redakce revue Universitas byla téměř čtvrt století sekretářkou katedry českého jazyka a literatury na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity. Její kolegové i nadřízení na ni vzpomínají jako na obětavou pracovníci, která byla vždy v dobré náladě a kdykoli byla ochotna vyhovět prosbě o pomoc. Díky své svědomitosti a dobré paměti mnohokrát zabránila administrativním opomenutím nebo chybám v rukopisu. Šlo-li o věc, kterou pokládala za důležitou, neohlížela se na pracovní dobu a nepustila psací stůl, dokud úkol nebyl splněn... Stejně svědomitá byla Zdena Dvořáková (v občanské legitimaci měla zapsáno křestní jméno Zdeňka, ale všichni jsme ji znali jako Zdenu) i jako matka dvou dnes už dávno do-

spělých dětí. V mládí byla také sportovně činná, hrávala závodně stolní tenis a cvičila v Sokole.

Převážnou část své profesní dráhy strávila Zdena Dvořáková ještě v „předpočítačové“ době, kdy úřední dopisy i rukopisy, které šly do tisku, musely být přepisovány na psacím stroji. Ve druhé polovině šedesátých let, kdy bohemisté z Pedagogické fakulty připravovali slovníkovou příručku Česká literatura 1918 - 1945, přepsala Zdena Dvořáková na stroji celý rukopis knížky, a to po pracovní době. Hesla, která se připravovala, musela psát dokonce několikrát. Kniha o 515 stránkách byla vytištěna a svázána, ale po nástupu normalizace ji nakladatelství Československý spisovatel nesmělo vydat a všech 20 000 výtisků (kromě pár desítek, které se různými způsoby podařilo zachránit) bylo dáno do stoupy. Jmenovitě je Zdena Dvořáková uvedena v Opelíkově vydání Skácelových prozaických textů Třináctý černý kůň (1993). Jiří Opelík totiž v Ediční poznámce zaznamenal vydání samizdatovou bibliofilii Deset malých recenzí, vydanou v roce 1975 k padesátinám výtvarného kritika Igora Zhoře, kterou Z. Dvořáková vzorně přepsala na ruční papír.

J. R.

Významné osobnosti naší univerzity

Edward Babák a brněnská fyziologie

Před osmdesáti lety 30. května 1926 zemřel Edward Babák, profesor fyziologie a budovatel dvou brněnských vysokých škol, Masarykovy univerzity a její lékařské fakulty a Veterinární a farmaceutické univerzity. Rektoři těchto univerzit zařadili vzpomínkové odpoledne při příležitosti 80. výročí úmrtí Edwarda Babáka, kde povolání odborníci hodnotili jeho celoživotní dílo. V roce 1999 vyšla monografie autorů Pavla Braveného a Zdeňka France: Edward Babák; v ní se může čtenář seznámit s jeho životem. V širší veřejnosti je známo jeho úsilí v budování brněnského vysokého školství i jeho česky psaná příručka morfologie a fyziologie člověka *Tělověda*, vydaná v roce 1908. V této úvaze se proto pouze zamyslím nad úlohou Babáka jako zakladatele Fyziologického ústavu brněnské lékařské fakulty a nad tím, v čem můžeme najít poučení pro naši práci na tomto ústavě v současnosti.

Již od dob J. E. Purkyně, který oddělil fyziologii od anatomie a založil první fyziologický ústav na naší planetě, platí, že učitel fyziologie musí být významným vědcem a Babák tuto podmínku beze zbytku splňoval. V roce 1918, kdy se stává v Brně přednostou ústavu, je již 11 let univerzitním profesorem fyziologie a autorem padesáti sedmi publikací ve francouzských a německých časopisech takové úrovně, která odpovídá současným časopisům s impakt faktorem. V tomto seznamu jsou výsledky výzkumů prováděných na zvířatech i na pokusných osobách. Mezi jinými jsou to práce týkající se vývoje nervové soustavy u obojživelníků, vztahu mezi metamorfózou obojživelníků a vnitřní sekrecí, užití kurare jako blokátoru nervové svalového přenosu, vlivu aktivity bloudivého nervu na tepovou frekvenci v ontogenezi, vztahu mezi délkou střeva a výživou u nižších obratlovců a regulací dýchání v ontogenezi. Svými výzkumy v oblasti termoregulace, provedenými jak na pokusných zvířatech, tak u člověka, výrazně přispěl k zavedení inkubátorů do péče o nedonošené novorozence.

Edward Babák

Domnívám, že i nyní by učitel fyziologie na lékařské fakultě měl ovládat oba typy experimentálních technik, pokusy na zvířatech a na lidských subjektech, aby mohl přesvědčivě demonstrovat studentům lékařství, že medicína je experimentální přírodovědný obor, a nikoliv soubor pokynů sepsaných ve směrnících pro diagnostiku a léčbu jednotlivých onemocnění. V roce 1921 vychází rozsáhlá v německém jazyce sepsaná monografie srovnávací fyziologie, ve které je Babák autorem osmisetstránkové kapitoly o mechanice a nervovém řízení dýchání. Výzva účastnit se mezinárodní monografie přesvědčivě dokumentuje jeho mezinárodní uznání. Většina z nás, kteří jsme se stali přednosty brněnského Fyziologického ústavu po Babákově, kritérium mezinárodního uznání také splňuje. Jsem přesvědčen, že tomuto náročnému požadavku budou odpovídat i naše nástupkyně nebo nástupci na místě přednosty Fyziologického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity.

A ještě jedno poučení nám přináší seznámení s životopisem Edwarda Babáka. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století, stejně jako dnes po sto letech, platilo, že práce na teoretickém ústavu byla pro lékaře spojena s menším finančním ohodnocením než práce v klinické praxi. Tehdy jako nyní, proto jen ti z lékařů, kteří byli výrazně zaujati vědeckou prací, volili toto povolání. Edward Babák byl

habilitován v roce 1903, to mu bylo 30 let. O čtyři roky později byl jmenován profesorem. Myslím si, že bychom neměli odkládat udělování vědeckých a pedagogických hodností ani dnes. Nebezpečí, že nezískáme na teoretické ústavy kvalitní vědecké pracovníky a učitele, je v současnosti zřetelné a neměli bychom ho podceňovat, pokud chceme brát odkaz profesora Edwarda Babáka vážně.

B. FIŠER

Vzpomínka na Mihajlo Rostohara (1878-1966)

K významným, svérázným a zakladatelským osobnostem naší univerzity patří profesor Mihajlo Rostohar. Narodil se 3. 7. 1878 v Brežích v Slovinsku, své vlasti zůstal celý život věrný, znovu se tam vracel a po bohatém životě v Golegu 5. 8. 1966 ve věku 88 let zemřel. V mládí byl aktivním členem vlasteneckého sdružení a byl literárně činný. Studoval od r. 1901 na univerzitě ve Vídni medicínu, přírodní vědy a psychologii, experimentální psychologii a noetiku ve Štýrském Hradci; doktorát filozofie získal ve Vídni 1906 na základě disertace *Ueber Hypothesen und ihre erkenntnistheoretische Bedeutung*. Získal stipendijní pobyt ve slavném psychologickém ústavu W. Wundta v Lipsku. Videňský prof. Jodl ho doporučil prof. T. G. Masarykovi, u něhož se Rostohar v roce 1911 habilitoval prací *Theorie hypotetického soudu*, v níž zpracoval hraniční otázky logiky a psychologie; tuto tematiku přednášel na FF UK, ale především rozvíjel experimentální metodologii. Přes nepřítelství pozitivistického filozofa a psychologa F. Krejčího si v letech 1911-12 vybuďoval z vlastních prostředků ve fyziologickém ústavu prof. F. Mareše experimentálně psychologickou laboratoř (1924 ji přemístil do Brna). V roce 1915 narukoval a ke konci 1. světové války se jako důstojník rakousko-uherské armády stal mluvčím při vyhlášení občanské neposlušnosti monarchii. Podílel se na založení univerzity v Lublani. Když pro křivě nařčení nebyl navržen za profesora, vrátil se r. 1920 do Prahy. V r. 1923 byla jeho venia docendi převedena z UK na MU v Brně, kde působil nejprve ve

fyziologickém ústavu prof. Babáka, od roku 1924 jako mimořádný profesor systematické filozofie (po O. Zichovi vedl několik let filozofický seminář), než byl roku 1931 jmenován řádným profesorem psychologie na MU. Mezitím již r. 1926 prosadil zřízení Psychologického ústavu (díky vzácnému porozumění tehdejšího rektora E. Babáka). S přerušením válečných let zde působil do roku 1948; v roce 1934-35 byl děkanem FF MU. K jeho přátelům na fakultě patřil prof. Havránek, prof. Trávníček, který mu zajišťoval korektury publikací, a pedagog prof. Uher; díky jeho varování před gestapem mohl Rostohar včas uprchnout. V Jugoslávii bojoval proti ustašovcům a Němcům, byl zajat, ale v r. 1945 se mu podařilo uprchnout ze zajateckého tábora. Vrátil se do Brna s partyzánskou čepicí a ihned pokračoval v rozsáhlém výukovém programu (obecná, strukturální, sociální, vývojová psychologie; například v roce 1947 jsme u něho zapisovali obecnou psychologii v rozsahu 5 hodin týdně a k tomu 2 hodiny cvičení pro pokročilé). Semináře měly u něho ústřední význam. K rituálu patřilo, že Rostohar, muž robustní postavy, usedl na „svou“ židli, z jedné strany doc. L. Kolaříková, z druhé strany prof. V. Chmelař. V článku z šedesátých jsme mohli číst, že v r. 1948 odešel na zasloužený odpočinek. Je to konvenční fráze, jak o tom svědčí jeho další činnost. Po svém emeritování sice ještě zastával funkci rektora tehdy zřízené Vysoké školy sociální v Brně (zrušena 1951), ale mezitím věnoval plnou energii budování Psychologického ústavu na FF v Lublani. Jestliže jako první Rostoharova budovatelskou etapu vymezíme vytvoření experimentální laboratoře v Praze před 1. světovou válkou a druhou etapu datujeme založením Psychologického ústavu na FF MU v Brně 1926, zajišťujícího rozsáhlý výukový program, kontakty s praxí poradenskou a průmyslovou, a od roku 1935 seskupení spolupracovníků kolem časopisu *Psychologie*, který Rostohar redigoval – pak rokem 1950 začíná třetí budovatelská etapa. Ve věku 72 let zakládá Psychologický ústav na lublaňské univerzitě, vydává učební texty, píše monografie, experimentálně zkoumá prožívání filmu u mládeže. Roku 1958 je vyznamenán slovinským řádem Za zásluhy o národ I. stupně. Před univerzitní budovou je jeho busta. V Brně mezitím vyšla Rostoharova monogra-

fie Psychologie jako věda o subjektivní skutečnosti (1950), jejíž název sám o sobě provokoval některé horké hlavy na fakultě ke kritice z pozice čerstvě převzaté marxistické ideologie. V letech 1948-49 byli někteří z Rostoharových žáků při prověrkách vyloučeni ze studia, někteří emigrovali. V padesátých a v šedesátých letech chyběla brněnské psychologii Rostoharova pevná ruka. Další vývoj psychologie na filozofické fakultě se nezdávka opíral o taktiku „abychom nenarazili“; to už byl troud Rostoharova bohatýrského působení. Když po odstavu let navštívil roku 1957 tehdejší katedru v jedné z jejích proměn, vyjádřil sice potěšení, že se mohl setkat s někdejšími spolupracovníky a žáky, ale bylo patrné, že zachytil atmosféru té doby.

Podrobněji ve sborníku Mihajlo Rostohar (1978-1966) v tradici celostní a experimentální psychologie (MU, Brno1999).

J. ŠVANCARA

Temperamentní vědec a odvážný iniciátor Roman Jakobson

V letošním roce vzpomínáme 110. výročí narození profesora Masarykovy univerzity Romana Osipoviče Jakobsona. V předvečer invaze pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968, kdy se v Praze konal Mezinárodní sjezd slavistů, jehož byl spoluorganizátorem, dostal tento profesor Masarykovy univerzity, později této funkce zbavený, čestný doktorát Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně.

Narodil se 28. září 1896 v Moskvě, kde studoval na místní univerzitě, zemřel v roce 1982 v USA. Na počátku 20. let 20. století přichází jako tlumočnick Ruského červeného kříže repatriovat své krajany, kteří tu pobývali jako váleční zajatci z časů Rakouska-Uherska. V Praze se seznamuje s českou levicovou literaturou, především s tehdy mladými básníky, jako byli mj. Vítězslav Nezval nebo Jaroslav Seifert (podle J. Michla to byl patrně Jakobson, kdo se se svým doporučením nejvíce zasloužil o udělení Nobelovy ceny právě jemu, sám Seifert to přiléhavě charakterizoval tak, že jde o cenu pro celou básnickou generaci). Doktorát filozofie dostal na německé Univerzitě Karlově, habilitoval se za dramatických

okolností v Brně pro obor ruská filologie. V dubnu 1939, pár týdnů po okupaci zbytku českých zemí, kdy mu jako Židovi (konvertoval však od judaismu k pravoslaví) hrozilo smrtelné nebezpečí, odchází nejprve do Maďarska a pak postupně do Dánska a Norska, kde ho wehrmacht vždy dostihl, a nakonec do neutrálního Švédska, kde byl sice zatčen, ale odkud se mu podařilo snad poslední možnou lodí odjet do USA (konec jeho pobytu v Brně je spojen s řadou pozoruhodných osobních událostí, je známa i přesná adresa jeho kodaňského pobytu apod.). Teprve tam udělal velkolepou kariéru světového lingvisty a literárního vědce, který zasáhl do neobvykle širokého okruhu problémů od dialektologie přes fonetiku a fonologii, teorii verše k literární historii, teorii, poetice a k dětské řeči. Pro meziválečné Československo, pro československou a českou vědu znamenala mnoho jeho iniciativa při založení Pražského lingvistického kroužku s jeho synchronním a funkcionálním chápáním jazyka a literatury. Jako jeden z mála členů kroužku (snad ještě René Wellek, 1903-1995) dovedl tuto metodu spojovat výrazněji také s literární komparatistikou. Bylo by asi vozeňním sov do Athén založit tuto úvahu na výčtu Jakobsonových děl, nicméně některá přece jen nemůžeme neuvést.

Pro studium Jakobsonova světového názoru (podle zjištění klasického filologa Františka Novotného, 1881-1964, jenž byl tímto úkolem pověřen profesorským sborem FF MU, byl Roman Jakobson ještě v době konání brněnské habilitace občanem SSSR; do Československa po sovětské okupaci již nikdy nepřišel, zato ve všech dobách měl otevřené dveře do SSSR, a to i publikačně) na počátku 20. let minulého věku je příznačná práce *Vliv revoluce na ruský jazyk* (1921). Jakobson začal především jako studentský účastník dialektologických expedic Moskevské univerzity: z toho čerpal i pro práci, již vydal až v Praze a kde mohl uplatnit i oblast foneticko-fonologickou (vydáno rusky r. 1927 v rozsahu 82 stran jako *Fonetika jednoho severoruského nářečí...*). Samozřejmě mnohem proslulejší je rusky psaný spis *Nejnovejší ruská poezie* vydaný taktéž v Praze r. 1921, a vzápětí slavná versologická, také rusky psaná studie *O českém verši především ve srovnání s ruským* (1923) a české *Základy českého verše* (1926). Značný zájem projevuje Ja-

kobson o historické kořeny české literatury: zejména o cyrilometodějskou tradici v ní (česky vyšel až r. 1996 výbor původně připravený r. 1969 pro Univerzitu Karlovu jako *Cyrilometodějské studie*). V roce 1968 se na vědecké konferenci v Praze Jakobson proslavil větami – řečenými doslova se sovětskou invazí za zády – o národě, který si váží takových lidí, jako byli Konstantin-Cyril a Metoděj, jež by byli v jeho současné vlasti – USA – označeni za lidi neúspěšné, za společenské ztroskotance, a symbolicky se zde prohlásil za Čecha. Jsou tu však také studie o duchovní písni (*Nejstarší české písně duchovní*, vydáno u Ladislava Kunciče r. 1929), *Glosy k Legendě o sv. Prokopu* (1937), medievistická a komparativní práce *Slezsko-polská cantilena inhonesta ze začátku XV. století* (1934), neméně slavná studie k vydání *Sporu s duše s tělem – O nebezpečném času smrti*, snad bychom sem mohli zařadit i práci o Máchově Máji (o „zvaní hrdičky“) i jeho Vybrané spisy (*Selected Writings*), svazky korespondence (mj. s N. Trubeckým), jeho knihu napsanou spolu s knížetem D. Svjatojpolkem-Mírským o smrti V. Majakovského a ovšem desítky dalších studií, jež se pak různě a v různých jazycích editovaly a reeditovaly v USA, Francii, Německu a jinde; a je tu ještě dojmající *Moudrost starých Čechů: Odvěké základy národního odboje* vydaná skoro hned po příchodu do Ameriky v New Yorku péčí Československého kulturního kroužku roku 1943. Nelze zapomenout ani na desítky „festschriftů“ a dalších publikací vztahových, z nichž upozorníme alespoň na docela nedávno u nás vydaný *Quadrilog (Bohuslav Havránek, Zdeňka Havránková, Roman Jakobson, Svatava Pirková-Jakobsonová – vzájemná korespondence 1930-1978*, Karolinum Praha 2001). A ještě dvě slavné práce, a to *Six Lectures on Sound and Meaning* (1978) a francouzsky, německy a anglicky vydaná práce o dětské řeči a afázii. Nelze pominout ani Jakobsonův podíl na pracích pražských strukturalistů o jazyku T. G. Masaryka. Na jednu z oněch studií, které jako řada dalších vycházely v Slově a slovesnosti, mám osobní vzpomínky v souvislosti s brněnskými setkáváními s jejím americkým překladatelem a editorem Johnem Burbankem (bylo to v r. 1974 nebo r. 1975). Burbankův překlad Jakobsonovy slavné stati o mýtu sochy u Puškina pak vyšel ja-

ko Puškin and His Sculptural Myth r. 1975 (Mouton, The Hague). Faktem je, že Jakobsonův kosmopolitismus se projevoval i v tom, že v obecném povědomí nebýval spojován s žádným národem. Ovšem snad kromě ruského a takřkajíc adoptovaného českého: byl Židem ruského jazyka a kultury, který svůj doktorát napsal v Praze německy a habilitaci v Brně francouzsky, řadu věcí s korekturou (patrně B. Havránka) česky a většinu pak v USA anglicky. Jeho studie o českém jazykovém brusičství souvisela s funkcionalismem a synchronním přístupem Pražského lingvistického kroužku, který spoluzaložil jako reflexi proslulého ruského politického a vědeckého kroužkaření s jeho kladnými i stinnými stránkami (o tom více I. Pospíšil, M. Zelenka: René Wellek a meziválečné Československo, Brno 1996), narazila na odpor vyjádřený v proslulých brněnských votech separatech, neboť možná nedocenila historicky podmíněný charakter tohoto jevu. K řadě brněnských a pražských slavistů, jazykovědců i literárních vědců, kteří se hráli většinou pozitivní úlohu v Jakobsonově československém osudu, kteří byli s Jakobsonem osobně i odborně spjatí a u nichž mám oprávněné obavy, že bych na některého zapomněl, jmenovitě uvádím jen již zvěčnělou anglistku a fonetičku Jaroslavu Pačesovou, jejichž práci o dětské řeči si R. Jakobson – pokud je mi známo – vážil.

Životní dráha Romana Jakobsona na území meziválečného Československa nebyla lehká, i když se dnes často záměrně idealizuje. Pohyboval se doslova mezi mlýnskými kameny událostí, k nimž mimo jiné patřily tyto: neúspěch v usilování o pražskou profesuru, jednání o post smluvního profesora v Brně, habilitace a její úskalí, mimořádná profesura, pokus o řádnou profesuru, odvolání z funkce vedoucího semináře slovenské filologie a penzionování de facto s čekatelným z důvodů tehdejšího rasového zákonodárství Německé říše, po druhé světové válce rozvázání pracovního poměru s pracovněprávním, ale v podstatě politickým podtextem a nakonec po letech čestný doktorát brněnské univerzity Jana Evangelisty Purkyně. Kuriózní na tom je, že někde v jasné protikladných úkonech figurovali titíž lidé; tehdy však jiného východiska asi opravdu nebylo. Pozoruhodnými peripetemi od 40. do 90. let prošli zase jiní aktéři, kteří také zasáhli

– tak či onak – do Jakobsonova brněnského osudu. A je nutno si uvědomit, že tu od 30. let 20. století bylo silné politické pozadí, které u nás vždy a někdy beze zbytku rozhoduje o životě lidí. Řekl bych, že po letech, vyvázan z bouří hněvu, jeví se Jakobsonův český osud takřka idylicky a zdá se, že jej takto chápal i sám Jakobson – tedy z amerického nahlédnutí a odstupu. Nicméně reálné události, v nichž se zrcadlí atmosféra doby či dob, ukazují jak na specifikum středoevropského prostoru jako ideologické a metodologické křížovky, tak na vstupy jiných prvků a ostré reagece. Z tohoto hlediska se někteří, včetně autora těchto řádků, zabývali například osudem tzv. brněnských vot separat v souvislosti s Jakobsonovou brněnskou habilitací (viz naši stat Razance a citlivost: K fenoménu Střední Evropy v meziválečném období. Tři vybraná vota separata k brněnské habilitaci Romana Jakobsona, 2000).

O významu R. Jakobsona pro filologické vědy, pro Masarykovu univerzitu a naši zem nemůže být pochybností. Byl to on, kdo znovu na jiné a vyšší úrovni propojil lingvistiku s jejími různými disciplinami a literární vědu a vytvořil novou filologii par excellence a zasáhl do řady problémových okruhů: nyní jde spíše o interpretaci jeho díla, stejně jako jeho osobnosti (metodologie, ideologie, politika) – v tom je dodnes mnoho nejasností a zbytečného retušování. Zde je také značný prostor pro mladou generaci, která by sine ira et studio přistoupila ad fontes a mohla ukázat tuto problematiku bez jakýchkoli ideologických brýlí, mimo jiné také na průřezu různých kultur a mentalit.

Pokud jde o českou recepci Jakobsonova díla, lze říci, že po desetiletí trvajícím mlčení je zde od 90. let 20. století řada edic a publikací, které Jakobsonovo dílo seriózně zpřístupňují a interpretují (kromě edic M. Červenky, A. Morávkové a dalších, jež pokládám za velmi úspěšné, je tu kompozičně i znalostně nezvládnutý výbor Glancův, jsou tu studie D. Kšicové, M. Zelenky, P. Kuldánové a dalších, které postupně mapovaly i z archivních pramenů jednotlivé úseky Jakobsonovy životní dráhy). Jakobson přivezl do Prahy především atmosféru vědecké spolupráce a pospolitosti, temperament poznávání a nezbytné vědecké iniciace a tvorby odvážných názorů, sám rád spolupracoval (např. s N. Trubeckým –

oba byli jednu dobu přívrženci euroasijsťví; známá je jeho společná studie s Claudem Lévi-Straussem o Baudelaireově básni Les Chats). Poznávání Romana Jakobsona pokračuje: není již třeba retušovat proměny jeho názorů, není také třeba posuzovat jeho dílo jako nedotknutelné, spíše jde o to, aby toto poznávání bylo nezauléto a ve své faktografické protikladnosti střízlivé a věcné.

I. POSPÍŠIL

K nedožitým devadesátinám Františka Březiny (1916-1995)

Těch, kteří si na Filozofické fakultě pamatují PhDr. Františka Březinu, není dnes již mnoho; z mladších pracovníků pak ho nezná téměř nikdo. Vždyť od jeho narození uplyne 28. září 2006 již devadesát let. A přece si tento skromný odborný asistent někdejší katedry ruského jazyka, který byl kdysi jedním z jejích prvních členů, zaslouží, abychom na něho s uznáním vzpomenli.

František Březina byl vídeňský Čech. Neměl lehký život za studií ani v době protektorátu. Jeho studium na brněnské Filozofické fakultě, kam se zapsal v roce 1937, bylo přerušeno nacisty a on sám byl nucen pracovat jako stavební dělník. Po osvobození vystudoval obor čeština-ruština a pro svůj živý zájem o jazykovědu byl v roce 1951 získán jako asistent na nově zřízenou katedru rusistiky. Od počátku nesl na svých bedrech tíhu nemalých pedagogických, společenských i organizačních úkolů, které přinášelo v tehdejší době budování tohoto oboru. Věnoval se jim se svědomitostí a ochotou, která charakterizovala celou jeho osobnost.

Předmětem odborného zájmu F. Březiny byla hlavně problematika funkčního využití jmenných tvarů ruských sloves. Ta byla tématem jeho disertace, na jejímž základě dosáhl v roce 1952 doktorátu filozofie. Těžiště další Březinovy práce tkví však nikoli v počtu a významu publikačních výstupů, ale v jeho činnosti pedagogické, již se věnoval s opravdovým zaujetím a s neobyčejně trpělivým pochoopením pro potřeby a problémy studentů. Těm

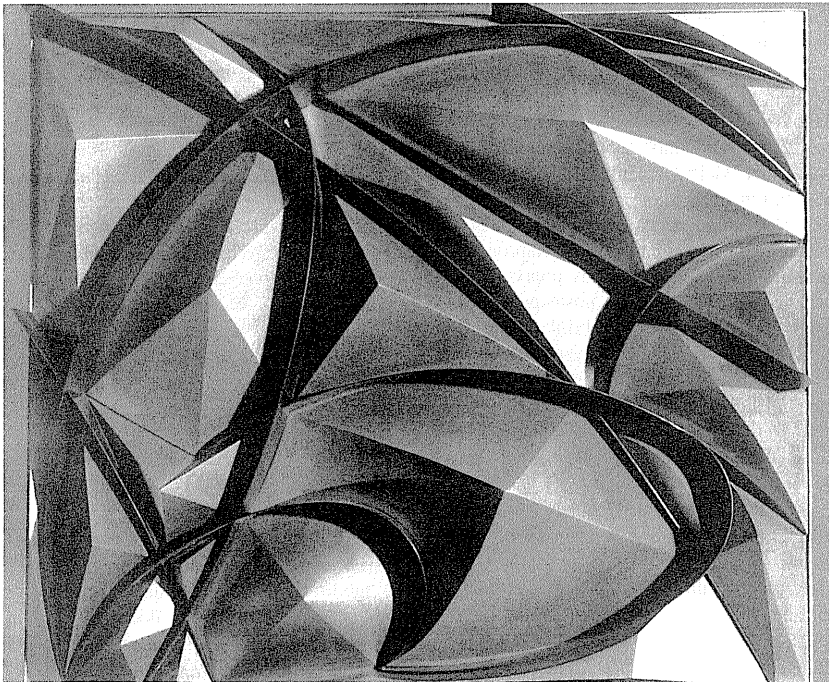
vždy vycházel ochotně vstříc bez ohledu na vlastní časové možnosti. Týká se to zejména hojného počtu tehdejších dálkově studujících, o jejichž záležitosti pečoval řadu let jako referent pro studium při zaměstnání, později pak rovněž zahraničních frekventantů Letní školy slovanských studií, v níž zastával funkci tajemníka. Tuto složku práce F. Březiny je třeba vyzdvihnout mimo jiné proto, že šlo o oblast záslužné propagace naší fakulty, slavistiky i celé naší země v cizině, o práci velmi náročnou, vyžadující lidský takt a porozumění a přitom svým způsobem málo atraktivní, protože spadala každoročně do prázdninového období.

V počtu funkcí F. Březiny nelze zapomenout ani na jeho dlouholetou činnost, kterou plnil od roku 1969 jako tajemník redakce Spisů Filozofické fakulty a Sborníku prací FFBU a posléze jako člen ediční komise fakulty. Byl

rovněž dlouhá léta členem zkušební komise a examinatorem pro zkoušky z ruštiny v aspirantském (nynějším doktorském) studiu.

F. Březina nepatřil k těm lidem, kteří o své práci dávají vědět široké veřejnosti a čekají od ní výrazné hodnocení. Tím spíše je však třeba trvale si cenit jeho skromnosti a obětavosti, s níž bral na sebe i úkoly nevděčné, které jsou však nezbytnou součástí spolehlivého chodu složitého mechanismu fakulty i univerzity. Ke konci aktivní činnosti se mu dostalo za pracovní iniciativu čestného uznání děkana fakulty a odborové organizace. Pro své lidské i pracovní vlastnosti a vstřícnou, vlídnou povahu byl F. Březina oblíben a jeho odchodu v roce 1995 upřímně želeli jeho spolupracovníci i někdejší studenti.

ST. ŽAŽA

Giacomo Balla, *Linie rychlosti + hřmot*, 1914

Panorama knih

Eva Lukavská: „Zázračné reálno“ a magický realismus. Alejo Carpentier versus Gabriel García Márquez.*

V roce 2003 se na knižním trhu objevila pouťavá práce Evy Lukavské sledující problematiku „zázračného reálna“ a magického realismu na stěžejních dílech dvou latinskoamerických spisovatelů, Kubánce Aleja Carpentiera a Kolumbijce Gabriela Garcíu Márqueze.

Autorka v úvodu knihy upozorňuje, že cílem bylo pokusit se objasnit podstatu pojmů „zázračného reálna“ a magického realismu a „vyřešit problém jejich vzájemného vztahu“ (s.7), nikoli sepsat monografii spisovatelů. Zamýšlí se nad tím, jakou funkci tyto pojmy zastávají. Mohou být chápány jako literární směry či žánry anebo je jejich vymezení daleko širší, mají odlišné významy anebo jsou zcela totožné?

„Zázračné reálno“ poprvé formuloval sám spisovatel Alejo Carpentier v Předmluvě ke svému románu *Království z tohoto světa* v roce 1949. Chápe jej jako „jediný zdroj, z něhož může literatura vznikat“ (s.15). Naproti tomu se termín magický realismus poprvé objevil v pojednání o evropském postexpresionistickém malířství u německého kritika výtvarného umění Franze Roha. Jak se význam pojmu dále vyvíjel, jak se dostal do Latinské Ameriky a jaká jeho pojetí zastávali jednotliví spisovatelé a literární kritici (např. Ángel Flores a Luis Leal), můžeme sledovat v první kapitole recenzované knihy.

V další části knihy Eva Lukavská srovnává magický realismus a „zázračné reálno“. Oba autoři pojímají americkou skutečnost jako „zázračnou“, ale liší se názorem na to, jak je možné tuto skutečnost uchopit. Podle Carpentiera je předpokladem k vidění „zázračného“ umělcova víra v existenci „zázračna“, García Márquez tvrdí, že mýty, legendy a pověry lidí v Latinské Americe jsou přirozenou součástí jejich každodenního života.

Následuje podrobná analýza Carpentierových románů, přičemž hlavní důraz je kladen zejména na jeho první tři díla. Eva Lukavská zde aplikuje koncepce Mircea Eliadeho, zvláště dichotomii posvátné-světské a pojetí iniciace, jež dále rozvádí a vysvětluje v kontextu Latinské Ameriky. Ve čtvrté kapitole *Království z tohoto světa* autorka nachází symboly mytického konce světa, jež dokládá na mnoha příkladech. Za vrcholné dílo „zázračného reálna“ považuje třetí román *Ztracené kroky*, jehož hlavní myšlenkou je cesta k počátku lidských dějin, návrat do původního světa.

U Garcíi Márqueze stojí v centru autorčina zájmu jeho „cyklus o Macondu“, spadající do prvního období spisovatelovy tvorby, jež uzavírá jeho nejslavnější román *Sto let samoty*. V románech mimo jiné sleduje narativní postupy, zaměřuje se zejména na anticipaci, opakování, zrcadlovou symetrii a zabývá se rovněž symbolikou.

Eva Lukavská nabízí čtenářům jiný možný pohled na hispanoamerickou „novou“ prózu. V románech hledá symboly, zabývá se symbolikou dnů, čísel a kapitol a za nejdůležitější považuje vztah mezi historií a mýtem, jenž je podle ní „jedním z určujících a nosných znaků Carpentierova „zázračného reálna“, a magického realismu Gabriela Garcíi Márqueze“ (s.156). V závěru definuje společné znaky a rozdíly obou pojetí. Tato kniha jistě přiměje čtenáře, aby si přečetli i některá méně známá díla výše zmíněných spisovatelů anebo aby se podívali na již přečtené romány jiným pohledem.

R. ČADOVÁ

* Host, Brno 2003, 198 stran.

Brno Studies in English (ročník 2004)*

Třicátý ročník *Brno Studies in English* (2004) přináší jak práce lingvistické a translatické, tak literárněvědné a kulturní studie. Sborník zahajuje vzpomínka na docentku Lidmilu Pantůčkovou. Věra Pálenská připomíná její odborné zaměření na W.M. Thackerayho, zejména jako literárního kritika, a na vliv anglické a americké literatury na českou literaturu a kulturní život 19. století.

Lingvistickou a translátologickou sekci otevírá článek Martina Adama *FSP analysis of a distributional macrofield*. Autor dokazuje, že zásady funkční větné perspektivy lze aplikovat i na vyšší úrovně textové struktury než na věty. Distribuční makropole, zde zastoupené kapitolami a odstavci z Evangelia svatého Lukáše, obsahuje úrovně jádra a východiska, přičemž komunikativní záměr mluvčího vyjadří v podstatě řetězec rémat (*rhemes proper*) jednotlivých vět. Obdobně lze v celé pasáži, chápané jako komunikační distribuční makropole, sledovat stupňování míry komunikačního dynamismu směrem ke konci.

Radomíra Bednářová v příspěvku *Salem witchcraft trials as evidence of spelling diversity in early American English* analyzuje pravopisné varianty v písemných záznamech čarodějnických procesů v Salemu na konci 17. století, které dokládají absenci preskriptivní normy v Early Modern English a postupné etablování americké angličtiny. V soudních záznamech se také objevuje velké množství pravopisných chyb, daných neškoleností zapisovatelů a snahou o doslovnost záznamu.

Článek Piotra Czajky *A dynamic model of text and its axiological dimension* hledá paralely mezi typologií hodnot (vycházející z teorií hodnot Charlese Morrisa a Jadwigi Puzyniny a z behaviorální psychologie) a vlastnostmi textu. Pokouší se najít spojnice mezi psychologickými teoriemi (např. Maslowovou teorií lidských potřeb) a filozoficky pojatými typologiemi hodnot. Postuluje, že text je záměrný výsledek lidské činnosti, který obsahuje vlastnosti schopné modifikovat nebo dokonce vytvořit situaci uspokojující potřeby původce textu.

Naděžda Kudrnáčová ve studii *On rubbing and wringing one's hands* analyzuje sémantické rysy sloves *wring* (*one's hands*) a *rub* (*one's hands*). Tato slovesa, spolu se slovesy *nod* (*one's head*) a *shrug* (*one's shoulders*), tvoří třídu sloves vyjadřujících vnitřní stav. První dvě také denotují vícefázový a kineticky heterogenní pohyb. Část těla v pozici přímého předmětu těchto sloves je určujícím účastníkem akce a nelze ji užít jako předmětu pasivní věty. Jako signálová slovesa mentálního stavu nebo postoje se užívají většinou bez modifikátorů: podstatné je, aby pohyb s konvenčním kinetickým vzorcem proběhl, přičemž kon-

krétní provedení nemá vliv na jeho interpretaci.

Nedostatečně prozkoumanými vztahy mezi jazykem a hudbou se zabývá Jonathan S. Pearl ve studii *The kinship of music and language*. Pearl vychází z úvahy, že vedle jazykových kultur existují kultury hudební. Přes svou schopnost snáze překračovat hranice nemůže být hudba považována za univerzální řeč, dokud nebude univerzálně srozumitelná. Prozodicky vyjádřený expresivní (afektivní či emoční) význam v jazyce má souvislost s emoční stránkou hudebního výrazu. Hudební notace není kompletní, nýbrž umožňuje variaci při interpretaci. Podobně i mluvený jazyk představuje řadu možností prozodické realizace a interpretace.

Příspěvek Jiřího Rambouska *On English signboards* se zabývá jedním typem „little texts“, jak podobně žánry označil Halliday. Jiří Rambousek a profesor Aleš Klégr se svými studenty vytvořili společnou databázi anglických nápisů na ukazatelích (tabulích a cedulích), z nichž autor článku analyzoval necelé tři stovky, tedy asi třetinu. Všimá si relativně častého užití nominálního výrazu, jehož účelem je vyvolat pozornost (*attention caller*), a naopak nečetného užití oslovení čtenáře, variabilní pozice jména příkazující či omezující autority, kontextové závislosti nápisů, užití netextových prvků, typografie a interpunkce. Hlavním syntaktickým rysem krátkých textů je chudost používaných větných typů: většinu tvoří nominální fráze a imperativy.

Proces rostoucí hovorovosti současné polštiny a užívání slangu, vulgarit, klení a hanlivých výrazů je tématem Michała Garcarze v příspěvku *Young Poles and their casual speech: the process of colloquialisation of the contemporary Polish language*. Za hlavní příčinu pokládá kulturní a politické změny po roce 1989 a neuvědomělé napodobování vrstevníků. Mladí uživatelé jazyka vytvářejí řečové komunity, které s jazykem zacházejí vynalézacivě a kreativně. Slang a pejorativní výrazy hrají významnou roli v procesu jazykové změny. Jsou vyvolány situační potřebou, avšak po jisté době dochází k jejich neutralizaci. S odvoláním na Lakoffovou a de Klerkovou Garcarz uvádí, že muži používají slang a klení častěji a cíleněji, ženy naopak často nahrazují vulgárností eufemismy. Podle výzkumu se však ženy

mužům v používání vulgarismů rychle přibližují. Obecně lze uzavřít, že v posledních dvou desetiletích se jazyk mladých Poláků stal výrazně vulgárnějším a agresivnějším.

Tomasz P. Górski ve studii *Selected aspects of verse translation: William Shakespeare's Hamlet and its Polish translations by Stanisław Barańczak and Maciej Ślomczyński* srovnává formální provedení překladů Hamleta do polštiny S. Barańczakem a M. Ślomczyńskim. Vychází z předpokladu, že forma překládaného díla může být důsledkem předchozího gramatického a lexikálního výběru a záměrného podřízení dané formě. Zmiňuje se o čtyřech základních formách překladu veršů podle Holmesové (mimetická, analogická, organická a vnějšková či deviantní). Dvě třetiny veršů Hamleta jsou složeny v blankversu s dvouslabičnou stopou a nerýmovaným jambickým pentametrem. Polský ekvivalentem při analogickém postupu je 11-slabičný nerýmovaný verš. Základním přístupem k překladu by podle autora měla být pragmatická ekvivalence založená na funkční korespondenci originálu a překladu.

Část sborníku zaměřenou na literaturu a kulturní studia otevírá článek Jitky Vlčkové *Immigrants' integration into the mainstream culture in Australia (as reflected in personal advertisements)*. Autorka se zabývá akulturací přistěhovalců v Austrálii, tak jak ji lze sledovat v seznamovacích inzerátech. Tato forma fatické komunikace odhaluje sociální identitu pisatelů. Muži a ženy pochopitelně zdůrazňují odlišné prvky, podobně i další děličící čára vede mezi muži a ženami australského nebo jiného původu. Na rozdíl od mužů ženy např. upřednostňují vhodné povahové vlastnosti a vzdělání.

Tématem srovnávací studie Niny Bosničové *Lonely fighters and communal talkers: a comparative analysis of male and female slave narratives* jsou vyprávění otroků a otrokyň. Časté generalizace uvádějí jako typický rys otroků fyzickou konfrontaci, kdežto otrokyň jsou charakterizovány bojovností prostřednictvím slov. Bosničová dokazuje, že až toto rozdělení je obecně platné, ženy se kromě verbální obrany neváhají zapojit i do jiných způsobů boje za znovunabytí lidské důstojnosti.

Anna Budziak ve studii *Oscar Wilde's reputation of „depth“ in The Picture of Dorian Gray: a reading* připomíná, že Wilde v *Obrazu Doriana Graye* vyjádřil v jednotlivých postavách svůj pohled na sebe samého, svůj ideální obraz i pohled světa na sebe. A. Budziak nabízí postmodernistický výklad příběhu, kde v dichotomii povrch/hloubka je hloubka v řadě symbolik a metafor kontrastována se souhrou povrchů. Podobně jako v *Conradově Srdci temnoty* či *Milostné písni* J. Alfreda Pruffrocka od G. Eliotové přináší Wildeovo podobství myšlenku marnosti snahy o prozkoumání hloubky sebe samého a řeší ji jistějším a pragmatičtějším setrváním na povrchu.

Milada Franková v článku *Maureen Duffy's European interest: Illuminations, Restitution* zdůrazňuje hluboký a dlouhodobý zájem spisovatelky Maureen Duffy o anglickou historii, její vazby s Evropou i o otázku identity, jak dokládají i její dva romány *Illuminations* (1991) a *Restitution* (1998). Po románu *Capital* (1975) se i studie *England. The Making of the Myth* z roku 2001 zaměřila na evropské kořeny obyvatel Britských ostrovů, od Římanů po Normany. V *Illuminations* se vedle sebe odehrávají dva příběhy vzdálené dvanáct století, dokazující silné kulturní spojení Anglie s Evropou. Příběh z 8. století míší fikci s historickými fakty a zdůrazňuje roli vzdělaných žen při šíření křesťanství; paralelní příběh o vztahu britské a německé archeoložky přesahuje feministický náhled na svět. Motivem *Restitution* je vedle krize osobní identity i reflexe národní a evropské identity a jejího složitého vývoje ve 20. století.

Stephen Hardy v textu *Manchester and its meanings: towards a cultural politics of devolution* seznamuje se současným filozofickým a literárněvědným diskurzem týkajícím se přesunu akcentu na regionální kulturu. Vedle extraligy měst jako Londýn a Paříž se rodí literatura a kulturněvědné publikace umístěné do regionálních městských center se specifickou atmosférou, jakkoli zpočátku spíše ve formě detektivek a televizních seriálů.

Pohledem Williama Blakea na ženu ve dvou jeho proroctvích – *The Book of Thel* (1789) a *Visions of the Daughters of Albion* (1793) – se zabývá Martina Nosková ve studii *The Eternal female: a contribution to the gendered readings of William Blake's Thel and*

Oothoon. Cestou genderově orientované analýzy konfrontuje různé interpretace jednání jeho ženských postav, avšak uzavírá, že přes Blakeovo pochopení postavení ženy v jeho době ho lze těžko zjednodušeně považovat za feministu anebo (podle jiných) za misogyny.

Několik filmů s liberálním poselstvím z roku 1949 (*Home of the Brave* M. Robsona, *Lost Boundaries* A. L. Werker, *No Way Out* J. Mankiewicz, *Intruder in the Dust* C. Browna a *Pinky* E. Kazana) je námětem práce Tomáše Pospíšila *The liberal message films of the late 1940s and the position of African-Americans*. Hollywood těmito „message movies“ reagoval na změny sociálního klimatu a na palčivost neřešeného postavení amerických černochů. Přes schematičnost, předvídatelnost příběhu, exemplárnost černého hrdiny a příklon k individuálnímu spíše než celospolečenskému řešení problému rasismu byly podobné filmy cenným impulzem ke změně.

Klara Szmaňko v příspěvku *The trope of No Name Woman in American fiction and ethnography featuring Asian women* rozebírá prototyp ženské postavy, která se odizčuje komunitě svých krajanů-přistěhovalců. Vychází z próz Maxine Hong Kingston *The Woman Warrior* (kde *No Name Woman* je první, autobiografickou kapitolou), *Tripmaster Monkey* stejné autorky a z novel *Thrice Told Tale* od Margery Wolf a *Native Speaker* od Chang-rae Lee. „Bezejmenné“ ženy zde překračují kulturní, někdy i geografické bariéry, a ač jim jejich uzavřená asijská komunita není nápomocna, neodvracejí se od ní zcela a nesou si ji jako součást nové identity.

Poslední literárněvědnou studií sborníku je *Personal icons: women and goddesses in Eliot, Williams, and Roethke* od Piotra Zazuly. Autor analyzuje proměnu pohledu na ženu očima amerických básníků 20. století, od klasických stereotypů ženy jako panny, manželky a matky, přes misogynství T. S. Elliota až po důraz na smyslnost, prapůvodní plodivou a život udržující sílu či zbožštění u dalších dvou. Autor nicméně uzavírá, že změnit pohled na ženu lze pouze upuštěním od biologického definování její podstaty.

Sborník je uzavřen dvěma recenzemi. Miroslav Černý vyzdvihuje praktičnost učebnice Márii Györfy *English for doctors*, přinášející ve formě dialogů frazeologii a slovní zásobu

používanou v reálné komunikaci mezi lékařem a pacientem, nikoli v učebnicích medicíny či na kongresech. Tomáš Pospíšil v recenzi na práci Prema Poddara *Violent Civilities? English, India, Culture* oceňuje širší záběr i důkladnost Poddarovy studie koloniální historie i postkoloniální současnosti anglistiky na indických univerzitách.

R. VOGEL

* SPFFBU, S 10, Brno,
Masarykova univerzita 2005, 225 s.

Dorovský, Ivan: Slovanské meziliterární shody a rozdíly*

Komparatistika (a zejména ta literární) se v posledním desetiletí stala doslova jedním z nejsledovanějších fenoménů, který ovlivňuje prapodstatu většiny humanitních věd. Dlouhou řadu příspěvků na zvolené téma, vycházejících pod hlavičkou Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, rozšiřuje i práce Ivana Dorovského nazvaná prostě *Slovanské meziliterární shody a rozdíly*, která vyšla pod hlavičkou vydavatelství Masarykovy univerzity již v roce 2004.

Výbor studií, strukturovaný do tří samostatných oddílů, který se odborné veřejnosti (ale i dalším zájemcům o sledované téma) dostává do rukou, zcela logicky navazuje na předchozí monografii autora, vydanou pod názvem *Balkán a Meritán* již v roce 1997.

V prvním oddílu soustřeďuje autor svůj pohled na podivuhodný a proměnlivý svět Balkánského poloostrova, zejména na jeho počátky, které tvořily a stále spolutvoří nedílnou součást evropského kulturního kontextu. Hlavní pozornost je pak věnována souvislostem stojícím u vzniku tří slovanských literárních škol – velkomoravské, preslavské a ochridské, jež výrazně ovlivnily nejen rozvoj slovanského písemnictví, ale i teologických učení a s nimi související osvěty prakticky všech slovanských přednárodních společenství.

Autor dále soustřeďuje svůj pohled k dosud opomíjenému fenoménu, totiž k sociálně-náboženskému heretickému hnutí (bogomilství),

kteří se na počátku objevilo právě na Balkáně, a to dokonce neuvěřitelných celých šest století před evropskou reformací, aby zprostředkovali četným lidovým sektám a duchovním proudům předněvýchodní manichejské učení. Právě tyto okolnosti spoluurčovaly charakter svobodného ducha Balkánu a ve skutečnosti tak stály rovněž u zrodu evropské renesance.

Následující výklad, zcela ve shodě s významným metodologem Dionýsem Ďurišinem (1929 - 1997), otevírá Dorovský provokativní polemickou otázkou: Dějiny světové literatury nebo dějiny světových literatur? Z toho také jasně vyplývá další směřování autora.

Teoretické úvahy na téma hledání nové definice světové literatury v období globalizace, internacionalizace či kosmopolitizace, přivádí Dorovského k jednoznačnému požadavku zachování a dalšího rozvíjení identity národa jako elementárního východiska dalšího vývoje.

Vlastní jádro práce pak tvoří jedenáct studií, v nichž se autor zabývá pojetími literární komparatistiky a na konkrétním materiálu z české a slovenské literatury, z literatur jižních Slovanů a ze světových literatur nadále rozpracovává a rozšiřuje právě onu Ďurišinuovu teorii o meziliterárních společenstvích a centrismech, jejichž součástí je mj. bilingvismus, dvojjednost a biliterárnost.

Velkým přínosem autora, a tedy i jeho nově vydaného díla, zůstává v tomto ohledu také ono pečlivé kontinuální studium zvoleného fenoménu, jehož počátky - jak sám Dorovský v úvodu podotýká - spadají již do období poloviny šedesátých let 20. století, tedy do období stojícího dávno před vlastním bohem komparatistiky. Dlouholetý výzkum autora dává tušit, že i v tomto případě nabízí další ze spisů Filozofické fakulty fundovaný komentář ozřejmující podstatu dalších vazeb pro evropský region zcela nepostradatelných.

S. KORYČÁNKOVÁ – P. KLEIN

* Brno 2004, 157 s.

Bubeníková, M. – Gorjainov, A. N.: Alfred Ljudvigovič Bem – Vsevolod Izmajlovič Sreznevskij. Perepiska 1911 – 1936.*

Devadesátá léta minulého století přinesla nebývalé oživení zájmu o problematiku ruské (a též ukrajinské) emigrace. Další z řady takových publikací je i výše uvedená kniha, která se však liší tím, že přináší edici archivního materiálu zajímavého tím, že pochází z českých i ruských archivů. Podobně česko-ruský je i autorský tandem. Miluši Bubeníkovou známe jako autorku a redaktorku knih a sborníků věnovaných fenoménu Ruska mimo Rusko, resp. Ruska v Československu. Moskevský historik Andrej Gorjainov se zabývá dějinami vědy se zaměřením na slavistiku.

Jak napovídá jazyk názvu, je kniha vydávána jen v ruštině. Vlastní edici uvádí třicetistránková úvodní stať *O nevospolnimych poteryach* (O nenahraditelných ztrátách), která seznámuje čtenáře s životními osudy obou protagonistů od jejich seznámení při práci v Knihovně Ruské akademie věd v Petrohradě přes peripetie emigrace A. L. Bema (Balkán - Varšava - Praha) až po smrt V. I. Srezněvského v roce 1936 a Bemovo „zmizení“ v r. 1945.

Publikovaná korespondence představuje 51 dopisů především Bemových, dopisy V. I. Srezněvského se dochovaly (a to ne úplně) až od prosince 1922. Dopisování zahajují Bemovy dopisy z Kyjeva, kam byl nucen odjet na začátku r. 1911 po účasti na studentských nepokojích. Polovina listů (jde o Bemovy dopisy z let 1911-1919 z Kyjeva) dokumentuje první světovou a pak občanskou válku. Představují zajímavé svědectví o situaci na Ukrajině 1918-1919, především kulturní život v Kyjevě a činnost Alfreda Ljudvigoviče Bema za německé okupace. Naposledy dal A. L. Bem V. I. Srezněvskému o sobě vědět z Kyjeva 12. srpna 1919. Další listy následují s více než dvouletou přestávkou až v roce 1922 z Prahy. V Praze našel A. L. Bem - jako mnoho dalších emigrantů - uplatnění v kultuře a vědě. Nehledě na nepopíratelné úspěchy,

ktěrych u nás dosáhl, jsou jeho dopisy plně stesku, pocitů osamění, zoufalství a nesmyslnosti vlastní práce. Byl nucen překonávat překážky, na něž narazili všichni z emigrantů-vědců „*Proč jsme sem (tj. do Prahy) poslali tak málo našich knih.*“ (dopis z 16. 4. 1922). Dopisy ukazují, jak moc si A. L. Bem V. I. Srezněvského vážil jako přítele, kolegy vědce a učitele. V posledním svém dopisu prohlásil o spolupráci se V. I. Srezněvským, že podobnou se mu již nikdy nepodaří realizovat.

Stejně vřelé přátelství je cítit i z dopisů V. I. Srezněvského, avšak hlavním tématem jeho listů je těžká situace v Knihovně Ruské akademie věd a pokusy zrušit rukopisné oddělení, které vedl. Jsou svědectvím o politice bolševiků. Knihovna se proměnila v dějiště boje, který měl vést k podřízení Ruské akademie věd straně a státu. Nakonec V. I. Srezněvskij pochopil bezvýznamnost vlastní snahy zachránit své oddělení a odešel v r. 1931 do důchodu. V práci však až do své smrti – jak se dozvídáme z otištěných dopisů – neustal. Poslední dopis napsal Vsevolod Izmajlovič Srezněvskij A. L. Bemovi půldruhého měsíce před smrtí. Jestli si přečetl dojemnou odpověď svého žáka (který nazval jejich spolupráci neopakovatelnou), nevíme; byla odeslána devět dní před Srezněvského skonem.

Edici dopisů doprovází příloha jedenácti dopisů napsaných oběma korespondenty a jejich blízkými různým adresátům. Obsahuje např. list Bemovy manželky Antonije Josifovny V. I. Srezněvskému, listy Srezněvského ženy A. L. Bemovi, Srezněvského dopis jeho přímluvci V. Bonč-Brujevičovi a další. Jedná se o zajímavé dokreslení otištěné korespondence, které osvětluje některé momenty z biografie obou vědců, stejně jako o epilog jejich přátelství „*sui genesis*“.

Knihu doplňuje seznam zkratk (velmi užitečný pro orientaci v ruských poznámkách pod čarou), jmenný rejstřík, v němž jsou všechna jména uvedena v ruském přepisu, tedy tak, jak se nacházejí v korespondenci, přičemž u neruských jmen je uvedena i jejich podoba v latině; doplňky uzavírá devět fotografií a obrázků spojených s oběma dopisovateli, resp. Knihovnou Ruské AV (jsou však ve špatné tiskové kvalitě).

Předkládaná útlá edice představuje svědectví nejen o životě obou pisatelů, ale také o po-

hnuté době, v níž žili, a o osudech ruské vědy roztržené na dva tábory – na ty uvnitř a ty venku. Otvírá cestu k prožitkům emigrantů nesouhlasících se sovětským režimem a zároveň prožívajících pocity vykořenění a osamělosti, ukazuje, jak těžké bylo volit menší ze dvou zel. Osvětluje, byl z čistě subjektivního pohledu, přerod ruské předrevoluční vědy v nuceného přísluhovače režimu. Dozvídáme se o stalinových čistkách, které se nevyhnuly ani knihovním badatelům. Nesporným přínosem publikace je jistě volba obou korespondentů, která ji vymaňuje z jednostranně zaměřeného bádání o ruské emigraci v ČSR.

J. ŠAUR

* Slavistická společnost Franka Wollmana, vědeckí recenzenti: PhDr. Zdeněk Sládek, DrSc., prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. Brno 2005, 173 + 9 s.

Ivo Baštyř a kolektiv: Sociální důsledky vstupu České republiky do Evropské unie*

Uvedená kniha vydaná nakladatelstvím Masarykovy univerzity je dobře zvoleným nakladatelským počinem. Shrnuje výsledky víceletého badatelského úsilí několika významných pracovišť: katedry sociální politiky Národohospodářské fakulty VŠE v Praze, Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí ČR, katedry ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity a Národního vzdělávacího fondu. Podílel se na ní tedy široký okruh předních českých odborníků – a je to znát na vysoké analytické úrovni publikace.

Soubor studií se zaměřuje na důsledky vstupu České republiky do Evropské unie v oblastech pojednaných v samostatných kapitolách. Konkrétně se jedná o celkový význam členství ČR v EU, o zaměstnanost, migraci, vzdělávání a zaměstnatelnost, fungování mezd, vývoj důchodového systému a o boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení. Jednotlivé linie knihy jsou tři perspektivy, jež spolu souvisí: jednak je to perspektiva souvislosti

mezi hospodářskou politikou, sociální politikou a politikou v oblasti zaměstnanosti, jednak hodnocení úrovně vývoje v České republice, trendů a předpokladů k dosažení cílů Lisabonské strategie EU za přispění výše uvedených veřejných politik a konečně akcent na aktivní strategie obsažené v těchto politických a důsledné posuzování jejich potencií dynamizovat hospodářský i sociální rozvoj v České republice.

Členství České republiky v Evropské unii chápou autoři jako institucionální kotvu, jež zajišťuje utváření demokratického systému založeného na tržním hospodářství s rozvinutými prvky sociální ochrany, dále jako programovou kotvu, jež umožňuje definovat, a koordinovat dlouhodobé směřování v oblasti veřejných politik v evropském rozměru a dále jako prostor pro zesilování sociální dimenze evropské integrace s pozitivními důsledky této dimenze i pro ekonomiku, konkurenceschopnost a integraci do měnové unie.

Přestože kniha poskytuje bohatý materiál k jednotlivým zde pojednaným oblastem, je tento materiál ve velké míře dobře analyticky zpracován, a navíc, editor odvedl kvalitní práci v tom, že každá kapitola (i celá kniha) je zakončena shrnutím hlavních poznatků a jejich zobecněním. V důsledku toho je i takto vysoce informativní soubor studií dobře přehledný. A hlavně – předložené analýzy velmi dobře vystihují hlavní problémy České republiky v analyzovaných oblastech, poskytují většinou i mezinárodní srovnání a nadto doporučení pro strategie veřejných politik v těchto oblastech. Vítané je právě obeznámení se situací a politikami Evropské unie v pojednaných oblastech a konfrontace českých přístupů v tomto rámci.

Některým kapitolám lze vytknout v určitých pasážích přílišnou koncentraci na empirický materiál (dílem je to kapitola třetí – migrační procesy, a zvláště pak čtvrtá – vzdělání a zaměstnatelnost), nutno ale současně vidět,

že jsou v závěru kapitol nabídnuta shrnutí poznatků a zobecnění. Možná však mohly být částečně omezeny přílohy knihy, neboť není vždy zcela zřetelná jejich vazba na text jednotlivých kapitol; patrně jde někdy o záměr autorů poskytnout čtenáři zatím nepublikované poznatky.

Knihla přináší mnoho nových poznatků, pohledů a podnětů pro veřejně-politickou praxi – zejména v případech, kdy odkrývá klíčové problémy České republiky a tendence, které jsou v rozporu se současným směřováním a politikami zemí EU. Namátkou zmiňme alespoň některé z nich: upozorňuje například na význam mnohých etických principů, jimiž se řídí chování společenských aktérů a které jsou obvyklé v evropské patnáctce, upozorňuje na klesající trend míry zaměstnanosti v ČR, zejména žen, na nízkou míru zaměstnanosti starších pracovníků, na deficit pracovních míst vhodných pro vysoce kvalifikovanou sílu v české ekonomice, na nedoceněný význam malých a středních podniků, na výrazné deficity v oblasti vysokoškolského vzdělávání a nízkou vzestupnou vzdělanostní mobilitu, na značné deficity v oblasti dalšího – celoživotního vzdělávání, na negativní ekonomické důsledky strategie nízkých mezd (konzervace technologické úrovně) a současně také na souvislosti a příčiny těchto trendů.

Knihu doporučuji pro její analytickou, informativní a pedagogickou hodnotu nejen odborníkům – akademikům a politikům, ale i pedagogům a studentům. Může být vítanou pomůckou ke studiu na všech oborech našich vysokých škol zaměřených k hospodářské a sociální politice, k politice zaměstnanosti, k vzdělávací politice i k dalším veřejným politikám.

T. SIROVÁTKA

* Masarykova univerzita, Brno 2005, 334 stran (90 stran příloh)

Z glosáře Pavla Blatného**KOMPLEXY**

Mám takové nepochopitelné potíže se svým svědomím: jakmile mám v souvislosti se svými uměleckými aktivitami nějaké reprezentativní uvedení – (televizní profil – koncert na festivalu – významný zahraniční interpret), hned upadám do – někomu nesrozumitelných – komplexů. Pociťuji totiž stud a vinu před svými kolegy – skladateli, kterým se podobného uvedení nedostalo. Místo abych se vytahoval („To koukáte, co? Vy, vy zeleniny od závisti!“), mám pocity, které měla vždy má buržoazní babička, když by ji měl někdo vidět v (pro ni) nevhodné situaci (ana sama nese konev od pumpy a ještě má starý župan a bačkoru s dírou na palci): „Co by si pomyslela paní ředitelová Šustová nebo paní generálová Durdová.“ Toto je ovšem pochopitelné; je to obava z diskreditace; moje situace je ovšem zcela opačná. A anžto nechci svůj ten či onen úspěch vůbec připomínat, padne-li na něj řeč, snažím se celou věc zlehčit. Televizní profil: Nu, teď to mám odčárkované „až nadosmrti“. Pražské jaro: inu, vzpomněli až „na dědka“. Mezinárodní dirigent: inu, asi měl ve svém desetiročním kalendáři nějaký týdenní výpadek atd. Nicméně v poslední době se díky přemíře informací, které na nás valí média všeho druhu, situace pozměnila. Kolegové už „nestíhají“ vše sledovat, ba ani si čehokoliv všimnout. Takže televize, festival, item špičkový (ba, co dím, třeba legendární cizinec), ve vazbě na mou maličkost jim doslova proletí pod (ne před) očima, zapadne a zmizí. Není pak třeba pocítovat vinu, situaci zlehčovat. Mohu se tedy radovat? I budiž zde uveden případ z doby nedávné. Přímou na Boží hod v čas vánoční jsem měl v „prime timu“ v rozhlase na Vltavě uvedeny všechny své erbenovské kantáty – končící pochopitelně Štědrým dnem. Byl jsem v sedmém (a snad i v osmém) nebi. Soudobá hudba má na dny sváteční obyčejně dveře uzavřené (když Štědrý den, tak od Fibicha a k tomu zpravidla Sukova Serenáda). Okamžiky rozechvělého štěstí vystřídaly hned nezbytné „Gewissenbisse“ (německy to zní přesvědčivěji): Co si pomyslí kolega X, co kolega Y, ... Z...?. Po Vánocích jsem se s některými potkal. A bych to zkrátil, přejdu hned k meritru věci: Mého dvouhodinového „prime timu“ (uvedenému velkými písmeny) si v rozhlasovém časopise (který všichni – už kvůli zájmům vlastním – kupují) nikdo nevšiml. „Jo, o Vánocích, to já rádio neposlouchám. To víš, pro nás tam nic není.“ Moje omluvné chlácholení bylo tedy zaraženo hned na začátku. Nikdo nic nezavídal, nikdo totiž nic nevěděl. I opakuji otázku výše položenou: Mohu se radovat? Co tak urazit se, že mě (ti zelení závistivci) nesledují? Asi ne, ale rozhodně už nebudu mít komplexy své babičky.

ODHALENÍ

Seděl jsem v tichu a pohodě kadeřnického salonu. Vlhké teplo mě opájelo, mladá ruka mě zručně zbavovala nadbytečného porostu a hlavně – nehrála tam žádná hudba, což v těchto salónech bývají vždy agresivní „proudy“ některého soukromého rádia. Vstoupila dáma (byla to bohužel taková známá od vidění): „To jsem ráda že jste tady,“ zašveholila hned, jak mě poznala. „Právě jsem byla u paní doktorky, a tak jsme si říkaly, kdo je v naší čtvrti všechno umělec. No, a vy jste u nás na prvním místě.“ A gratulovala mi k jistému premiérovému provedení a dodala: „Jen pište, jen pište, i když jste už v tak vysokém věku!“ (75 ?) Popřála mi i nadále trvalé zdraví (které nemám už více než deset let) a odšuměla do dámského oddělení. Osaměli jsme. Mladá kadeřnice na mne kriticky pohlédla a promluvila: „Hm, tak vy jste skladatel?“ Byl jsem tedy odhalen. A nezbyvalo, než v odhalování pokračovat. „A jaké melodie píšete?“ Už je to tu – není zbyti – musím něco odpovědět. Kdybych se ovšem přiznal, že jsem také autor řady písniček hned v několika muzikálech, které ovšem tato dáma zaručeně neznala, vzbudil bych podezření, že jsem dokonale nýmand. (Představte si, ani jednu melodii neznám, co to vůbec může být.) I rozhodl jsem se pro pravdu, tj. naznačil jsem, že především píšu něco, čemu se obecně říká klasika. „Jó, to mám ráda,“ navázala má tazatelka k mému překvapení. „Hlavně písničky ze šedesátých let (aha, už jsme doma), ale hudbu osmdesátých let ráda nemám. „Anebo,“ podívala se na mne podezřívavě, „myslíte takové to operní ječení? Tak to rovnou nesnáším“. Hned jsem jí proto potvrdil, že opery nepíšu a vlastně jsem ani nelhal. „A který rádio vás hraje? Já poslouchám Krokodýla nebo Frekvenci 1.“ Musel jsem opět po pravdě říct, že tam patrně nefrekventuji, a jelikož Vltava prošla bez komentáře, viděl jsem, že moje pozice je více než otřesena. Bylo to poznat už z formulace následující otázky: „A měl jste vůbec něco v televizi?“ Tak to jistě měl, a vícekrát, však mi to kolegové skladatelé, tzv. „vážňasi“ z celého srdce závidí. Teď se konečně vytáhnou. Ihned jsem tuto mladou dámu pozval ke dvěma relacím – jednomu profilu a jedné kantátě. Projevila upřímný zájem, jenže – jenže jedno vysílání bylo v neděli v poledne (to jezdím ven) a druhé ve všední den po jedenácté večer. (Tak pozdě? A proč vás vlastně šoupli až na noc? To víte, my, co musíme pracovat, už dávno spíme.) Zkusil jsem to ještě s jazzem, který rovněž mohu nabídnout na svém jídelníčku. „Jazz, to je ale muzika už pro staré dědky – no – hm – pardon.“ A už se odmlčela. Já také. Můj profil byl zpečetěn. Až na cestě domů jsem si uvědomil, že mám syna, který celé desetiletí vedl rockovou skupinu. To je to – že jsem si nevzpomněl! Doporučím mu tento salon. Vezmu ho nejlépe s sebou, představím mladé kadeřnici, odhalím jeho profil. Snad mě rehabilituje.

SEBESTŘEDNOST

To je slovo, které bývá často užíváno v hodnocení mé maličkosti. Patrně to bude pravda. Vždyť nikdo nevidí sama sebe v pravém světle, takže – беру to. Leč právě nedávno jsem narazil na někoho, kdo v tomto směru nade mnou zabodoval zřetelně ve značné převaze. Co se přihodilo? Potkal jsem v cizím městě známého – rovněž umělce, kterého jsem neviděl dobrých deset let a o kterém jsem si ani nebyl jist, zda ještě žije. Zmizel z naší společné veřejnosti. Oslovil jsem ho radostně a ptal se, co dělá.

„Tak už se to tiskne,“ oznamoval mi se sebejistou samozřejmostí. – „A brzy to bude venku!“ Nevěděl jsem, samozřejmě, o čem mluví. Protože však jsem velice uspokojen z toho, že patrně ukojil mou nedočkavost, nezkazil jsem mu radost a řekl jsem, že si to hned opatřím. Záměrně jsem neřekl „koupím“, protože nevím, zda jeho edice bude vůbec v prodeji.

Ovšem v této souvislosti jsem si uvědomil, že tento sebestředný kolega mé generace není sám, že jsem zažil v poslední době hned další dvě podobná setkání, a to s kolegy mladými, takovými, u kterých arogantní sebestřednost je už v popisu práce. První byla publicistka, která na můj dotaz, jak se jí daří, odvětila: „No, bylo to krásný. A věříte, že oni myslí úplně jinak než my?“ Tedy uvěřil jsem, že především ona si myslí, že každý jiný myslí stále jen na ni a patrně na její cestu po nějaké Tramtárii.

Třetí byl mladý skladatel, který mi byl poprvé představen. Sotva jsme si řekli pár konvenčních vět, zahlaholil: „Jak VÍTE, tak teď zhudebňuji těmi a těmi postupy to a to...“ Ne, nevím ty oprsklý suveréne, a ani mě to nezajímá, když mi to takto prezentuješ. Vlastně mě obtěžuješ! Tak!

Jednu okolnost jsem ale zaznamenal u všech tří společnou: nikdo z nich se ani v nejmenším nezajímal o to, co dělám já.

VELKORYSOST

Osloví mě mladý kompoziční adept: „Mistře, potřebuji velmi nutně tu a tu vaši skladbu. Chci ji analyzovat ve své diplomní práci v konfrontaci s dílem X pana Y. Strašně to spěchá, za pár týdnů to už musím odevzdat.“ Dílo je sice vydáno a je v archivu Univerzitní knihovny, nicméně chci podpořit adepta horlivost a půjčuji mu poslední exemplář, který vlastním. Uplyne pár měsíců, item celý rok – adept nikde. Dovoluji si urgovat: „Ach jo – ty noty, já na to zapomněl a navíc jsem to ani nepoužil – ale jo, jestli je najdu, já je vrátím.“ Nevrátil a velkoryse mě při setkání ignoruje, abych snad nebyl v pokušení jej opět urgovat. Jiný, tentokrát úspěšný interpret: „Mistře, musíte mi napsat novinku. Chystám CD s tematikou, která je vám blízká. Tam nesmíte chybět a spěchá to. Už za měsíc se to bude točit.“ Píši novinku, nadepisuji dedikaci,

odesílám expres Maestroví a čekám. Tentokrát volám již za půl roku. „Ano – ano – ano – ta novinka. Už se na ni chystám, zatím jsem si ji jenom prolítl. Skvělý! Jo – to cédé, to jsme nějak prošvihli. To už je stejně pozdě, to už je natočený a uzavřený, ale stříhnu to někde jindy. To se neztratí.“ Díky! Velkorysost nevyměřela.

Leč právě teď, co píši tyto řádky, cítím jakýsi nepříjemný pocit. Co to je? Á – hryže mě svědomí. Vidím se, jak coby posluchač konzervatoře stojím v předsálí Besedního domu, kde právě doznělo několik soudobých skladeb, včetně novinky jednoho našeho profesora. Jsem obklopen jako začínající autor (jak jinak) lepými kolegyněmi, dychtivými mých (jak jinak) jednoznačných a svrchovaných soudů. A už jsem u naší novinky. „Co říkáš na tohleto?“ Já sbírám veškerý důvtip (musím se nějak vypnout) a s povýšenou ledabylostí dím: „Už jsem slyšel horší věci!“ Tak i toto je doklad o velkorysosti – tentokrát té mojí. Ani ji nechci omlouvat mládím. Už dostatečným trestem za to je možnost, že na místě pana profesora bych stál já sám.

Pavel Blatný